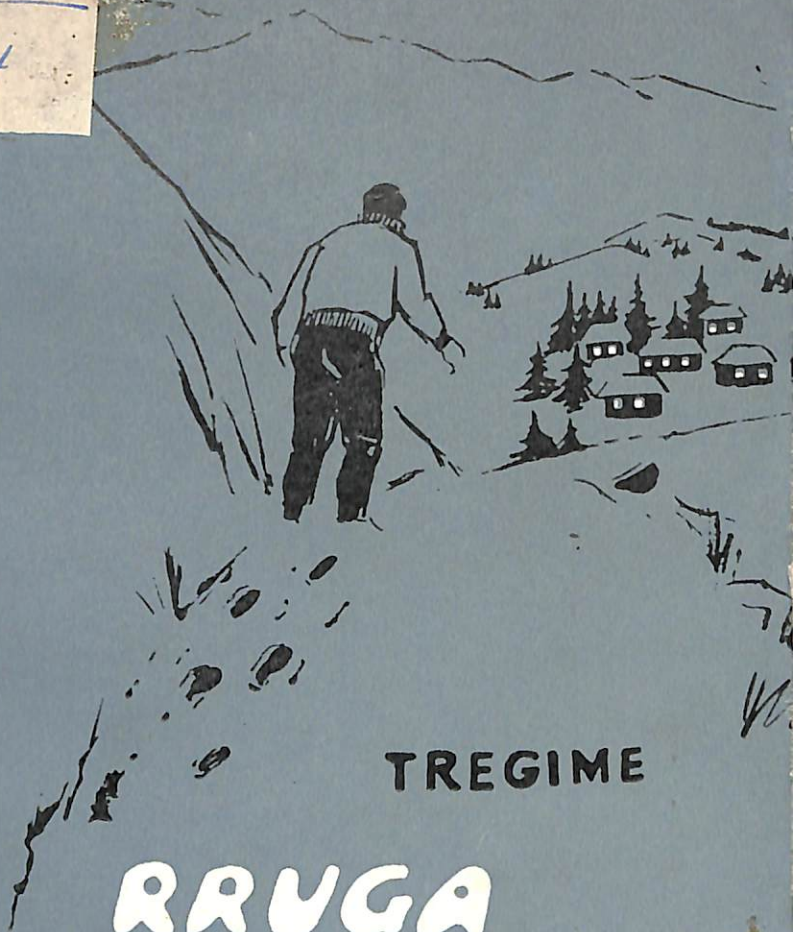

8.5H-32

L 14

TEODOR LAÇO

TREGIME

RRUGA
E BARDHË

85H-32

5

L14

TEODOR LAÇO

RRUGA E BARDHË

TREGIME

~~40286~~

1810

PUBLIKIMI I SHËNË
SHËNË

SHTËPIA BOTONJESE «NAIM FRASHËRI»

BREZAT E GURTË

NË MUGËTIRË, një njeri zbriste me hapa të mëdha nëpër dherat e kuqërremta të kodrës, drejt shtëpive të murme të fshatit. Ishte një djalosh i shkurtër, i ngjeshur, flokëkuq, me prenka të shumta në fytyrën e tharë nga erërat. Herë herë i rrëshqisnin këmbët nëpër barërat e kalbura e të strukura pas tokës, por ai ngutej dhe prandaj kish zgjedhur këtë udhë nëpër lëndina në vend të tragës plot baltë, që gjarpëronte nëpër shpatet e mprehta. Që tutje nga blatishtat frynin erëra të lagështa dhe, nën pjesën e hapur të palltos së vjetër prej ushtari, ai ndjente drithërimë. Po kjo, siç duket, nuk e shqetësonte fort, sepse përsëri ai e linte pallton të zbërthyer.

«U shkurtuan ditët,» — mendoi dhe vuri re se si po hiroseshin e treteshin ngadalë në terr gërmat e shtrembra e të shplara nga shirat të asaj table, ku dikur ishte shkruar «Vatra e kulturës». Kjo ish një shtëpi e madhe, e braktisur dikur, ku tani ishin mbledhur të gjitha zyrat që mund të ketë një fshat i vogël dhe i parëndësishëm si ky; kurse brenda dëgjohej gjithnjë një zë i ngjirur fisarmonike. Ai nuk e duronte dot përgjegjësin e vatrës, sepse, megjithëse ishte vëngërosh dhe shumë i hajthëm, prapë mund

të punonte në arë, në vend që të zvarrisej e të lutej në kryesi që ta linin në vatër të kulturës. Në prak, fshiu baltën e kuqe që i ish ngjitur pas këpucëve dhe hyri.

— Pse erdhe kaq herët? Mbledhja do të bëhet më gjashtë — tha vëngëroshi i pakënaqur duke marrë në dorë fshesën nga cepi i sallës.

— Nuk e dija — tha i posaardhuri. — Unë vij nga qendra.

— Unë tani desha të fshij!

— Kush të pengoi? Unë do të hyj në sallën e leximit.

— Po të duash vere gramafonin, dëgjo «Kujtimet e studentit!» — tha me romuz vëngëroshi.

— Jo, do të lexoj.

«Bre.. bre.. bre — mendoj vëngëroshi. — Dashka të lexojë Kuqua. Paska të nxehtë sonte se, siç duket, e ka kuptuar që do t'i bëjnë një dush të ftohtë».

Tjetri, djaloshi me kapotë ushtari, mori në dorë një revistë të hapur në mes, në atë vend ku zakonisht linin «Bujqësinë socialiste».

«E di unë ku e kanë hallin, e di — tha me vete. Sytë i bridhnin midis rreshtave ku, për çudi, lexonte diçka që për atë ishte shumë e largët dhe e huaj: «Mëso, Visar, se dëshira jonë u plotësua: shkolla shqipe u hap».

«Ama ç'venë e shkruajnë! Unë dua të gjej diçka për taracat e na dalka për shkollat,» pastaj, pa kapakun e revistës dhe buzëqeshi, sepse iu kujtua që vëngëroshi i ngatërronte gjithnjë vendet e revistave. Pas çatmës së hollë, dëgjohej fëshfërima

e fshesës dhe zëri i vëngëroshit, që mundohej të vërshtëllente «Kujtimet e studentit».

«Ata e kanë hallin në ato dy fije bari, që mbijnë në sukë pa shkrirë dëbora e kullotave të malit!»

Djaloshit i kujtohet se si i lindi ky mendim për sukën e thatë. Një mbrëmje vjeshte, kthehej bashkë me Xhezun, nga arat e largëta buzë blatave. Xhezua kish qenë brigadier, përpara se të kthehej Rinushi nga ushtria. Përpara tyre, si një kurriz gungaçi, që kush e di se si kish mbirë mbi ato dhera plot tul të fushës, ngrihej kjo sukë e çuditëshme. Hijet e drurëve të stërmëdha, nga që po perëndonte dielli, zgjasnin krahët e tyre të rjepur e vinin e zhyteshin në ujërat e lumit të madh, në këmbë të kodrës. Ishin drurë të rrallë, të mbetur si jetimë në mes të kaçubeve të shumta të thanave e lajthive. Xhezua, si gjithnjë, me ato vetulla të trasha si krifë kali, dukej i vrerët dhe sikur mendonte diçka të rëndësishme. Rinushi e dinte se Xhezua e shihte vëngër dhe nuk e donte, bile e tallte prapa krahëve, sepse jo vetëm që i kishte zënë vendin, gjë që fundja nuk ish edhe aqë e madhe, sepse Rinushi kish mbaruar shkollën e mesme bujqësore, por sepse ai kish bërë me vete një pjesë të madhe të fshatit, që deri atëhere ish nën ndikimin e fortë të Xhezos. Në këto fshatra të vogla, sipas traditës, ka kurdoherë një krye të pashpallur, të cilin e heqin më të mençëm dhe i kërkojnë këshilla, dhe, këtu, ky kish qenë Xhezua.

Ata ecnin në heshtje drejt sukses. Dherat e saj dukeshin edhe më të kuqe, sikur thithnin të etura,

atë ngjyrë të purpurtë të horizontit që po errej tashmë, atje larg, në thellësi të fushës.

— Kam dëgjuar se ke pasur një vreshtë në këtë sukë — tha Rinushi.

— Kam pasur, po e prishi filoksera. Dhe mirë bëri që e prishi.

— Pse?

— Se s'bënte gjë për të qënë. Rrush për raki. Vendi ishte i varfër fare.

— Mëkatë të mbetet djerr kjo tokë!

Xhezua nënqeshi me tallje:

— Ku paske parë ti që të punohen rrëpira të tilla?

— S'është nevoja ta shohësh çdo gjë me sy, pa ta dish. Këtu mund të ngrihen taraca me mure guri. Ja, po vjen dimri dhe ne s'do të kemi më fronte pune!

— Unë, si bujk i vjetër, e di që këto dhera janë shterpa. Pse, si thua ti, budallej kemi qenë ne që nuk i kemi punuar? A nuk e ke vënë re se aty edhe bari mbin i rrallë, si mjekra e qoses?

— Ku mund të bëhet fjalë për toka shterpa sot që ne përdorim kaq shumë plehrat e stallës dhe plehrat kimike!

— Ama mendje prej shqence! E di si thua ti? Sikur t'i thuash Xhikos së Haxhiut, që ka njëzet vjet beronjë, pill edhe ti tani se kemi nxjerrë ne të shqencës gjëra të reja, jo plehra kimike, jo ku ta di unë!

Rinushi, atë mbrëmje, e kish lënë me kaq. Ish ngrysur. Udhës, në të errët, ajo gungë e shkretë, si një atavizëm i fushës, e kish vënë në mendime. Përfytyrimi i tij i ndezur kish nisur të shohë

mbi brinjët e saj lakuriq mure të bardha e të hirta, si sërë brezash të gurtë, të zhdërvjellët e të çuditshëm. Këta breza të përhimtë vargoheshin si një karvan dasmorësh në kodrën shterpë, dhe midis këtyre varganëve të përherëshëm do të harliseshin nesër lastarët e butë e njomzakë të hardhive, do të ndihej shushurima e butë e fletëve, do të kullonte lëngu i pangjyrë i lastarëve të prerë mbi dherat e etura.

Deri sa ardhi kjo natë, ky mendim i tij u kavurdis gojë më gojë dhe u duk në fillim si një përçartje. Pastaj, e përkrahën në kryesi.

Këto mendonte ai prapa çatmës së hollë, duke kërkuar nëpër revistat atë artikullin mbi taracat. Jashtë tashmë ishte natë. Në sallë kish nisur të kundërmojë era e rëndë e duhanit Gërxhall që e dridhnin të gjithë. Ai hapi derën përgjysmë. Të gjithë ishin mbledhur rreth porit. Në atë sfond të turbullt nga tymi, sytë e tyre dukeshin të përgjurmur, të ndrojtur, dinakë, të habitur. Njëri kish zbatuar opingat dhe kish mbështetur pas hekurit këmbët e mbathura me çorape të zeza leshi. Dëgjohej çëritja e leshit që thahej.

— Ka marrë moti me lagësirë të madhe... —
dëgjoji ai vazhdimin e bisedës.

— U kalbëm..

— U ngopëm edhe me këto mbledhjet, o xhan i vëllait! Ja, gjer këtu jemi! Për një dava dhalli dhe fët... mbledhje.

— Pse, ç'të gjeti ty? Sa të zihesh me gruan në shtëpi...

— Shaqo! Mbathi opingat, o t'û shoftë nami,

se na tërbove me atë erë kërmë që të mbajnë këmbët.

— S'ka gjë, jo!

— Mban për të djegur!

— Shaqo! u dogje, or të vrafshin për derr!

— Hi... hi... hi...

— Bre, më qënkan cmurnitur bollkat! Këto sikur të qënkëshin prej kashte!

— Ama edhe tã, sikur je njeri prej guri. Të është bërë lëkura shuall e nuk ndjen fare.

— Ky, ore? Ky ndjen vetëm po ta gudulisësh! Na, provoje po të duash.

— S'na the gjë! Unë e gudulisa dhe nuk mori vesh.

— Po duhet ta gudulisë ndonjë dorë e butë, o i gJORë. Ku ndjen ai me ato kopanë që më ke ti?

Dikush nxori një kuti teneqeje dhe duhani kaloi dorë më dorë.

— Përse na kanë mbledhur sonte?

— Nuk e di ti a? Rinushi ka propozuar në kryesi që dimrit të bëjmë qilizmë sukën shterpë.

— Hi... hi... hi..., u bë kungulli...

— More, tjetrit mos ja haj hakën. Sa për punë, s'ja ha qeni shkopin atij!

— Do të duket në sy të kryesisë?

— Po ti, Xhezo, pse s'flet?

— Ç'të flas si gratë e liga? Ju të gjithë e kini gojën brisk këtu pas zjarrit, pastaj, kur duhet folur, ju trashet gjuha si kopan dhe mezi e vërtisni nëpër gojë.

Ai i dëgjoji të gjitha, megjithatë i dukej sikur s'ishte aty. Më në fund kish mundur të gjejë atë artikull për të cilin i kish folur Gjergji, agronomi

i kooperativës, dhe përpiu me etje gërmat e zeza. Para se të mbaronte së lexuari, u hap dera përsëri, u vërsul brenda era e ftohtë nga ajo zgavër e errët, që ishte prapa saj dhe në prak u dha një burrë i gjatë, i thinjur, i mbështjellë me një mushama të zezë dhe, pas tij, Gjergji, agronomi, më një ombrellë të çaplyer nga era. Zërat heshtën. Të posardhurit hoqën mushamatë që u kullonin ujë, u afruan te zjarri, u përshëndetën me radhë me fshatarët dhe ndehën duart e mardhura për t'i ngrohur. Pas një gjysmë ore filloi mbledhja. Kryetari shkopsiti jakën e këmishës.

— ... Shoku Rinush ka dalë para kryesisë me propozimin që, më në fund, të vemë dorë mbi këtë kodër që e kemi çdo ditë para syve, e shohim kësh-tu të thatë e të zveshur e nuk bëjmë asgjë. Kryesia ngarkoi agronomin t'ju shpjegojë se ç'mund të bëjmë këtu.

U ngrit agronomi. Ky ish një djalosh i ri, shpatullgjerë, që të bënte për vete shpejt me vështrimin e tij të çiltërt. Flokët e zez të lëpirë i kishin rënë mbi ballin e gjerë e të menduar dhe, siç ndodh rëndom me një njeri që nuk do të flasë para gjithë atyre syve, që përgjojnë tiparet dhe lëvizjet e tija, nuk dinte ku t'i fuste duart. Ai foli një copë herë mbi zgjerimin e sipërfaqes nën kulturë; mbi gjerdhet dhe udhët e tepërta që po prishen kudo, mbi ngas-trat e mëdha që po krijohen tani që ka filluar sistemimi i fushës. Pastaj e rrëmbeu frymëzimi, frymëzimi i njeriut të lidhur me tokën, i cili kërkon të shohë kudo dorën e tij në luftë me natyrën:

— ... E marr me mend, shokë, se si, pas disa vjetësh, këto dhera shterpa që sot duken të brakti-

sura e në mëshirën e ujërave të rrëkeve, do të mbulo-
lohen prej gjelbërimit të paanë të bimëve, se si ne të
gjithë me punën e mendjen tonë do t'u shtrydhim
prodhimë të bollshme këtyre dherave. Jo vetëm
rrush, jo vetëm pemë, po edhe nga të gjitha bimët
e tjera. Nuk ka gjë të pamundur kur është fjala për
tokën. Të tjerët kthejnë shkretëtirat në oaze, nuk
lenë asnjë pëllëmbë dheu pa ja marrë frutet. Ne pse
ta lemë këtë vend? ... Unë mendoj se puna e parë
duhet të fillojë që nesër; duhet bërë piketimi i tara-
cave.

— Po këto taraca nga na dolën?

— Kaq u bëmë po s'kemi dëgjuar gjë për këto
soj taraca! Di gjë ti, Shaqo?

— Gjete kë të pyesësh. Pyet, ore, agronomin!

— Do të dëgjosh dhe shumë të tjera! Pse i
thonë sa të rrosh do mësosh?

— More, po si do të bëhen pemët në atë dhe
shterpë? Ne dhe dy vreshta të kimbura që patëm,
sa për uthull i kishim!

Kryetari foli sërish dhe gjatë. Pastaj salla e
vogël ra në heshtje. Dëgjohej një frymëmarrje e
ngjirur. Dikush shkundi çibukun në kapakun e po-
rit. Pa pritur, u ndie një zë i hollë, zëri i Shaqos!

— Bukur e paski menduar! Ta punojmë dhe atë
sukë dhe bagëtia personale të kullosë lendet!

— Me lejë? — tha një zë i trashë, i vrazhdë
dhe i thellë. Xhezua u ngrit ngadalë, fshiu djersët
me një shami të kuqe, që e futi në xhep. Përsëri
zotëroi një heshtje sikur frymët mbetën pezull.
Shaqos i kish mbetur goja hapur si një kamare.

— Unë dua të them, se, të hëpësh sa më shumë
tokë të re dhe të bësh qilizmë, është një punë e

mirë dhe me bukë. Ti, Shaqo, e ke gabim që zë në gojë punën e bagëtisë personale. Është e vërtetë se anëtarëve u bëhet dëm nga kjo anë. Ja, doli dimri, apo bëri një behar i vogël në mes të dimrit dhe bagëtia dalin jashtë nga shtallat e u ze dhëmbi dy fije bari, që mund të ketë mbetur në një gëmushë. Se, ta dini nga unë, sa u vlen bagëtive një kullotë e tillë, s'u vlen as jonxha as bari. Ndryshe është puna e kopesë së kooperativës, ajo e ka tagjinë të siguruar! Mirëpo, ajo, që thua ti, Shaqo, është gabim, se ne përpara interesit të përgjithshëm, s'duhet të shohim interesin tonë!

— «More ç'flet ky? — se kush tha me zë të ulët.

— Por, — vazhdoi ai duke ulur edhe më ato vetullat e trasha, — kjo puna e kodrës, e parë, si ta them, nga ana teorike, është e mirë dhe unë kam parë taraca të tilla. Bukuri e madhe! Mirëpo ne harrojmë një gjë...

Ai heshti. Nxori përsëri shaminë e kuqe dhe filloi të fshijë djersët. S'ndjehej asnjë mizë. Ky ishte një efekt i plotë dhe i përkryer. Ç'gjë do të nxirrte Xhezua?

— Duhet parë edhe dheu. Dheu është mitra ku do të mbijë fara. Ky dhe është ostrikë. Kush ka rrëmihur në kodër? Unë. Mbolla qiçra nja dhjetë vjet më parë, kur ishim individë. Siç e dini, qiçra e ka qejf ostrikën, tokën ranore, siç i thonë këta të shqencës... Do ti që mbiu si qime e qerozit dhe as që zuri mashurkë fare? Unë e di që nuk ka vënd më të papjellshëm se kjo ostrikë e kodrës dhe nuk ja vlen barra qiranë të merresh me të!

— Mirëpo mund të bëhet pjellore... — u hodh agronomi. — Ka shumë toka që kanë qënë të var-

fëra dhe ne i kemi venë nën kulturë, i kemi bërë pjellore.

— Bëhet, posi! Po të sjellësh atje dhenë e kënetës ose po ta nxish me pleh! mirëpo ku ta gjesh gjithë atë pleh? Ti merre në dorë këtë dhe, dhe do ta shohësh se si ndrit. Ndrin rëra. Merre në dorë dhe muzgën, tokën e zezë. Kjo nuk ndrit, dhe prandaj i thonë muzgë, andaj është pjellore se nuk ka atë rërë. Unë kështu di, — tha Xhezua.

— Hë, më të lumtë ajo gojë, o Xhezo! Flori nxjerr, flori dhe jo fjalë!

— Pushoni de!

— Jo, po thuaj po të duash, se nuk i ra pikës fare!

— Po është bujk Xhezua, ore, bujk! I ka duart me kallo nga dorezat e parmëndës ai, nuk i ka qumështore.

— Mua më duket se mendimi i shokut Rinush është shumë i mirë — u hodh një nga të rinjtë!

— Tamam. Ne kemi këtu plehra që po venë dëm dhe po i marrin vijat e i shpien në lumë!

— Koha do ta provojë se shoku Xhezo e ka gabim, — tha agronomi.

— Aty duhet të vesh minat që të nxjerrësh shkëmbinjtë dhe të hapësh një pëllëmbë vend.

— Tamam, minat!

— Edhe minat na duhen — tha zëri i hollë i Shaqos. — Vini mina të vijnë gurët deri në fshat. Le që do të na thyejnë tjegullat e xhamet, po mund të vrasin edhe njeri!

— Hi. . hi. . hi. .

— Hajde, o Shaqo, mendje të ndritur që më ke! U mundove shumë që e gjete këtë fjalë?

— Se mos dini ju, ftujakë! E liga një herë bëhet!

Mbledhja mbaroi vonë. U la që, mbasi të mbaronte piketimi i taracave prej një gjeometri të rrethit, të fillohej menjëherë puna.

... Nuk kish zbardhur akoma, kur ai mori udhën e kodrës. Sot duhej të fillonte puna. Ai mendoi nga duhej të nisnin dhe nisi të ecë në lëndinë, tërthor shpatit të pjerrët. Frynin përsëri erërat e lagështa të kënetës dhe e spërkasin me pika të imta shiu. Drurët lakuriq të pafuqishëm në atë vetëmi të ngrysur dridheshin e përkuleshin sipas tekave të erës. Atij i dukej sikur gjithçka mbante erë të ndyrë blatishte. Ish një mugëtirë e përhimët. Edhe fshati poshtë, në këmbë të kodrës, që gjithmonë përbente një kontrast bardhë e kuq, sot dukej i përhimtë, sikur një dorë e huaj e kish spërkatur me hi e shpuzë. Mbi dheun zvarriseshin mjegulla të hirta, që kishin mbirë diku në blatishtat dhe tani dergjeshin e shtriqeshin nga gjumi i natës, mbi fushën e përgjumur. Atij i dukej sikur nuk do të shkonte çdo gjë ashtu siç duhej. Kish mendime të zymta dhe një peshë të rëndë në kraharor. Ai e dinte që do të delnin në punë. Po sa? Kjo ish një kohë kur të gjithë ishin mësuar me plogështinë e dimrit dhe nisnin t'i ngjiteshin malit për drutë e dimrit. Do të vinin të rinjtë, shokët e tij. Sot do të fillonin. Po ai mendonte se përsëri kjo do të ishte pak. Nuk duhej të zvarrisej më kjo punë, duhej të merrte fund deri sa të fillonte miza e bardhë. Po të fillonte dëbora, çdo gjë do të shkonte rrokopujë, mund të mbetej për vitin tjetër, mund të harrohej fare... sepse çdo brez i gurtë që do të

ngrihej në kodër, cënonte diçka, në të vërtetë të parëndësishme, por që i përkiste un-it, lakmisë dhe mendimeve të mykura që mundohej t'i fshihte Xhezua. Kjo diçka ishin dy fije bari që mund të kullosnin ndonjëherë tufat e dhenve të secilit.

Ai kish ndënjur mbi një gur të ftohtë. Ish akoma herët dhe fshati dukej sikur flinte.

«Ej, — mendoj — sa ferra e gjemba ka njeriu akoma në mendjen e tij! Ja, të marrim Xhezon: Ai e di që ky dhe nuk është shterpë, e di që këtu mund të mbillet, por kur mendon se do t'i hiqet nga dora diçka që ai e quan të tijën, i duket sikur do t'i shkulin një copë mish nga trupi. Dhe kush e di? Ai ndofta mundohej të bindej edhe vetë se këtu s'mund të mbillet asgjë!»

Ai mori udhën e fshatit. Kish rënë mjegull e dëndur.

«Sa vetë do të kenë dalë në punë vallë? — mendoj. — Po sikur të jenë nisur malit përpjetë për dru?»

Përmes mjegullës, si hie të zbehta nisën të shquhen ata që po prisnin te shtallat. Nga rrugicat, nga udhët e qerreve plot baltë, dilnin përsëri hije të tjera me kazma të rënda mbi supe.

«Ej, Rinush! — tha me vete. Duhet të kesh më tepër besim te njerëzit!»

— Pse nuk nisemi? — tha njëri.

— Duhet të marrim edhe qysqi e tezga për gurë..

Ky ish një mëngjes i ftohtë. Ata u nisën në një udhë të rrudhur nga vijat e qerreve, e plot baltë të zezë. Te lëmi pinin duhan, katër pesë vëtë,

kundërshtarët më të fortë të taracave. Mbështetur pas strumbullarit, i vrerët e i menduar si gjithnjë, tymoste Xhezua.

— Do të nisemi për dru, o Xhezo? — pyeti Shaqua. Askush s'iu përgjegj.

— Po ju u nisët a? — pyeti ai përsëri.

— Pse, nuk i ke sytë në ballë? — tha një djalosh ezmer, me një qysqi në sup.

— Do t'i gjejë mushka drutë po dale! Do të dalë fjala e Xhezos kur të ngordhin bagëtia për një fije bari në mars.

— Ej, bre djem, më duket se do t'u vejë puna dëm — tha një plak.

— Mos i qaj hallin kalorësit, xha Idriz — u përgjegj përsëri ezmeri. — Pas tre katër vjetësh, kur të të sjellim një plloskë me verë e kur të pish e të ngresh kryet nga qielli, në vend që të urosh zotin, do të na urosh ne.

— Eu! Me të thënë e me të bërë!...

Në mjegull, ata të gjithë, si një ushtri e vogël, nisën t'i ngjiten shpateve të kodrës. Në krye brigadieri, ai kuqua i shkurtër, që përfytyronte brezat e mureve të gurtë, që tërkuzeshin e shtërngonin me dhëmbët e tyre dherat që gjithmonë kishin rrëshqitur drejtë lumit, si nëpër mjegull shihte që tani vilet e bardha të rrushve, fletët e verdha tek binin me dhimbje, lëngun e degëzave të prera që lotonin në pranverë.

NË DËBORË E NË TUFAN...

KY ISHTE një vit i vështirë dhe marsi, pa pritur, në vënd të vërshimeve të nxituara të ujërave, ende po mbarte ngrica dhe tufane mbi shpinën e bardhë.

Sekretari hyri në zyrën e ftohtë, ku ruhej akoma frymëmarrja e ngrirë e natës së shkuar, ngriti perdet e rënda të dritares dhe vuri re se përtej arabeskave që kish endur nata, nuk dukej më se si grindej e shfrynte tufani, i mbyllur si në një kafaz të gurtë midis shtëpive të dëndura të qytetit. Nxori duart e mardhura nga xhepet e palltos ushtarake bojë vaji, të rjepur në bërrylet nga fërkimi, dhe ngriti receptorin e telefonit. Nga dera e hapur hyri, pa u ndjerë, shërbyesja, një plakë e pakët dhe e ndrojtur, që solli një krahë dru për zjarrin.

— Mos e ndiz zjarrin, nënë Marë — tha ai. — Unë nuk do të qëndroj në zyrë.

— Ku do të vesh në këtë kohë, bir? Kjo erë kërkon shpirt njeriu! — tha plaka.

— Eh, moj nënë! — psherëtiu ai. Ka tufane më të këqia se ky, po unë nuk e kam pasur kurrë më vështirë se këto ditë; bile as atëhere kur u fsheha nga ndjekjet në qilarin e ftohtë të shtëpisë sate të vjetër.

— Ç'të ka ndodhur, bir? — pyeti plaka. —
As tani, pasi hoqe të zitë e ullirit dhe u ngjalle së
vdekurish, s'po gjen dot prehje?

— Për ne nuk do të ketë prehje deri sa të vde-
sim! Këtë detyrë i dha historia brezit, tonë — tha ai.

Sekretarit po i bëhej natyrë e dytë që të fliste
shpesh herë si në mbledhje dhe kjo nuk i pëlqeu
aspak, se e dinte që nënë Mara s'para e kuptonte
këtë gjuhë, mirëpo shpesh njeriu, edhe sepse e di
që nuk shprehet ashtu siç ka dëshirë, nuk i gjen dot
fjalët e duhura. Këtë plakë të pakët ai e donte si
nënë e tij, por mendoi se ishte më mirë që edhe
ajo të mos e dinte se fshatrat e malësisë po mbete-
shin pa bukë.

Në fshatrat përtej lumit, në zonën D., kishin
mundur të grumbullonin sasi të mëdha drithi dhe
të gjitha maqinat e parkut të automobilave ishin
nisur për të sjellë drithin në qytet. Dhe, befas, nisi
dëbora, shpërthyen prej maleve erërat e forta të
veriut dhe u përtërinë tufane si në janar, kështu që
rruga u zu. Maqinat kishin mbetur në një grykë të
zveshur, ku nuk pushonin korentet e erërave dhe
ku, tani, dukej sikur ish shkarkuar gjithë ngarkesa
e bardhë, që fshihej brenda reve të ulëta e të zym-
ta. Më në fund në telefon u përgjegj ai që kërkonte
sekretari, por zëri i tij ishte shumë i mbytur dhe,
me që ai fliste shpejt, sekretari nuk kuptoi, asgjë
prandaj e urdhëroi prerë:

— Mos u nxitito! folë ngadalë!

— Nuk ka ardhur asnjë maqinë — tha zëri.

— A kanë dërguar ndonjë lajm nga gryka? —
pyeti ai me zërin e tij të ulët, të dobët.

— Jo...

— Pra, rruga s'është hapur... — tha më shumë me vete se sa për atë që e ndëgjonte.

— Nuk është hapur!.. — tha zëri. Ai vuri receptorin në vënd, futi duart në xhepet e palltos dhe i ra kryq e tërthor dhomës.

Plaka, që kish mbaruar së fshiri, e vërente dhe mendonte se ky njeri, sa më shumë vjete shkonin, aqë më shumë thahej, sikur ushqehej me piper. Ajo e dinte se ai ishte sëmurrur pesë vjet më parë, në dimrin e vitit 1943, kur fjetei dy muaj në jamën e vjetër, me muret të mykur nga lagështia e përherëshme. Edhe fytyrën e kish të zbehtë, si prej asketi, kurse kockat e dala të shpatullave, nën pallton e vjetër, dukeshin si dy biga të mprehta të një druri të drejtë. Balli i ishte zhubrosur shumë nga brazda të thella. Ajo e dinte gjithashtu se sekretari vuante nga verëmi, bile një herë kishte pëshytyrë gjak, mirëpo këto ai ua fshikhte të gjithëve, rrëmbëhej pas punë dhe e linte veten pas dorë. Plaka pa se si e rrëmbeu nga muri kapelën prej lëkurë lepur, që i kishin vënë emrin e çuditshëm «kokore», se si kopsiti jakën e palltos dhe dëgjoi se si u nis me potërë maqina e tij e vogël. Bëri kryq, kthëu e ndrojtur kryet anash se mos e kish parë njeri dhe pëshpëriti nëpër buzë: «Ruaje, o zot!».

Mbi qytetin e gurtë dhe mbi fushën e bardhë, përsëri frynin erërat e mëdha të veriut, që mbështillnin në gjirin e tyre re me fërfilliza dëbore. Mbi gjithë zërat e tjerë zotëronin e shpërthenin zërat e frikshëm të tufanit dhe dukej sikur bota, e platur nën peshën e tij, nuk mendonte gjë tjetër veç tufanit. Nëpër të çarat e dyerve që s'puthiteshin mirë, hynte era dhe ai ndjente se si po i mbërdhinin gj-

thënjë më shumë këmbët e duart. Shoferi shahej nëpër dhëmbë dhe mundahej të mos dilte jashtë vazhdës së thellë të gjurmave të rrotave, por nëpër vendet e thella edhe gjurma nuk dukej më, prandaj ai shkonte shumë ngadalë. Atij i dukej sikur erërat do ta rrëmbenin maqinën e lehtë e të vogël dhe do ta hidhnin poshtë greminave ose do ta përplasnin pas shkëmbinjve të zveshur, por megjithatë, maqina ecte drejt grykës.

— Kur fryn këtu kaq shumë, merrë me mend se si duhet të fryjë në grykën e Povës — tha shoferi. — Atje era ulurin sikur të jenë mbledhur të gjithë djajtë e botës. Sekretari nuk foli, hoqi kokoren dhe fërkoj flokët e rrallë. Ndjeu se kish temperaturë dhe se duart i kishin djersirë. Nga pasqyra e turbullt, që ish lidhur me një llastik, e shihte një fytyrë e huaj, e përskuqur dhe e lagur. Më tej, rruga u keqësua shumë, meteriset¹⁾ e dëborës u bënë më të thella e të padukëshme dhe shoferi vështroi me pikëllim se si u fut në një grackë të tillë maqina e nuk lëvizi dot më. Këtu sekretari zbriti dhe u nis më këmbë. Në fushë të hapur ndjehej edhe më fort zemërimi i papërmbajtur i natyrës, pluhuri i bardhë vërtitej si një shtjellje uji dhe ngrihej si shtëllungë lart, deri sa humbiste në kubënë e ulët të qiellit. Drurët e vegjël të plepave, që ishin mbjellë para dy vjetësh anës së rrugës, ishin shtrirë lakuriq mbi dëborë, si të prerë nga një sharrë e padukëshme. Gjurmata e humbisnin menjëherë formën e tyre dhe treteshin e fshiheshin nga era.

— Keq! — tha me lëvete ai.

1. dëborë e grumbulluar nga era.

Në grykë, ish një rrëmujë e madhe. Maqinat e vjetra, ca «Trente kuarto» të mëdha, plaçkë lufte, kishin mbetur në buzë të pjerrësisë si një karvan i zi. Nën mushamatë e zeza, dukeshin format e thasëve me drithë. Dhjetë punëtorë me lopata, rropateshin të hapin udhën dhe pas gjurmës së tyre nisej maqina e parë deri në një farë vendi. Pastaj maqina niste e uturonte si një bishë e plagosur, mudohej të shtynte me hundën e gjatë grumbujt e dëborës, por, e pafuqishme, zinte e rrëshqiste prapa, ku prisnin shoferët me gurë të mëdhenj në duar. Punëtorët, të lodhur, fillonin të hidhnin me ngathësi, anës, dëborën që kish grumbulluar maqina, por erërat që gërryenin dëborën e vendeve të larta, i mbushnin shpejt e shpejt gjurmat e punës së tyre dhe krijohej përsëri një shtrojë e re, e pacënuar. Njerëzit kishin mbetur në një mëdyshje të tmershme dhe s'dinin si ta mposhtnin këtë këmbëngulje të natyrës. Veç kësaj, nuk mund të punonin asnjë herë më shumë se dhjetë veta, se s'kishte vegla.

Sekretari ndjeu t'i acarohen nervat e në majë të gjuhës i erdhën sharje të shumta për atë burrin e shkurtër, që ish drejtor i ndërmarrjes së ndërtimit dhe që s'kish mundur të sjellë dot më shumë se dhjetë punëtorë. Por ai e dinte se kjo nuk sillte tani asnjë dobi dhe nuk i shërbente aspak hapjes së rrugës; prandaj u mundua të tregohet i qeshur, sikur s'po ndodhte asgjë e veçantë, sikur pas një çasti rruga do të hapej. Drejtori, i lodhur dhe i hutuar nga ajo natë e vrullshme, gjatë së cilës s'kish mundur t'i lëvizë asnjë hap më tej maqinat, u turbullua fare sepse priste prej tij qortime. Sekretari u për-

shëndet me të gjithë. Era i valaviste anët e kokores që duhej t'i mbulonin veshët dhe që ai nuk i kish lidhur. Ai vuri re se ky vend ishte tepër i shkretë. Vetëm aty këtu nxirrnin krye mbi dëborë ca degëza të holla dëllinjash, kurse në buzë të rrugës, si një send i harruar e i kotë, kish mbetur një barakë e shtrembër, e mbuluar me dëborë deri në strehët e çatisë. Dukej sikur ajo, pas një çasti, do të shembej dhe prej saj do të mbetej vetëm një grumbull dërrasash e letër katrama.

— E, shokë! — tha. — Malësia po pret bukë. A do t'i lemë shokët tanë të maleve të vuajnë për bukën e gojës?

Zëri i tij i pakët, nën fishkëllimën e mprehtë të erës, mezi u ndie nga ata që ishin më afër. Në mënyrë të pavetëdijëshme, të gjithë u mblodhën rreth tij dhe ai mbeti në mes, duke vështuar frymën e ngrirë, që dilte nga gojët e hapura. Ai vuri re se fytyrat që e vështronin ishin të mpira e të mbërthyera nga ankthi i pritjes, kurse nëpër flokët, që dilnin jashtë kasketave të pangjyra, dëborë e ngrirë kish krijuar ca qerpikë të vegjël akulli.

— Vetëm kur të pushojë era, mund të fillohet puna për të hapur rrugën — foli një burrë i shkurtër, i mbështjellë në një pallto shumë të madhe prej së cilës dilte vetëm fytyra e tij e vogël dhe e mprehtë si e një dhelpre.

«Ky duhet të jetë shofer — mendoi ai.

— Këtu era nuk pushon kurrë — tha një tjetër, zeshkan, i gjatë, i mbështjellë me një mushama të zezë.

— Ç'është kjo barakë këtu? — Pyeti pa prituri sekretari.

— Është e braktisur — tha shoferi zeshkan. Dëbora i ka zënë hyrjen.

— Duhet hapur. Njerëzit kanë ngrirë. Me një-rëz të rraskapitur nuk hapët rruga. Aty mund të ndezim zjarr.

— Ajo do të shëmbet nga pesha e dëborës së çatisë — tha shoferi i mbështjellë me pallto.

— Ahëhere duhet qëruar dëbora e çatisë. Le të hipin dy vetë, dhe ne të tjerët të thyejmë ose të presim degë dëllinje.

— Mua më kujtohet se nën barakë kishte një vathë — tha zeshkani.

— Nuk kishte — tha shoferi tjetër, si me fytyrë dhelpre.

— Në vjeshtë vatha ka qenë aty — tha një punëtor.

— E, pra, duhet ta gjejmë vathën dhe të prishim gardhin — tha ai dhe i pëshpëriti drejtorit ngadalë: — duhet të mendoni më shumë për njerëzit, shok! — Mbas një gjysmë ore, në barakë ishte ndezur zjarri.

— Të mblidhemi të gjithë brenda — tha ai. — Asnjëri s'mund ta gjejë vetë se si t'i nxjerrim maqinat nga gryka, prandaj duhet të bisedojmë, se kurdoherë prej shumë mendimesh mund të nxjerrësh një zgjidhje të mirë. Vetëm se nuk do të qëndrojmë brenda më shumë se gjysmë ore dhe gjatë asaj kohe duhet të thotë secili mendimin e tij.

Brenda barakës së anuar ra një heshtje e tillë sa ndihej kërcitja e halave të dëllinjës dhe shushurima e shkrirjes së dëborës në truallin rreth zjarrit. Tymi i dëllinjës shpejt e mbushi barakën dhe fytyrat e njerëzve u zbehën e mbetën si hie brenda

një tyli mjegulle blu, mjegull me erë të fortë dëllinje. I pari u mat të flasë shoferi zeshkan, të cilit i arrinte kryet deri në letrën, e zezë me të cilën ishte mbuluar baraka.

— Po sikur!.. — tha.

— E?..

— Eh! Mendova se duhet të lajmërojmë që të vijmë punëtorë nga qyteti, por është shumë larg!

— Më i vështiri është ky, kilometër deri sa të kalojmë grykën, pastaj besoj se do ta kemi më lehtë — tha drejtori.

— Po sikur ta shtrojmë rrugën deri në majë me shkurre që të mos xhirojmë maqinat?

— Ku t'i gjejmë gjithë ato shkurre?

— Nën dëborë. Shpati është i veshur me dëllinjë.

— Do të duhej një ditë që të bridhnim e të mblidhnim dëllinja!

— Të prishim edhe barakën dhe të përdorim dërrasat — tha i pari.

— Ti s'je shofer dhe s'e merr vesh se në këto dërrasa të ngrira e të veshura me akull s'mund të kalohet kurrë.

— Do të na duheshin njëqind baraka deri në majë!

— Pra mbetet vetëm të vijmë forca nga qyteti — tha drejtori. Heshtje. Zjarri u shua dhe s'u kujtua njeri t'i hedhë më karthje. Tymi shfrynte nga dera dhe humbiste e përzejehet me pluhurin e imët të dëborës që merrte më vetë era. Lopatat, të hedhura njëra mbi tjetrën përpara hyrjes, po mbuloreshin nga dëbora.

— Me leje? — tha një zë i vrazhdë, i thellë.

Zjarrit iu afrua një punëtor shtatmadh, që mezi i lëvizte shpatullat e gjëra, të rënda e pak të kërrusura. — Kjo rrugë nuk hapet kështu! — Zëri i tij i ngjiste një gjëmimi.

— Si? — pyeti sekretari sikur s'e kish dëgjuar fare.

— Thashë se kjo rrugë nuk hapet kështu. Unë kam njëzet vjet punëtor pas rruge dhe s'mbaj mend të ketë guxuar njeri të hapë rrugën në një tufan të tillë. Ti sot mund ta hapësh po deri në mbrëmje ajo do të zihet prapë.

— Dëgjo, shok — tha rreptë e me inat ai. — Si të quajnë?

— Rakip Selmani më quajnë — tha vigani.

— Ti, Rakip, mund të kesh edhe njëqind vjet këtu, mund të kesh parë e dëgjuar shumë, por mëso tani se kjo rrugë ne na duhet dhe do ta hapim.

— Nesër do të zihet përsëri — tha ai.

— Dhe ne do ta hapim përsëri!

— Unë e di — tha ngadalë vigani. Rruga mund të hapet, po vetëm mbasi të pushojë tufani.

— Jo — tha sekretari. — Rrugën do ta hapim edhe sikur të mos pushojë tufani. Tani ora është dymbëdhjetë. Deri në orën dhjetë të natës duhet ta kemi shpënë drithin në qafën e Prepasit. Ne do ta shpiem edhe sikur të na duhet ta mbartim më shpinë deri në qytet!

— Atëhere!.. — tha mendueshëm vigani.

— Folë!

— Ndofta mund të na ndihmojë fshati Dushkër! Aty ka mbi njëqind burra dhe që të gjithë kanë vegla.

Të njëzetët në kasolle i përshkoi një dridhje

si prej një rryme. Kjo rrymë ish shpresa e ringjallur për hapjen e rrugës. Sekretari, që edhe ai kish një copë herë që mendohej në mund të shkonin në fshatin më të afërt, por që nuk e njihte këtë zonë, pyeti:

— Sa larg është fshati?

— Në verë, dy orë. Udha është e përpjetë, por nuk besoj që të jetë e hapur. Unë e di udhën.

— Pse tunden fshatarët nga shtëpia në këtë tufan a? — tha shoferi me fytyrë dhelpre.

— Do të vijmë — tha sekretari. — Ti, Rakip, do të na heqësh rrugën. Me ne do të vish edhe ti — iu drejtua ai shoferit zeshkan, që kish maqinën e fundit në kolonë.

— Rakipi ka për ta humbur rrugën në këtë tufan — tha përsëri surratdhelpra.

— Kush je ti që ndjell gjithnjë të keqen? — bërtiti sekretari.

— Mos ia vini re, shoku sekretar! — tha zeshkani. — Është shofer, shoku ynë, po kështu ters flet gjithnjë.

— Mos harro shofer, se në luftë ai që nuk ka besim është vetëm një hap larg nga dezertori — tha sekretari dhe vuri përsëri kokoren. Ti, drejtor, do të nisësh për në qytet dhe do të sjellësh punëtorë të tjerë. Ju që mbeteni, duhet të hapni rrugën të paktën deri te kthesa.

— Është e vështirë — pëshpëriti — zeshkani.

— E di — tha ai me zë të ulët. — Po njerëzit duhet të kenë përpara një detyrë të cilën duhet ta arrijnë. Ata duhet të hapin të paktën dyqind metra rrugë. Ne duhet të kthehemi këtu pas pesë orësh me njëqind njerëz pas!

Kështu, ata të tre, u nisën nëpër një shteg të padukshëm. Era u fshikte si me jele kali fytyrën që edhe ashtu e kishin shumë të mpirë, dhe sekretari nuk po i lidhte dot mbulesat e veshëve të kokores. Rakipi mendohej të mos shkëputej shumë nga rrjedha e padukëshme e përroit.

— Udhën do ta çajmë me radhë — tha sekretari. — Një çerek ore secili.

— Jo — tha prerë Rakipi. — Udhën do ta hap unë. Ju nuk e dini drejtimin.

— Do ta hapim të tre me radhë — tha vrazhdë ai. — Ti do të qëndrosh pas të parit dhe do të tregosh drejtimin.

— Por...

— S'ka por... — tha.

— Na e lini neve — tha zeshkani. Ju nuk jeni aqë mirë me shëndet.

— Kush tha? — u përgjegj dhe e vështroi zeshkanin drejt e në sytë e mëdhenj, të butë e shumë të zez. Unë jam fare mirë. — Kështu, në krye të çdo një të katërt ore, nga larg, dukej se si printe në krye të grupit herë një pallto bojë vaji dhe fytyra e thatë e sekretarit, herë trupi vigan i Rakipit, herë silueta e mbështjellë në një mushama të zezë e shoferit. Në një farë vendi prijsi bënte një hap anash dhe linte në krye tjetrin. Shkonin pothuaj pa folur. Ata e dinin se çdo fjalë ishte një harxhim i tepërt fryme dhe force. Këtu era ishte më e dobët, por trashësia e dëborës më e madhe.

Kur doli për herë të tretë në krye të grupit, ai e ndjeu se ishte lodhur tepër dhe se hapat po i bën-

te më të vogla. Këmbët nuk i bindeshin më aq lehtë dhe lagështia i kish dëpërtuar deri mbi gju. Ai e kuptoi se po vononte edhe ecjen e të tjerëve, prandaj u mundua të ecë më shpejt. Ndjeu në zverk frymën e ngrohtë të Rakipit, që ishte shumë pranë.

«Mos kujton ky se do të rrëzohem e kërkon të më mbajë? — mendoj dhe ndjeu t'i vërshojë një ndjenjë e ngrohtë për atë burrë shtatmadh e të vrazhdë.

— Më lerë të dal në krye — tha me zë të ulët.

Sekretari thujse nuk e ndëgjoi. Atë po e mbulonin kujtime të viteve të shkuara, kur karvani i gjatë i partizanëve gjarpëronte drejt veriut dhe, pa dashur, vetvetiu, brenda tij lindi, si një nevojë e domosdoshme, dëshira që të këndonte. Në fillim askush nuk e dëgjoi, se kënga ishte pothuaj si një pëshpërimë. Pastaj, gjithnjë në pushtetin e asaj ndjenje të valë kujtimesh, bredhjesh, krismash e fytyrash, këndoi me forcë, me gjithë zërin e tij dhe ky zë gjëmoi sikur rrukulliseshin me potere ujëra nga ujvara. Shoferi u habit se si mund të këndonte aqë fort ky njeri, që fliste me zë të ulët dhe që ishte aq i dobët.

.... në dëborë e në tufan
ngritën flamurin e kuq-e...

Një zë tjetër, si një buçimë e dheut, zë i thellësive e pasoi, dhe kënga fluturoi larg,

Gjer përtej në oqean!..

Ky ish zëri i trashë i Rakipit dhe kështu, një copë herë, erërat morën me vete njërën pas tjetrës copa melodish të forta, të ashpra e fragmente fjalësh edhe më të forta.

Sekretari as e kuptoi se kur doli para tyre sho-

feri dhe e hapi rrugën deri në majë të kodrës. Pa pritur zëri i thellë pushoi dhe tha vetëm një fjalë:

— Atje!

— Sa larg është?

— As një orë. Kemi ecur mirë!

Të tre mbetën një çast në majë si hie të palëvizëshme drurësh. Gjuhët e erërave e kishin lëpirë kreshtën shkëmbore dhe askujt s'i bëhej të besonte se ai send i mpirë, i verdhë e i ftohtë, ku shkelnin këmbët e tyre, ishte toka!

Sekretari ish i tëri i pushtuar nga kujtimet. Ai nuk përfytyronte aspak se si do të zbriste kësaj rruge karvani i gjatë, që do të futej në luftë me armikun kryeneç, të akullt e të fortë. Të tjera vegime të zjarrta, të tjera vargane me pushkë mbi plagët e supeve i mbinin në trurin e lodhur. Kujtonte pastaj fytyrën e vogël flokëverdhe të Sanijes, të brishtë e të njomë, me ato këpucë të rënda të një ushtari të vrarë dhe sytë e saj të kaltërt, që kishin mbetur edhe pas vdekjes pakëz të hapur, si të pulitur nga drita e fortë.

Oh, ky ishte një kujtim tepër i dhimbshëm, por kurdoherë ai kujtim i përtërinte mendimet e forcat e tija, si një gurrë mali udhëtarin e etur!

Deri në fshat, edhe në kthim, ai ish i tëri një tufan i vërtetë forcash e mendimesh. Vargani i njerëzve, me lopata në supet, u nis për udhë.

Mbi rrugë endej errësira e bardhë. Tufani sikur ish strukur diku, prapa maleve dhe i kish lënë vendin një dëbore të butë, që binte me sllogje të mëdha. Ishin shuar rrezet e fundit të dritës dhe hijet e maqinave dukeshin të stërmëdha në atë dritë të mekur. Ai, zeshkani dhe Rakipi hynë në

barakë. Zjarri ish më të shuar dhe kishin mbetur vetëm thëngjij. Ata hodhën një krah dëllinjash dhe u ngrohën pas flakëve, disa minuta, që u dukën pa-fundësisht të gjata.

— Ngrihemi. . tha ai. — Zjarri s'të lëshon kur-rë — dhe doli jashtë. Vështrimi i humbi në sfon-din e mjegullt të malit, nga zbriste rruga prej fsha-tit. Ai e dinte se do t'i duhej të ngjitej edhe më në këtë rrugë, jo për të gjetur krahë pune për ha-pjen e rrugës, po gjithnjë për rrugë, për rrugë të reja.

RRUGA E BARDHË

E SHTË marrëzi të shkojmë më tej! — tha Petriti.

Ajri i ftohtë i hapësirës së bardhë, ku rrinte pezull ankthi i heshtjes së thellë, nuk i bëri jehonë këtij zëri të lodhur e të mekur. Dy të tjerët, njeri me një bluzë të bardhë leshi, që vinte në dukje format e një kraharori muskuloz dhe shpatullat e gjëra që lëviznin sipas ritmit të çapeve, dhe tjetri, i gjatë, i hollë, me një pallto deri në thëmbërat e këmbëve, nuk folën. Hodhën dhe dy hapa në dëborën e pashkelur.

— Thashë që është marrëzi të udhëtojmë më tej. Përtej bregores dëbora do të jetë dy metra.

— Si të bëjmë? — pyeti i gjati duke e shkundur lehtë të parin me dorën e ngrirë nën dorezën prej leshi.

— Unë do të vetel! — tha ai. — Edhe kështu u vonuam dy ditë nga dëbora. Fëmijët presin.

— «Fëmijët presin»! — përqeshi Petriti, dhe hoqi nga koka kapuçin prej leshi e fërkoj flokët e rrallë. — Ti je i marrë! Ti gjithnjë kokëkrisur ke qenë! Unë jam më i vjetër dhe s'dua të marr veten më qafë. Do të mbetemi. Prapa majës, në luginë,

me siguri ka rënë mjegull dhe do të humbasim udhën!

Ai që çante udhën nuk i ktheu më përgjegje dhe, i zhytur në mendimet e veta, bëri sikur nuk dëgjoi. Trupin e ndjente të nxehtë nga ecja dhe, megjithëse ish veshur si skiator, me kilota shajaku e vetëm me një bluzë, i dukej sikur veshja e pengonte. Ai mendonte se kjo rrugë me të vërtetë ishte shumë e vështirë, si një kalim nëpër tunele të ftohta, por shkollat kishin dy ditë që ishin hapur. Dy ditë të humbura ishin shumë për një mësuese matematike, i cili trashëgonte edhe dobësitë e punës së përcipët të disa mësuesve të fillores.

— Si do të bëjmë? — pyeti sërish, mësuesi i gjatë, më i riu i gjithë zonës.

— Duhej të vemi — tha mësuesi. — Po të jemi të tre, me siguri do të arrijmë. Ja, deri në majë, edhe më tej, udhën do ta çaj unë.

Mësuesi i ri vuri re me zili se si nën bluzën e trashë, dukej lëvizja e muskujve të krahëve dhe pantallonat prej shajaku rrinin të puthitura pas pulpave të plota të këmbëve.

«Ai mund ta çajë — mëndoi. — S'ka tjetër më të fortë!»

I pari lëvizi më shpejt nëpër dëborë dhe i la prapa dy të tjerët, megjithëse ata shkonin nëpër gjurmët e tij. I treti, mësuesi me flokë të rrallë, iu afrua mësuesit të ri dhe i pëshpëriti me zë të ulët:

— Shiko! Dëgjomë mua! Unë kam pesë vjet që po çfilitem nëpër këto gremina, ku mos të sjellitë qeni koskën! Ti je i ri dhe nuk e njeh vendin. Dimri këtu është i pabesë; ja, të zuri një tufan osë të doli një tufë egërsirash të uritura? Tani ujçërit

kanë kohën e ndërimit dhe lëshohen me kopera pas bushtrës. Po u dole përpara, të përzanë. Nuk e ke dëgjuar atë historinë e policit që e çau një tufë ujqish mu në mes të xhadesë, megjithëse kishte dhe automatik? Eja të kthehemi. Po të vish ti, Andonit s'ja mban të shkojë vetëm. Tani, ti e ke në dorë.

— Mirëpo, deri sa të hapet udha... — desh të kundërshtojë djaloshi.

— Budalla që bëhesh! — e ndërpreu Petriti. — Do ta hapin fshatarët se s'bën. Ne kthehemi në qytet dhe kur të marrim vesh se rruga u hap, ni-semi.

— Mos vonohemi shumë.

— Hajde, tani! Unë jam i sigurt se asnjë mësues s'ka shkuar edhe në fshatrat e tjera. Nuk e pe rrugën e Gurrës që s'kishte asnjë gjurmë? — Mësuesi i gjatë, djaloshi me fytyrë pa asnjë qime, si fëmijë, bëri dhe dy hapa. Më tej priste Andoni i mbështetur pas një trangu të një druri të vetëm, dushk i prerë, që kish mbetur si jetim me atë xhufkë të vetme degësh të shtrëmbëra.

— Shiko se do të pendoresh! Do të më kujtosh mua kur të kesh ngelur në dëborë, po do të jetë vonë. Ti je dhe i paformuar, i dobët — tha Petriti. Djaloshi vështroi dhe një herë rrafshinën, ku s'dukej asnjë shenjë e gjurmave të jetës. Dëllinjat e mbuluara nga dëborë ngjanin si disa tumba të bardha varresh të reja. Kurse prapa, drejt xhadesë, ishte zinxhiri i gjurmëve të tyre, rruga e hapur, maqinat!..

— Po ai? — pyeti me gjysmë zëri.

— Do të kthehet, mos ki dert ti! Tani i vjen

zor se e dha fjalën por, sa t'i humbasim ne nga sytë, do të kthehet edhe ai.

Kështu ata u kthyen. Mësuesi që rrinte i mbështetur pas drurit të dushkut, vështroi me pikëllim se si zvogëlohej gjithnjë, duke u larguar forma e trupave të tyre, deri sa u bënë si dy pika të vogla, të zeza, pothuaj të palëvizshme.

«Ama edhe unë burrë u tregova! — e shau veten. — Ta kisha bindur të paktën Astritin e të mos e lija të merrte mendjen e Petritit! Petriti është frikacaku më i madh që kam parë! Apo ndofta i pëlqen të rrijë edhe një javë në shtëpi? Ku ta dish? Ai të le në baltë kur të duash!»

Nxori nga torba një copë bukë dhe djathë dhe hëngri. S'kishte uri fare. Për rreth dimri kish mbuluar me gunën e tij të bardhë shkurret dhe gjithë zhurmat e jetës, kështu që zotëronte një qetësi e pafundme, si heshtja e përjetshme e guvave të shkreta. Mbi majat e maleve, erërat e lartësive, po dyndnin retë si kopera dhensh të murme.

Mësuesi vendosi të mos mendojë më aspak për ata që ikën. Shtrëngoi fort rrypat e torbës, futi gishtat e mëdhenj nën aty rrypa, që nëna i kish bërë prej një kllapodani të vjetër, dhe u nis. Ky udhëtim i gjatë dhe i ngadalshëm nëpër shtrojën e butë dhe heshtjen e bardhë e vinte njeriun në mendime. Në krye ai mendoi për nënën. Nëna kishte vjete që vuante nga zemra dhe nuk punonte më. Ata ishin vetëm të dy me nënën, prandaj ai i kish zili të gjithë ata që ishin shumë, që kishin vëllezër e motra. Kur të martohesh do të bënte shumë fëmijë, kish vendosur mësuesi.

«Në pushimet e tremuajorit të dytë, duhet ta

shpie nënën në Tiranë — tha ai me vete. — Ta vizitojë dhe një herë kardiologu dhe të bëjë një elektrokardiogramë. Pastaj, papritur, mendimi i shkau nga nëna te fëmijët e shkollës. Nuk kishte gjëkund fëmijë më të urtë e më të sjellshëm se në atë malësi të largët.

Mësuesit iu kujtua një ndodhi me të cilën qeshte gjithnjë. Bariu, një nxënës nga Gurra, që bënte çdo ditë nga një orë rrugë për të vajtur në shtatëvjeçare, i pat treguar se, kur zbriti për herë të parë në qytet, kish nisur t'i përshëndesë të gjithë si në fshat «Mirë dita, mirë dita...» Mirëpo njerëzit e kishin parë me habi dhe ja kishin dhënë gazit. Fëmija ishte prekur.

«Si janë ashtu ata njerëz në qytet? Nxitojnë të gjithë dhe askush nuk ta kthen përshëndetjen, oo zënë e qeshin!» i qe ankuar nxënësi.

Mendime të tjera, të rrëmbyera i lindnin në kokë. Ishte e habitshme se sa më e ngadalshme bëhej ecja, aq më të befta, të vrullshme, si shkëndija elektrike i mbinin mendimet. Dukej sikur organizmi i tij, që s'mund t'i derdhte dot të gjitha forcat e fshehta në ecje, e detyronte trurin të punonte shpejt dhe të krijonte, si të thuash, një ekuilibër midis heshtjes dhe mendimit të vrullshëm. Pastaj mendimet filluan t'i shoshiten, të humbin të parëndësishmet, të voglat dhe të mbetet më kryesori: mendimi për fëmijët dhe për përparimin e tyre të dobët në matematikë. Atë e shqetësonin sidomos njohuritë e varfra të fëmijëve që hynin në klasën e pestë.

«Me ca mësues si Petriti, s'mund të presësh

më mirë — mendoi. Por një zë i brendshëm ja dërmoi në çast këtë mendim.

«S'duhet të ankohe mi për atë që iku e s'kthehet më! Ti vetë ç'ke bërë?» Mësuesi, për fat të keq, kësaj pyetjeje nuk i jepte dot përgjigje të plotë. Ja ai, për shëmbëll, nuk kishte frikë se mund të turpërohej me nxënësit e klasës së shtatë, me të cilët kishte dy vjet që punonte, por me vogëlushët e të pestës!..

Iu kujtua se ishte zënë me drejtorin në mbledhjen e fundit të këshillit pedagogjik. Ai kishte kaluar vetëm pak më tepër se gjysmën e nxënësve të klasës së pestë në aritmetikë, dhe ishte i sigurt se asnjë tjetër nuk e meritonte të kish notë ka-juese. I vinte keq për vogëlushët, shumica e të cilëve vinin nga fshatërat për rreth. Në mëngjes ata mblidheshin e strukeshin nën strehën e vjetër të portës së shkollës si një tufë trumcakësh që trokasin pas xhameve të dritareve në dimër. Në fillim askush nuk u kujtua për këta trumcakë të mitur, me këmbë të lagura nga udhëtimi, që kishin maninë të vinin në shkollë një orë më parë, por një ditë dimri ai i vuri re fëmijët të mbledhur kokë më kokë, tek përsëritnin mësimet e ditës, me zë të lartë e të dredhur nga të ftohtit. Që nga ajo ditë, ai e bëri si rregull të ngrihej herët, të hapte shkollën e të ndizte zjarrin për fëmijët që zbatnin opingat e ndehnin pas porit këmbët e vogla të mbathura me çorape të zeza leshi, shkruar me lule ngjyra ngjyra të ndezura. Po drejtori kishte thënë se ai nuk mendonte për vështirësitë e nxënësve, dhe e kish qortuar se e kish vënë shkollën në bisht me atë përqindje të ulët kalimi!

«Eh! drejtori kërkon të lavdërohet! Për atë s'ka rëndësi se sa dinë fëmijët dhe në e meritojnë të shkojnë një klasë më lart, ai do vetëm përqindje!»

Andoni ishte i heshtur, fjalëpak. Atëhere ai i pat thënë drejtorit se nuk mund të bënte kompromis me ndërgjegjen e tij dhe i pat premtuar vetes se do të bënte çmos që fëmijët të mësonin aritmetikën. Por ai e dinte se shumë gjëra duhej t'i niste nga e para, nga programet e fillores që kishin mbetur pa u përvetësuar. Kështu, në fletoren e boshllëqeve, çdo ditë shtoheshin dobësi të reja: «Vjollca K. nuk di pjesëtimin, Rakip Sh. nuk di veprimet me thyesa...» Si të punonte tani me Rakipin, i cili, sa mbaronte mësimin, duhej të nisej bashkë me shokët për në fshatin e largët? Këtu ishte kyç. Gjatë pushimeve ai e kishte menduar shumë herë këtë dhe, siç duket, e vetmja zgjidhje ishte që pas dite të shkonte në një fshat, t'i mblidhte fëmijët në shkollën fillore dhe të punonte me ta!

«Këtë duhet ta bisedoj me drejtorin dhe me këshillat popullore» — tha me vete.

Duhej të ishte mesditë kur, më në fund, arriti në majë të kodrës, por qielli ishte i murëtyer e i vrerët dhe s'mundi ta përcaktojë kohën. Mësuesi, për fat të keq, nuk kishte orë. Dy tri herë i kishte mbledhur të hollat për një orë por pendohej në çastin e fundit dhe ja jepte nënës. Nëna me to mendohej të rregullonte shtëpinë e vjetër. Ajo e shkreta ëndëronte që, kur të hynte nusja, ta gjente çdo gjë gati e jo vetëm të katër muret, si i kish gjetur ajo vetë dikur.

Nga maja e kodrës ai pa me një drithërimë

zemre se me të vërtetë lugina ish mbuluar me një mjegull të dendur, të trashë dhe të palëvizshme, dhe vetëm përtej luginës, maja e malit tjetër mbetej si një ishull i bardhë e i çuditshëm në mes të këtij deti të turbullt. Lugina ku shfrynte mjegulla dhe maja e malit të bardhë përtej ishin aqë të shkreta e të heshtura sa të ndillnin në shpirt një trishtim të ftohtë, të panjohur, kurse prapa krahëve kish mbetur xhadeja!

«Ata tani me siguri kanë hipur në maqinë — mendoi pa dashur. Nxori prapë një copë bukë të zezë dhe djathë dhe hëngri. Përtypi dëborë të pashijë për të shuar etjen. Gojën e kishte të hidhur dhe këmbët të lagura. Për një çast, përcaktoi me sy drejtimin që duhej të mbante për të dalë në malin përtej, ku dukeshin turbullt hijet e zbehta të ca drurëve të rrallë.

«Në verë që këtu e deri në fshat nuk mban më shumë se një orë. Tani do të më duhen të paktën dy orë, pra nata nuk duhet të më zërë në udhë». Nisi të rrëshqasë poshtë shpatit të kodrës. Dëbora ishte e butë dhe nuk e mbante fare peshën e trupit të tij. Herë herë, zhytej deri në brez, pastaj mezi i nxirrte këllqet prej dëborës dhe gjurma që linte pas, i ngjiste më shumë një grope se sa gjurmës së njeriut. Për atë që do të vinte pas kjo ishte një gjurmë e gjerë, e thellë dhe e sigurt. Djaloshi vazhdoi të zbresë. Në atë shpat të pjerrët kishte shumë gracka. Ato i ngrinin kaçubat e fshehura të dëllinjave e busheve dhe në to ai zhytej pothuaj deri në fyt, pastaj rropatej një copë herë deri sa dilte. Këto rropatje e lodhnin më shumë se rruga nëpër dëborë.

«Nuk do të mendoj më asgjë! — tha me vete.

«Do ta kem mendjen vetëm te udha; duhet zgjedhur vendi për çdo çap». Mirëpo përsëri mendimi i shkau pa dashur te të vegjëlit e klasës së pestë.

«Duhet të shkoj vetë nëpër fshatra! S'ka asnjë rrugë tjetër — përsëriti pa e kuptuar një mendim të mëparshëm. . .

Befas një dallgë e turbullt avujsh të ftohtë e përfshiu në gjirin e saj të trashur me pikëza lagështie dhe ai ndjeu se hyri në brezin e mjegullës. Lagështia i dëpërtoi të gjithë trupin. Dëbora ishte më e thellë. Natyra më e ngrirë. Heshtja e saj edhe më ogurzezë.

«Sa të zveshur janë këta male! Nuk ke asnjë pikë ku të orientohesh!» Ecte gjithnjë nga e majta. Në çdo hap ecja i bëhej më e vështirë, po për çudi ndjehej i ngrohtë dhe mendonte se ndofta kishte dërsirë nën bluzën e leshtë. Rregulloi dhe një herë rrypat e torbës dhe shkundi flokët e dëborës, që i kish mbetur nga rrëzimet e tija nëpër gropat e kaçubeve të bushit. Kështu u end një kohë të gjatë në detin e mjegullës. Nganjëherë i dukej sikur bridhte fare në tym, në një qark të mbyllur dhe sikur kthehej gjithnjë në atë pikë nga ishte nisur. Po ky mendim, pjellë e lodhjes së gjymtyrëve dhe të trurit, binte poshtë nga përfundimi logjik se asnjë herë nuk hasi rrugë të hapur prej gjurmëve të tija. Pastaj iu duk sikur reliefi ngjitej dhe, meqë kjo duhej të ish pjerrësia e malit, iu qep të përpjetës me gëzim. Iu duk sikur perdja e mjegullës po bëhej më e tejdukshme, më e rrallë, prandaj vendosi të çlodhej. Syri nuk i zuri asnjë trung ku të mbështetej; ndënji mbi dëborë. Pa pritur ndjeu një kapitje

të ëmbël, muskujt sikur iu zgjatën e u shtrinë, nuk mblidheshin më me forcë dhe nuk i bindeshin vullnetit të tij. I erdhi për gjumë. Kjo ishte një lodhje e ëmbël dhe, megjithëse për rreth çdo gjë ishte e ftohtë, mund të flihej. Ndjeu se po ja rëndonte qepallat një gjumë joshës dhe ai s'kish pandehur kurrë se dëshira për të fjetur është kaq e këndshme.

«Ej! jo! — bërtiti me zë të lartë. — Gjumi këtu është vdekje. Në dëborë bie e s'ngrihesh më kurrë!»
Megjithëse s'kishte asfare uri, e detyroi veten të përtypë koren e bukës. E përtypte me inat, duke shtrënguar dhëmbët, pastaj e lau fytyrën me dëborë dhe u nis. Gjithë rrugës e mundonte shumë dëshira për t'u çlodhur, për t'u kotur dhe, sa herë që i hypte kjo dëshirë, fillonte të hante bukë. Më në fund, të ngrënit e bukës iu bë i neveritshëm, koren e thatë e të zezë nuk e shihte dot me sy dhe u mat ta hedhë. Por u pendua. Iu kujtua se nëna i thoshte gjithnjë kur ishte i vogël: «Mos e hidh kafshoren se buka të ze sytë». Nëna plakë nuk e kish përkëdhelur kurrë, bile atij kur ish fëmijë i ish dukur se nëna ishte shumë e rreptë dhe se nuk e donte aqë fort, megjithëse e kishte të vetëm. Tani që ish i rritur, e dinte se nuk kish në botë një nënë tjetër më të dhëmsur e më të mirë. Në thellësi të shpirtit ai e adhuronte nënën që s'e kishte përkëdhelur kurrë! Sërish ndjeu nevojën të çlodhej dhe thirri me inat:

«Nuk duhet të merrem me kujtime! Kujtimet të ndjellin gjumë. Nuk duhet të mendoj asgjë veç rrugës! Ja, megjulla sikur po shkyhet, pra duhet të jem afër majës së malit.» I ra ndër mend që në vend të përtypjes, mund të këndonte. Kur njeriu

këndon, s'ka kohë të mendohet! Ai nuk dinte shumë këngë, dhe ato që dinte i këndonte me një zë të fortë, aspak melodioz. Iu kujtua një këngë e vjetër dashurie që niste me fjalët «Sa bukur rronim kur ishim bashkë», por kjo këngë kish një melodi të dremitur dhe fjalët pëshpërisnin trishtime të huaja e të vjetra dashurie. Në vend të saj nisi një këngë tjetër.

«Mbi krye rrinte nëna vetë plakë!...»

«Zëri i tij i ashpër, i rrëmbyer e i pastër, si një rrjedhë e potershme malore, i ngjiste më shumë një britme hareje të njeriut që ëndëron mbarimin e kalvarit të tij.

Nëpër mjegullën e grisur dalloj dy hije të zbeta të trungjeve të dushqeve të krastitur, dhe kjo i solli një ngazëllim të çuditshëm, sikur fryu një rrymë ajri mbi prushin që po shuhej, i ndolli forcat më të fshehta dhe ai u ngjit majë malit. I pushtoi me krahë të dy trungjet që ishin afër njëri tjetrit, si binjakë të cunuar, të mbetur prej pyllit të vjetër që ish zhdukur prej vitesh. Trungjet ishin të ashpër, të murmë, me lëkurë të plasaritur dhe dukeshin sikur dilnin nga e njëjta rrënjë. Ai e lëshoi me forcë trupin midis hapësirës së tyre, duke u mbajtur në krahë, por iu errën sytë nga kjo lëvizje e shpejtë. Kurora e varfër e trungjeve me degëza të thata u lëkund, u përmbys, u mjegullua. Përpara syve lodronin shkëndija. Më në fund, çdo gjë u qetësua. Ai e kuptoi se s'duhej t'i përsëriste më këto lëvizje marramendëse, se kjo ishte përsëri një grackë e vdekjes dhe gjëmoi me inat:

«Unë do të arrij! do të arrij pa tjetër. Ja, pas njëqind hapash është Shkëmbi i Bletës që nga duket

fshati. Deri në fshat mbetet për të zbritur e tatë-pjeta e përroit të Kulmakut... Ja, tani duhet të ketë dhe dyzet hapa... dhe dhjetë... dhe dy... Ky grumbull i madh dëbore duhet të jetë shkëmbi! Por!... ku kam dalë kështu? Ky s'qenka aspak Shkëmbi i Bletës — u habit ai. Bëri me ngathtësi dhe dhjetë hapa të tjera dhe u dukën shtëpitë e murme të fshatit, tymi i kaltërt i oxhakeve si fasha mjegulle blu mbi çatitë e bardha, lumi i vrullshëm në fund të rrëpirës.

«Duhet të jem nga ana tjetër e përroit! Por edhe që këtej mund të arrij» — tha me vete.

Iu duk sikur tashmë dita po perëndonte dhe pas një çasti do të binte muzgu i shkurtër, prandaj u mundua të nxitojë.

— Po s'pati kohë të mendojë më! Ndjeu se po zbriste në një thellësi të madhe, si në ëndrat e feminisë kur i dukej sikur rrëzohej në pafundësi nga shkallë të larta, sikur i shkulën një copë mish dhe u gjend i shtrirë në një shtrat të butë, ku rridhte një rrëkezë uji. Mbi fytyrë po i binte një pluhur i bardhë, që s'ish pluhur, po një puhizë e ftohtë. Mbi krye, prej zgavrës që kish hapur trupi gjatë rënies, shihej qielli i errët, i ulët.

«Ku rashë kështu? — mendoj dhe bëri të ngrihej. U ngrit më bërryl. Përpara shtrihej një tunel i bardhë, i pjerrët, i habitshëm. Ktheu kryet prapa! Përsëri tuneli i bardhë, nëpër të cilin rridhte rrëkeza!

«Paskam rënë në shtratin e përroit! Po si është e mundur që të jetë kaq thellë?» Vështroi me pikëllim mbi krye. Gropa që kish hapur trupi i tij, e vetmja lidhje e tunelit me botën e bardhë, ishte

lart; ndofta tre metra lart dhe prej saj s'do të dilte dot kurrë!

«Po unë do të dal, të marrtë djalli të marrtë! — thirri — Do të dal dhe do të arrij në fshat! Vetëm duhet të mos e humbas mendjen!.. të mos e humbas mendjen dhe të gjykoj me gjak të ftohtë!»

«Ky është një mësim.. — e qortoi veten. — Edhe gëzimi kur është i pamasë, është i dëmshëm! Arësyeja duhet të zotërojë mbi pasionet dhe mahnitjet e çastit!»

«Tani më duket se kam vetëm një rrugë! Nëpër shtratin e përroit, nëpër këtë kurth të erërave, deri sa tuneli të ngushtohet dhe sipërfaqja të jetë afër, aty të nxjerr krahun dhe mbaroi...»

Pas kësaj, bëri të ngrihet më këmbë dhe për herë të parë ndjeu një dhimbje të tmershme në gjurin e këmbës së djathtë. Iu errën sytë dhe për një çast mbeti si pa frymë. Pastaj, përsëri nga dhimbja, erdhi në vete dhe e kuptoi se ish lagur nga ujërat që rridhnin nën të. Shau me zë të lartë nga inati, nga dhëmbja dhe nga vetëmia e trishtuar. Gryka e bardhë, e pjerrët, krijesë e erërave që kishin mbledhur mbi shtratin e përroit dëborën e majave dhe e ujërave që kishin gërryer rrugën e tyre, si një gojë, zbriste e ngushtohej.

«Atëhere, në s'mund të ecë, mund të zvarritem — tha mësuesi. — Po unë duhet të dal pa tjetër... Ky tunel i bardhë, atje më tej, më duket se është fare i ngushtë... Atje duhet të dal. Pastaj, duhet të ruaj shumë forcat dhe të bërtas, të bërtas sa të dëgjojnë fshatarët.»

Po errej. Muzgjet e shkurtër të dimrit, si një

napë gushpëllumbe, po zbrisnin nga malet. Pikërisht në ato çaste, në fshat u dëgjua klithma e çuditshme, që vinte nga ana e përroit ku s'kish rrugë. Kjo britmë ish një shpërthim i vetvetishëm i të gjitha zanoreve së bashku, ajo nuk thoshte asgjë, po i ngjiste një thirrjeje të egër, që të ngjethte mishtë. Atëhere fshatarët panë një njeri që zvarrisej me këmbë e me duar nëpër dëborë, e që mundohesh të përparonte ngadalë e të ruante veten që të mos rrokullisej si një ortek në humnerën që kish më të djathtë. Dhe u nisën.

Askush s'pati kohë të mendojë se ç'e detyronte njeriun të zvarrisej në atë mënyrë. Askush nuk shkelte në gjurmë të tjetrit, secili hapte rrugën e tij dhe rrëpira mbushej me një mori gjurmash. Kjo i ngjiste një gare të çuditëshme vrapimi, ku dëshira për të arritur secili i pari ishte i vetmi mendim që rrihte trurin.

Dhe askush nuk e pa se kush arriti i pari te njeriu që vazhdonte të zvarrisej si i verbër me bërryle, duke vështruar me sy të çaplyer, të dalë jashtë zgavrave, një pikë të murme diku jashtë fshatit.

— Mësuesi... Andoni... — kaloi gojë më gojë pëshpëritja, sikur s'donte të zgjojë njeri nga gjumi.

— Ngrejjeni!

— O... o... këmba! — bërtiti mësuesi.

Se kush nxori një shishe raki dhe e derdhi të gjithë mbi gjoksin leshtor të mësuesit e nisi ta fërkojë me forcë.

Mësuesin e vunë në një kapotë të vjetër, të murme; si në një vig dhe me radhë e mbartën deri në fshat. Heshtja e të gjithëve ishte e thellë dhe e rëndë. Kjo vinte se njerëzve u kumbonte ende në

vesh ajo britmë e egër dhe u vegonte ende përpara syve figura e njeriut që zvarrisej. Po ndofta heshtja lindte prej habitë së përgjithshme nga forcat e çuditshme të mësuesit të tyre. Dashuria që ndjenin për të i ngjante mallëngjimit e dhëmshurisë. Kjo ishte dhëmshuri krenare, e çiltër, ku jehonte ndjenja e fortë e gëzimit, sepse mësuesi i tyre rronte, kish mposhtur malet dhe dëborën, tunelin e bardhë dhe dhëmbjet, duke parë si një vegim atë ndërtesën në fund të fshatit, shkollën...

DRITË RREZË PYLLIT

NË PRANËVERË, një Gaz i vjetër i kinostudios, pasi la prapa rrugën plot pluhur të fushës, hyri në një rrugë të shkatërruar, të vjetër malore. Rruga, që gjarpëronte rrezë rrëpirash e gërxhesh, të shpinte në fshatin R. Një korie e lashtë ahesh, mbi fshat, hidhte mbi plloçat bojë hiri të çatave një hie të ftohtë e rrënqethëse, kështu që fshati dukej i zymtë dhe i errët dhe vetëm, në perëndim të ditës, një tufë rrezesh të vakëta vraponin për një çast si të penduara, nëpër muret dhe dritaret e ngushta si kamare. Dukej sikur mali dhe pylli e ndrydhnin dhe e bënin më të vogël fshatin.

Prej maqinës zbritën tre vetë. Një burrë i zbehtë, i dobët, me flokë si të pakrehur dhe me syze, që ishte poet, një djalosh flokëverdhtë-operator filmi dhe regjizori. Ky i fundit, i veshur me një xhakavento të zezë lëkure dhe me këpucë alpinistësh, shkopsiti bluzën dhe e la gjoksin jashtë t'ja rrahin rrymat e ftohta të erërave të mbrëmjes. Ata lanë rrugën e automobilit dhe u nisën një copë udhë, më këmbë.

Mbi korie endeshin si të përgjumura, një tufë puplash të reve bojë bakri, të holla e të lehta si

pushi i luleve të kulprës, kurse, në luginë, hija e tyre e errët dridhej e lëkundej valë-valë mbi thekrat. Nën hijet dhe shkruabin e mugëtirës, kaçubat e shtogjeve dhe kullumbrive ngjanin si grumbuj pa formë errësire në mes të hapësirës së murme të jonxheve e livadheve.

Shtegu i butë dredhonte anës së rrjedhës së një jazi. Shushurinjin fletët bojë hiri të rakitave. Ujërat, që dremisnin nën fletët e mëdha të kapuzëve, dukeshin sikur nuk rridhnin fare po kuvëndonin, me një murmurimë të ndrojtur me fletët... Mbi korie u përflakën retë.

— E mrekuallueshme... — pëshpëriti poeti. — Nuk kisha parë kurrë një mbrëmje të tillë!

— Ti nuk ke qenë kurrë në një fshat malor! — tha regjizori.

— Po këto gjethe kaq të mëdha, që mbulojnë ujërat, si quhen?

— Janë gjethet e kapuzëve! — tha regjizori. — Fruti i tyre është një rrodhe e mërzitëshme.

— Nën to mund të fshihen dy breshka dhe të mos duken — tha poeti.

— Breshkat nuk rrinë anës së ujërave — qeshi regjizori.

...Atë natë fshati u bëri një pritje që s'e kishin menduar kurrë. Kështu dinë të presin vetëm malësorët. Ranë të flenë vonë. Pas gazit e këngëve, pas dollive të panumërta, qetësia tani ishte si e pabesueshme. Në heshtjen e thellë të natës së vakët, si një psherëtimë e zgjatur, vinte zëri i murmuritjeve të kories së vjetër të ahut. Poetit i dukej si një trill i vjetër dashurie ky kuvëndim i drurëve me fladët e mbrëmjes nën dritën e një hëne çu-

ditërisht të madhe. Kështu, në skenarin e poetit, zuri rrënjë një notë përmallimi për natyrën, madhështinë e maleve dhe të mbrëmjeve në male. Regjizori mendonte diçka tjetër, tokësore, mendonte taracat në male, kopetë e dheneve të racës. Skenari nuk i pëlqeu, bile u tall me poetin, duke i thënë se skenari kish mangut edhe fëshfërimën e butë të thekrës valë-valë dhe «bririn e hënës që pi ujë në pellgjet» si dhe firmën e Eseninut. Ata ndenjën në fshat një javë, pastaj u kthyen përsëri po këtë radhë pa poetin. Gjatë xhirimit, operatori i fiksoi dalldisjet e poetit pas natyrës në dy tri kuadro; vendin e tyre pastaj e zunë tokat e reja, plugjet e fuqishme që bënin qilizmë. Më të vështirë e patën kur xhironin kuadro, ku vepronin njerëz. Këta rrinin të ngrirë, para kameras, sikur merrnin poza të fotografi. Dikur, secili prej tyre kishte sjellë nga ushtria një fotografi me dorën në koburen e brezit. Fshatarët nuk u mërzitën nga përsëritjet e pafundëta të së njëjtës pozë. Kështu, të mahnitur nga pamje që lindëte jeta ditë për ditë dhe që ata nuk kishin mundur t'i shihnin gjatë kohës kur ish shkruar skenari, xhiruan një film që, siç duket, kishte vetëm pak gjëra të përbashkëta me skenarin e vjetër. Një ditë me mjegull të dendur në kullotat e largëta, ata u bënë dëshmitarë të guximit të barinjve. Në kope ra ujku. Një bari u ndodh fare afër egërsirës dhe, në rrëmujë e sipër, duke bërëtitur e duke e ndjekur ujkun që kishte rrëmbyer një sheleg, i vërtiti kërrabën dhe e kapi për këmbë. Ujku e tërhoqi bariun zvarrë nëpër lëndinën e lagur, por ai nuk e lëshoi deri sa erdhën qentë dhe iu hodhën sipër. Sigurisht, këtë nuk mundën ta

xhirojnë, sepse ky ishte vetëm një çast; por në vend të bariut të vogël, që luan me fyell një melodi baritore dhe grigjës, që ngjitet shpatit përpjetë, ndërsa dielli lind prapa maleve, siç kish menduar poeti, u morën në film barinjtë që vraponin me kërrabat e gjata në duar, hiet e turbullta të qenve të mëdhenj, mjegulla, kopeja e bindur, që u mblodh në vathë si një tufë luleshqerrash. . . Regjizori kishte në mendje shumë mbresa të forta nga ky fshat i largët në male. Ai, bile, ndofta nuk do të kujtohej të ndihmonte sado pak vatrën e kulturës, siç bënte në fshatrat e fushës, sikur të mos i ishte lutur Nezi-ri, sekretari i organizatës së partisë të kooperativës.

«Sa përfytyrime të varfra kemi për malësinë! — tha me vete regjizori. — Mbetëm të gjithë në fushat, atje ku jeta dhe kultura kanë nisur të shkojnë përpara me vrull. . . Ja, unë bile as që e dija se këtu kishte një vatrë kulture! . . .»

Regjizori, ky njeri, që dikur kishte qenë fshatar dhe kish sjellë në qytet dru për të shitur me një mushkë plakë, që gjithnjë kish dashur të krijojë për fshatin, kish dy brenga të fshehta në zemër: e para, se, për fat të keq, nga bujqësia dhe blegto-ria e përparuar dinte pak gjëra, kështu që nuk mund të jepte gjekundi ndonjë ndihmë dhe e dyta, se flokët, dikur dallgë dallgë, të bukur sa për t'i pasur zili, po i thinjeshin para kohe, kështu që shpesh nuk e njihnin as bashkëfshatarët e tij që e takonin pas vitesh. Ai u dëshpërua shumë kur pa se vatra e kulturës i ngjante më shumë një depoje të braktisur, se librat i kishin brejtur minjtë dhe se përgjegjës nuk ishte askush tjetër, po xha Nurja gjysmë analfabet, që dikur kishte qenë rojtës, po

që tani ishte venë në vatrën e kulturës së i dhimbte mesi nga përdhesi. Me grupet artistike merreshin dy arësimitarë qytetarë, por në vend të folklorit shumë të pasur të krahinës, u mësonin ca këngë bajate, nga ato të muzikës së lehtë, që rëndom thonë: «Natën do vij në baçen tënde!».

Regjizorit i ardhi mirë kur e dëgjuan me dëshirë të madhe dhe e ndihmuan për të rregulluar vatrën e kulturës. Ai ngrii një grup këngëtorësh popullorë dhe një grup valltarësh. Regjizori mendohej: «Kush vallë ua fitoi zemrat fshatarëve, ne apo filmi i ardhëshëm?» Një mbrëmje regjizori, Neziri dhe operatori, shetisnin anës lumit. Nuk flisnin. Regjizori mendohej në do ta sillte rasti të kthehej prapë në atë fshat që i kishte hyrë në zemër, operatori mendonte se kjo ishte nata e tyre e parafundit në fshat dhe, megjithëse e priste e fejuara në Tiranë, i vinte keq që po ikte kaq shpejt, i dukej sikur nuk ishte bërë çdo gjë ashtu siç duhej. Neziri kishte një brengë të vjetër. Ai mendonte se regjizori, ky njeri që kish fituar me punën e tij dashurinë e fshatarëve, mund ta ndihmonte. Ai, bile, nergut kishte zgjedhur për të shetituar këtë udhë anës lumit.

— Ç'mbrëmje e bukur! — tha operatori. — Verë re se si zbehen e shuhen dritat e fundit të ditës.

— Duhej të ishte poeti!

— Po del hëna! A e ke parë sa e madhë duket hëna këtu?

— Kështu duket edhe në fshatin tim! — tha regjizori me përmallim. — Madje atje është më e madhe!

— Pse?

— Se fshati është ngrehur edhe më lart, në male! Atje, kur del hëna, fshihet për një çast prapa majave, prapa drurëve... baret e përgjumur përtej degëve të drurëve dhe drita e saj copëtohet në dhjetra dritëza të venitura. Fshatin e mbulon gjysmerrësira e ftohtë, e mekur. Po kur hëna nis e ngrihet në qiell, sikur e shtyjnë erërat, vërshon si lumë një dritë e bardhë si qumësht...

Neziri heshtëte. Atij i dukej pak i çuditshëm ky kuvëndim për hënë.

«Kështu e kanë artistët! — mendoj me vete.

Ra nata. Neziri i printe pas gjurmës së një vije uji të tharë. Në një farë vendi, anës së lumit, u dukën rrënimet e një prite.

— Këtu e merrni ujin për të vaditur? — tha regjizori.

— Jo!.. — psherëtiu Neziri. — Kjo pritë është, si të thuash, një turp për fshatin tonë. Dikur deshëm të ngremë edhe ne një central elektrik. Pastaj ndodhi diçka që nuk bën vaki shumë dëndur, po megjithatë, ndodh.

— Ç'ndodhi? — pyeti me kërshtëri regjizori.

— Ndodhi që mbledhja e përgjithëshme nuk e pranoi ngritjen e centralit. Pasnesër kemi prapë mbledhje. Unë do ta ngre përsëri punën e hidrocen-tralit. Ti mund të na ndihmosh! Unë ta them copë, o shok! I kam sahanët pa kapak unë! Ti mund të na ndihmosh shumë. Fshatarët të duan e të dëgjojnë. Qëndro edhe disa ditë!

— Do të rrimë! — tha befas, prerë regjizori.

— Dhe a e dini? — sikur mori zemër Neziri!
— Kundërshtarët e centralit na kanë mundur në tri

mbledhje! Bënë për vete shumicën e kryesisë, bile edhe kryetarin!...

— Kipen?

— Po! Kipja është partizan i vjetër, shok i mirë, me mish e me shpirt pas punës! Për fat të keq nuk e kupton dot nevojën e dritës! Thotë se na mjafton sukcesi që arritëm duke bërë vetë bukën tonë! Të tjerat më vonë!..

— Si mund të ndodhë kështu? — pyeti pa të keq operatori.

— Eh!.. mbeturina! Nuk thotë kot partia se të gjithë kemi mbeturina!..

... Regjizori nuk kish qenë kurrë në një mbledhje të tillë!. Ajo i ngjante më shumë një kuvëndimi të përzëmërt në një familje të vjetër, të madhe, ku edhe presidiumi dukej i tepërt, si një çiban. Kryetari, një burrë i thatë, sybardhë, foli për punët e stinës, për qetë që kishin dalë të dobët nga dimri, për taracat që duheshin mbjellë me tagjira... Pas tij e mori fjalën Neziri, që, si pa kuptuar, e ktheu fjalën te centrali.

— Mbrëmë u ndodhëm te rema e vjetër e centralit, me këta shokët, mysafirët që po bëjnë filmin mbi fshatin tonë malor, me që e prodhuam bukën vetë, «Turp për juve — më tha ky shoku regjizor! — Jeni fshati në ballë të malësisë, ju mbajnë të gjithë nëpër gojë dhe nuk kini ngritur dot një central! Kurse ujëra e ujvara kini plot! Unë them ta bisedojmë prapë në këtë mbledhje, punën e ngritjes së centralit...

Regjizori hetoi fytyrën e thatë të Kipes. Një hie shqetësimi dhe habie u duk në sytë e tij të

bardhë. Kjo hie dukej sikur thosh; «A? Si kështu? Prapa krahëve të mi? të kryetarit?»

— Ç'u heq koren plagëve të vjetra, o Nezir — tha një fshatar.

— Atë punë e kemi vendosur me kohë!

— E kemi vendosur shtrëmbër — tha një zë i vrazhdë.

— Për këtë punë ka edhe një vendim kryesie — tha Kipja. Ne kemi qënë kundra!

— Punë e madhe kryesia! Pse, kryesinë kush e zgjodhi? Se mos na i suall të tjerët? Kryesia duhet të dëgjojë zërin e fshatit — tha po ai zë.

— Që kur e ndroi fletën kryetari dhe u bë me kundërshtarët e centralit, kjo punë s'po bën këmbë!

— Pse, ka edhe kundërshtarë të dritës? — pyeti pa të keq operatori.

— Jo, a derëbardhë — tha Kipja. — Kjo ardhi për punë të vaditjes! Po të hapej kanali i centralit matanë lumit, do të ngrihej edhe një depo! Depua do ujë apo jo?! Pra, ujin që duhet për vaditje, do ta marrë depua! Tani buka apo drita, ë? — tha Kipja dhe hodhi një vështrim të fortë, të rreptë e krenar në sallë.

— Edhe buka edhe drita, shoku kryetar! — tha Neziri. — Më këtë anë të lumit, ne kemi vetëm kopshtet personale, pra, meqë preket interesi i tokës personale, ju jeni kundër!

— Jo, xhanëm! Ne kemi edhe jonxhat e kooperative! — tha Kipja. Balli iu rruadh dhe përnjëherej u duk më plak.

— Këtu është puna vetëm për personalet! Jonxhat i vadisim kur të duam ne!

— Edhe personalet duhen, se edhe ato na japin bereqet — tha Kipja.

— Jam ndodhur në fshatrat e Devollit — tha regjizori. — Edhe atje dilte ky problem. Megjithatë centralin e ngritën dhe, në dy muajt e nxehtë të verës, nuk e vinin në punë dhe ujin e linin për vaditje!

— Ja! — tha dikush. — Kjo s'na ka shkuar në mend!

— Eh! ç'e nget! Centrali do këllqet!

— Dhe ne s'kemi këllqe! S'jemi aqë të pasur!

— Ç'do, more! — tha zëri i vrazhdë. — Një gjenerator dhe një turbinë! Të tjerat mund t'i bëjmë edhe vetë!

— I bëjmë posi! Edhe telat i bëjmë, edhe...

— Po ku t'i gjejmë ato që thua ti, Shyqo, se? Duhet të bredhim nëpër Tiranë... ehu... punë e gjatë e pa bukë kjo!.. — qeshi Kipja.

Pas kësaj, të gjithë heshtën një çast. Ndjehej se si i thithnin disa çibukët, sikur nduknin diçka. Regjizori përfytyroi se si ai fshat rrëzë pyllit, që këtë vit kishte hapur shumë toka të reja dhe do të jepte teprica, nesër do të kishte më pak nevojë për dritën e bardhë të hënës dhe për flakën e përpëlitur të fitileve të llambave me vajguri!

— Unë, shokë, mendoj kështu — tha regjizori duke u ngritur. — Fshati juaj, në mos këtë vit, tjetrin, do ta ngrëjë centralin! E dinë të gjithë se drita është përparimi, do ta kuptojnë të gjithë se, përpara interesit të madh, dritës, nuk duhet parë ai i vogli: kopshtet personale! Unë jam i sigurtë se centrali do të ngrihet një ditë! Por detyra ime si komunist është që ta shpejtoj këtë ditë!, është që të ndihmoj sado

pak, që drita të shkëlqejë këtu, që zëri i partisë sonë të dëgjohet më shpejt. . Ja, po të keni besim, unë marr përsipër të bisedoj në Tiranë për gjenerator, për turbinë. . për çdo gjë!

— Gjeneratorin e shet fshati Senik — tha i ngazëllyer Neziri. — Ai mori dritë nga linja e minierës! Veç kësaj, në verë, ne mund ta mbyllim centralin! Kush na pengon? E, shokë! si thoni. . ?

Vonë, natën, megjithëse me drojtje e dyshime, mbledhja u shpreh për centralin. Të nesërmen regjizori dhe Neziri u nisën për në qytet dhe u kthyen vonë, në mbrëmje, duke sjellë me vete një inxhener dhe një gjeometër. Gjeometri e piketoi kanalën nga prita e lumit deri te depua, piketoi edhe depon e ujit. Regjizori duhej të ishte në Tiranë të dielën pa tjetër. Po ai e theu këtë urdhër. Të dielë kishte punë vullnetare për hapjen e kanalit të centralit. Ai donte të punonte këtu. E diela iu duk një ditë e lodhëshme. I ra të punojë bashkë me Kipen në një tokë të butë. Kipja me një kazmë të gjerë gërmonte, kurse ai hidhte dheun me lopatë. Regjizori habitej me forcën e kryetarit thatanik. Duart iu mbushën me fluska, muskujt e pastërvitur të kraheve iu lodhën. Mbasi u kthye në Tiranë, mezi e mori veten për një javë nga dhimbja në ije e në mes.

* * *

Regjizori, me duart mbrapa shpinës, vinte vërdallë në koridorin e bardhë e të heshtur të kinostudios, duke pritur maqinën.

Ai e dinte se edhe kështu si ishte tani filmi

mund të montohej dhe të dilte në ekran, po dëshira për t'u këthyer përsëri në R. e brente dita ditës, kështu që muntohej t'i bindte të gjithë se filmi nuk ishte i plotë, se duheshin përsëritur disa kuadro dhe se duhej xhiruar ngritja e hidrocentralit.

Ai nuk e ndjeu zhurmën e butë të një dere që u hap diku. U dëgjuan tingujt e një melodie popullore, bashkudhëtare e pamjeve të jetës në fshat nëpër kinoditaret.

«Si nuk formuluan një muzikë tjetër — mendoj ai. — Na mbiu në veshë ky motiv!»

Më në fund u dëgjua buria e maqinës dhe ai dolli me vrap në oborrin e studios. Deri në afërsi të qytetit të vogël B, që ishte një qendër e lokalitetit, udhëtuan pothuaj në heshtje. Rruga ishte e gjatë dhe e lodhshme dhe ata arritën vetëm ndajnatëherë.

— Pimë nga një kafe? — tha operatori.

— Unë nuk pi. — tha ai. — Më le pa gjumë. Më mirë një gotë raki! — Hynë në pijetoren e vetme. Këmbët i kishin të mpira, të plogëta dhe ishin të pluhurosur. Ata njiheshin këtu prej të gjithëve prandaj nisën t'i ftojnë nëpër tavolina, por se nga dolli Kipja, i parruar, me sy të përskuqur dhe u derdh e i përqafoi me forcë.

— E, o djema, ç'u lodhët prapë, apo s'kini mbaruar? — pyeti.

— Jo, s'kemi mbaruar — qeshi regjizori. — Dhe si zor të mbarojmë po nuk mbaroi më parë hidrocentrali. Tani, pa centralin filmi nuk do të jetë i plotë.

— E, o derëbardhë!.. — psherëtiu Kipja. — Nisi një punë e mbarë atje sa ishit ju, po tani u ftoh!

Sikur mbeti ca prapa dhe zor të mbarojmë këtë ve-
rë.....

— Si mbeti? ç'do me thënë mbeti? — kërceu
operatori.

— Di dhe unë i varfëri? Kanalin e hapëm, dhe
gropën e depos e hapëm, po mbetëm për çimento!

Regjizori u mvrejt dhe zjeu nga inati. Si njeri
nevrik që ishte, mendonte se Kipja s'bënte për të
drejtuar, se këta lloj kryetarësh që janë në bisht të
çdo gjëje, duheshin hequr një herë e mirë...

— Domethënë mbeti!.. — tha ngadalë ai. —
Po ti pse paske zbritur në qytet?

— Ç'do të pini? — iu shmang përgjegjes Kipja.

— Unë s'dua asgjë — tha operatori.

— E, a derëbardhë! Pini! Mezi u takuam; na
kishte marrë malli! Fshati po e pret me padurim
filmin!

— Mund të pinim, po jemi për udhë! — tha
regjizori. — Do të shkojmë që sonte në fshat. Ti, do
të vesh me ne?

— Jo! Nesër do të marr nja gjashtë mëshqerra
në grumbullim.

— Po a janë mëshqerra të mira?

— Qeveria nuk na gënjen ne, a derëbardhë!
Edhe grumbullimi i qeverisë është!

— Kur do t'i marrësh?

— Në mëngjes!

— Me gjithë mend e thua që nuk përfundoi
centrali? — tha operatori dhe ndjeu se ish mallën-
gjyer papritur.

— Edhe turbina u erdhi — tha ftohtë regjizori.

— Erdhi e shkreta, edhe motorin e blemë, a
derëbardhë, po ja, mbeti depua pa u lyer me ç-

mento! Neziri ka katër ditë në qytet dhe më s'po duket të vijë.

Regjizori piu me një frymë rakinë që kish porositur Kipja dhe brofi me nxitim jashtë derës. Operatori e ndoqi pas.

— Nesër në mëngjes na prit! Do vijmë të të marrim — tha regjizori.

— A? Rrini, ore! Ç'ikëni kështu si erë e marrë? Rrini të pimë nga një gotë! — tha Kipja. Por, pa mbaruar së foluri, dëgjoji zhurmën e maqinës që po nisej.

— Ku do të vemi? — pyeti shoferi.

— Në qendrën e rrethit. Duhet të arrijmë para mbylljes së zyrave.

— Pse me kaq nxitim? — pyeti edhe operatori.

— Si pse? — tha regjizori vrazhdë. — Nuk e dëgjove që do të marrim gjashtë mëshqerra? Ato duhen zgjedhur në një tufë të tërë. A s'është më mirë që, në vend të Kipes, t'i zgjedhë një zooteknik? Dhe unë zooteknikun e rrethit e kam shok. S'besoj të ma prishë. Veç kësaj duhet të gjejmë edhe Nezirin, ta ndihmojmë për çimento! Se ndodh që ca memurë zyrash i venë veshin më shumë fjalës së një regjizori se sa të një fshatari.

... Vetëm pas dy ditësh, në mbrëmje, ata mundën të nisen drejt R. Regjizori s'kish menduar kurrë se bredhjet nga një zyrë te tjetra do të ishin aq të lodhshme për nervat e tija. Edhe Kipja, që kishte mbetur dy ditë duke pritur, ishte bërë si i zier në atë qytet të madh, tërë zagushi.

Maqina e vjetër mezi ngjitej nëpër rrugën e ngushtë tërë gropa. Të tre dremisnin. Shoferi, një

djalë zeshkan fjalëpakët, qeshte me vete. Atij s'i kish ndodhur kurrë të shikoje, duke dremitur në maqinën e tij regjizorët dhe operatorët, që barte në të katër anët e vendit. Ata zakonisht ishin njerëz potorexhinj, këndonin dhe trillonin vetë anekdota. Bile edhe ky regjizor që thoshte shpesh «u thinjëm. . u plakëm» nuk dremiste kurrë, po këndonte këngë të vjetra me një zë të shtruar, të përmallshëm. Atij i vinte për të qeshur sidomos me operatorin e filmit, që kishte mbështetur kokën pas kasetës së fortë të filmave, pranë kokës së vogël të Kipes, dhe nuk i ndjente fare lëkundjet.

Në kodër, afër çezmës që ishte nën rrugë, e ndali maqinën, shoi dritat dhe zbriti. Regjizori u zgjua. Tani ishte natë dhe diku, rrëzë pyllit të zi, si një grumbull shkëmbinjsh, duhej të ishte fshati. Dy tri drita, më të venitura se drita e yjve të rrallë, përpëliteshin prapa dritareve të vogla si kamare.

Regjizori hapi ngadalë portën dhe doli. Në rrugë, mbi dheun e njomur nga ujërat, dukeshin gjurmat e rrotave të maqinës që kishte shpënë çimenton. Bëri dy hapa drejt burimit. Kipja gërhinte lehtë, kurse operatori flinte si shqerrë.

«Le të flejë! — mendoj. — U lodhëm shumë duke bredhur nëpër vapë.» Nëpër pyll, si projektorë, rrëshqitën e u shuan dy drita të forta.

«Arriti maqina me çimento! — tha ai. — Ja, tani Neziri dhe të tjerët po fillojnë ta shkarkojnë.»

U ul pranë shoferit, në lëndinën e lagur afër çezmës. Errësira ishte e thellë. Kroi murmuronte ngadalë dhe diku ndjehej kënga e një zogu të natës.

«Në netë të tilla, buzë ujërave të kroit, njeriut ja ka ënda të ëndërojë — mendoj. — Ja, ndofta pas

një viti unë do të vij përsëri këtu. Psherëtimat e pyllit do të shuhen para poteres së ujërave që do të përplasen në fletët e turbinës, telat do të përçojnë nëpër shtëpitë dritën e bardhë... dhe kjo dritë do të ketë një gjurmë të vogël tonën. Ajo ndofta do t'u sjellë ndër mend se dikur, këtu, erdhën e punuan një operator flokëverdhe dhe një regjizor me brengën e përherëshme se po thinjej»...

Regjizori buzëqeshi. Uli kryet në shurupuqin e gurtë të kroit dhe piu si i etur, si një njeri që ndjen t'i vërshojnë në gjithë qenjen ndjenja të freskëta, të reja, lumturie...

MULLARË TË KRIPUR

A TËHERE ne nuk kishim frigoriferë — tha drejtori, një njeri i plakur para kohe, të cilit ja kish enda të rrëfejë ndodhi të viteve të shkuara.

Ky njeri kishte njëzet vjet në të njëjtën detyrë — drejtor i Ndërmarrjes së grumbullimit. Të tjerët, që kishin ardhur dhe kishin shkuar si kallimtarë ose që kishin mbetur me të, mbanin mend se, në të ri, ai kish qenë zeshkan, i rrëmbyer e kokëkrisur, po i dashur me të gjithë. Çdo vit i vëshirë kish lënë gjurmë të forta në tiparet dhe karakterin e tij. Në fillim thinja të padukshme në tëmthat, pastaj rrudha nervoziteti në këndet e gojës, fije të bardha në mjekër, rrudha të imta rreth syve, zbardhje e vetullave kaleshe, që i jepnin një pamje të rëndë e urdhëruese, reumatizma, huqet e pleqërisë së parakohëshme. Sidoqoftë, kishin kaluar shumë vjet dhe ai kishte mbetur po aty. Të gjithë e dinin se, megjithëse nuk kishte ndonjë farë arësimi të lartë punën e njihte dhe e bënte si askush tjetër.

— Pra, atëhere ne s'kishim frigoriferë — tha ai.
— S'kishin shkuar më shumë se katër pesë vjet që kish mbaruar lufta. Mbaj mend se vitet e para, për drithin që grumbullonim, mjaftonin vetëm dy

depo të vjetra, që tani janë prishur; pastaj, çdo vit nevojat për depo shtoheshin. Si të thuash, kjo rritje e nevojave për depo të tjera ishte një tregues i rritjes sonë në përgjithësi. Por, këtu nuk e kam fjalën për drithin.

Atë vit ndërmarrjet blegtorale, erdhën për të veruar në kullotat e pasura të Lenijes, në pllajën e madhe mbi Ostrovicë, ku askush nuk e merr me mend se si mbi tabanin e shkëmbit shtrihen rrafshnalta e lugina me bar të hollë dhe erëmirë dhe s'ka asgjëkundi bar më të ëmbël për dhentë. Po afrohej mbarimi i vjeshtës dhe kopetë do të niseshin prapë për shtegtimin e gjatë drejt vendeve të ngrohta; mirëpo, para ikjes, do të na linin të handakosurat, që nuk do mund të duronin shtegtimin e gjatë. Pra, prisnim që t'i dorëzonin tek ne, në grumbullim gjithë dhentë e mplakura, shterpat e pocaqisura, të dobëta, të hajthmet. S'ke ç'i bën! Ky është një ligj i natyrës për kafshët: të parat bien nën satër më të dobëtat. Po veç këtyre, kishim për të marrë dhe detyrimin nga fshatarësia dhe e kuptoni vetë sepse fshatarësia i dorëzon kafshët para dimrit. Do të kishim një dyndje me kopera kafshësh të imta e të trasha, po ngordhësira ama, që s'i kishim shkuar ndër mend ndonjë herë. Kisha javë të tëra që vrisja mendjen për këtë punë të ngatërruar që na kish mbirë në prak të dimrit. Kish dy rrugë dhe të dyja më dukeshin pa krye. T'i mbanim kafshët në shtallë e t'i thernim ca nga ca gjatë dimrit, ashtu siç bënim gjithnjë, kjo binte poshtë vetëvetiu, se, jo vetëm që sasia e kafshëve ishte shumë herë më e madhe se në vitet e tjera (për shkak të brigadave blegtorale), po dhe se tagjinë e barin i kishim fare

të pakta. Pastaj, duhet të dimëronim e të nxirrnim gjallë tërë të cfliturat: ato s'i kish ngrohur dieili i beharit, jo t'i ngrohte.ai i dimrit. T'i therrim? Ç'ta bënim gjithë atë mish, ku ta shisnim? Se, e dini, atëhere ne s'kishim frigoriferë — tha përsëri.

Të them të drejtën, kur e mendoja se po afronte dita e nëmur kur do të rudhnin kopetë e pambarruara të skartimeve, më vinte të merrja malet. S'kishin dhe me kë të këshillohesha nga shokët: nëndrejtori kish qënë kamarier para luftës, mund të dinte si servirej mishi, po s'merrte vesh se sa bar donte një dele dhe sa tagji një ka. Shefi i llogarisë kish bërë dy vjet studime për fillozofi! S'kishin faj dhe ata të shkretët kur ngrinin supet, ishin qytetarë denbabaden dhe ka të ngjarë që s'dinin se ka dele bejka e syska dhe dhi shyta e me brirë. Fola me ministrinë, me shokët e rrethit. Të thuash të drejtën, edhe ata s'dinin më shumë se ne ose ndofta nuk e kuptonin se sa e vështirë ishte gjëndja.

«Bëj siç ke bërë çdo vit — më thanë. — Ne besojmë se ti do t'i dalësh në krye kësaj pune.»

«More besim, besim, mirë xhanëm, po mua më duhet një këshillë, një mendim!»... Dhe kësh-tu shkonin ditët. Moti ftohej, po biqin fletët e pemëve e mua sikur më binte pika për atë dimër të hershëm. Të thuash të drejtën, ne atëhere ndofta s'dinim të drejtonim. Kujtonim se, si drejtorë, të gjitha duhet t'i zgjidhnim vetë. Dëgjoje e shihje sabotime e sabotatorë në çdo anë dhe ndruheshe të merrje mendjen e dikujt tjetër se mos ta hidhnin. Më iku gjumi. Thonë se atëhere filluan udhën e tyre thinjët, megjithëse isha tridhjetë e pesë vjeç. Një natë i dhashë karar: «Mitre — i thashë vetes. —

Ti ke harruar fjalën e të vjetrit: trimi i mirë me shokë shumë. Vetë nuk di nga t'ja mbash, prandaj duhet të dëgjosh mendimin e këshillën e popullit, e njerëzve që janë marrë tërë jetën me bagëti, pra duhet të këshillohesh me kasapët.—Ama edhe më parë më kishte shkuar ndër mend një gjë e tillë, po, si të thuash, këtu qëndron dhe dritëshkurtësia jonë, andaj them se s'dinim të drejtonim: me që e dija se kudo bëheshin sabotime; kisha frikë se mos ndiqja një këshillë të gabuar dhe në vend të vija vetulla, qitja sytë.

Më në fund thirra në një mbledhje kasapët tanë dhe privatët. Privatët rrinin si mbi gjëmba, pëshpërisnin se kaq e pati dhe puna e tyre, do të mbylleshin dyqanet; kurse këta të mitë i ndiznin edhe më keq. Njerëzit edhe kështu ishin të hutuar, por u hutuan më keq përpara pyetjes së papritur që u vura përpara. Heshtnin. Mbaj mend, se ishte një ditë e vrëjtur tetori. Jashtë shiu binte me gjyme dhe kërciste mbi kulmin prej llamarine. Dëgjohej shkoqur se si thërmohej shiu mbi teneqetë, sikur shoshej urov, se si pikonin pikat në pellgjet, se si merrnin frymë thellë njerëzit brenda në depo. Kishin ndenjtur shesh, mbi ca thasë të grisur. Depua ishte e madhe, bosh, e vjetër dhe e ftohtë, e mbushur me rjeta pezshishkash.

— Ë? — s'durova më unë, — kush do të japë një mendim?

— Dëgjo, or bukë e kripë. A kemi bodrume me cimento dhe depo të mira? — pyeti një zë nga fundi. E' njoha; ish zëri i Jorgo Bucit, po që ia kishin ngjitur Jorgo Capi, se dikur një cchap me brirë të mëdhej e kish mbërthyer pas murit dhe sikur të

kish qenë një tjetër, do ta kish shtrydhyr, po Jorgua, i vogël e i shkathët si ngjalë, i shkau dhe iu vodh nëpër këmbë dhe cjapi mbeti me brirë të ngulur në çatma.

— Afrohu këtej s'e s'dukesh — i thashë. — Sa për depo që pyete ne mund të gjejmë!

— Atëhere, që thua ti, unë them t'i therim e t'i bëjmë pastërma.

— Pastërma? — thirra. — Mos do të tallesh? Ku do ta thajmë gjithë atë mish? Apo harrove që janë mijëra krerë?

— Pse ta thajmë? ne mund të mos e thajmë fare.

— S'kemi dëgjuar të ketë pastërma të patharë.

— Ti pagëzoje si të duash, në daç thuaji pastërma, në daç thuaj sallamur, si të të kuptisë xhani! Po kësaj pune vetëm kështu i dilet ndanë.

— Ore, a e di që i polli mendja një gjë të saktë? — tha dikush.

— Ç'thua, more! Ne kemi bërë dhjetë-njëzet krerë, po këto janë mijëra.

— Sikur të ketë vend të mirë dhe mund të bëhet.

— Jo... jo! Kush e mban përgjegjësinë po të prishet?

— Bëhet!

— S'bëhet!

— Bëhet, them!

— More, ti hidhu në trarët po të duash, po kjo gjë s'bëhet kurrë.

Unë kisha mbetur si peshku pa ujë, s'merrja vesh as se ç'thoshin, as përse ziheshin; as se si mund të bëhej kjo lloj pastërma. Vetëm e dija se

shkrepi një shkëndijë shkrepse, se Jorgo Cjapi kish dhënë një mendim për të cilin kasapët po grindeshin njëri me tjetrin.. Mezi vura qetësi. I thashë Jorgos:

— Pa na rrëfe me hollësi se si mund të bëhet kjo lloj pastërma!

— Ja, or bukë e kripë! Kërma bëhet petë!

— Si? Si? — thashë i habitur.

— Ja, de! E therim bagëtinë, e çajmë, i heqim të brendëshmet, e bëjmë petë...

— Ç'do me thënë «e bëjmë petë»?

— Atë e dinë të gjithë si bëhet! Theret ashtu që të mbetet i gjithë trupi i shtrirë e i hapur, si një njeri që fle me këmbë e krahë të hapura anash!

— Pastaj?

— E kripim. Kripë duhet shumë.

— Kripë ka.

— Duhet shumë, — thashë. — E kripim sa të thuash, e zbardhim fare. Mbi këtë vemë një tjetër, e zbardhim edhe këtë me kripë...

— Si një stavë me dru?

— Në daç thuaji stavë, në daç thuaji mullar. Po më mirë thuaji mullar, se dhe bari ashtu vihet. Puna është se, mbasi ta bëjmë një mullar të tillë, prapë duhet ta kripim anembanë që të mos punojë era brenda, se ndryshe e merr ferra uratën.

— Përsëri kripë?

— Kripë!

— Po ku ka burrë nëne që ta hajë këtë pastërma - shëllirë që na përgatite ti?

— Ajo bëhet e shijshme, se i nxirret kripa, nuk lihet ashtu si është.

— Si?

— E futim në shëllirë të ngrohtë.

— Në shëllirë?

— Po, or bukë e kripë! Se kripa nxjerr kri-pën. Kështu po, mund të ruhet.

— A e keni provuar ndonjë herë?

— Me disa kokë e kemi bërë të gjithë, po kë-tu është fjala për mijëra — tha një tjetër.

— Dhe nuk priset kështu?

— Jo, pse të priset?

Kuptohet, nuk ish një gjë e lehtë: me të thë-në e me të bërë. S'i thonë shaka: po të prishej, duhej të hidhje në lumë miliona lekë. Pastaj, asnjë ndërmarrje tjetër, në gjithë vendin, nuk e kish provuar këtë. Rrethi ynë e kishte këtë «fat» që gjithnjë të ishte para të tjerëve në bujqësi e blegtori, ishte vendi i verimit të bagëtive të breg-detit, kurse dimri i hershëm i mbyllte bagëtitë brenda në shtallë.

Bisedova me zv/ministrin. Edhe ky ish një njeri me inisiativë: në luftë, zanati i tij kish qënë atentator! Ai u nis nga Tirana. Unë, që e dija se ai gjithmonë guxonte, shpresoja shumë se do të më ndihmonte. Mirëpo u gabova. Siç dukej, këtu guximi tejkalonte shumë kufitë e zakon-shmë dhe përgjegjësia ishte e madhe. Në mbrëmje (atëhere mbledhjet bëheshin gjithnjë natën) u mblodhëm. Thirra dhe shtatë nga kasapët tanë. Zv. Ministri e kundërshtoi propozimin tonë dhe nguli këmbë që bagëtinë t'i mbajmë si gjithnjë; të bënim çmos për të siguruar shtalla, bar, kashtë e tagji. Të bësh çmos — një fjalë goje. Po tani ishte

tetor! E pyetëm dhe njëherë Jorgon që e tregoi se si bëhej pastërmaja.

— Kështu rrezikojmë shumë — tha ai. — Nuk na lejohet të rrezikojmë ushqimin e popullit dhe pasurinë e tij! Duhet t'i mbajmë me ç'do kusht.

— Po t'i mbajmë gjithë ato kafshë, s'do të mbledhim dot as lëkurët e do t'i hanë qentë.

— Ç'do me thënë kjo? — u inatos ai. — Domethën që do të ngordhin, dhe do të ngordhin aqe shumë, sa s'do të mbledhim dot as lëkurët.

— Me këtë zahire që kemi, mund të mbajmë vetëm të trashat po të voglat kurrën e kurrës — thashë unë.

Mbledhja vazhdoi deri në mesnatë. Vetëkuptohet, përpara kësaj gjëndje s'kish rrugë tjetër dhe ai pranoi. Dualëm pas mesnate. Ishte një natë e vakët dhe me yje si rrallë herë sheh në tetor. Të dy shëtisnim rrugëve. E përcolla deri në hotel. Ai s'foli, po ç'të fliste më? Më shtërngoi dorën fort, fort; e dinte përgjegjësinë që merrnim të dy përsipër.

Që atë natë mua m'u shtua besimi se do t'ja delnim mbanë. Besimi është kryesorja. Duhet t'i thuash vetes që këtë do ta bëj dhe pikë! Sigurisht pyetëm, folëm, edhe me shokë të tjerë. Edhe ata që merrnin vesh nga kjo punë, në teori e pranonin se kështu mund të ruhej mishi. Mirëpo nga teoria deri në praktikë është shumë larg. Ishin mijëra këto ore! Dhe duheshin bërë qindra muallarë të tillë të kripur!

Në ato ditë unë ja u vara gjithë punëve të tjera të ndërmarjes dhe merresha vetëm me ka-

fishët që thernin, i shkova pothuaj nëpër dorë dhe kushedi sa stava i kripa me dorën time. Dhe u hidhja aq shumë kripë, sa kasapët shkuleshin së qeshuri me mua. Kështu u mbushën gjithë bimsat e shtruara me çimento, depot më të mira e më të mbyllura. Mullarët e bardhë shtoheshin, po edhe kopetë që iknin, dërgonin gjithënjë kafshët që skartonin. Kështu, më në fund, u mbaruan kafshët që dorëzoheshin dhe u mbyllën depot me mullarë të kripur! Ishte një kohë kur, siç e merrni me mend vetë, unë isha si një njeri i mbërthyer nga ankthi i një pritjeje të gjatë. Zv/ministri do të më pyeste përditë në telefon.

Kisha vetëm një ngushëllim të madh: qetësinë e çuditëshme të Jorgo Cjapit, që ishte ngarkuar të ndiqte këtë punë. Njeri i qeshur, shakaxhi, aqë sa s'të bëhej t'i besojë asgjë! Ke parë ti, nganjëherë, po të jetë njeriu i vrazhdë e i rëndë, sikur i besojnë më shumë? Por unë kisha një besim të çuditshëm tek ai kasap i pakët që nuk e humbiste kurrë toruan.

Nuk shkoi shumë kohë, dhe ne pothuaj s'bënim më pastërma dhe ndonjë bagëti të rrallë që dorëzohej, e mbanim ose e thernim për popullin; kur na u bë një alarm! Ç'alarm thoni ju? Ja, u pëshpërit poshtë e lart për punën e këtyre mullarëve të kripur, u muar vesh se depo të tëra ishin mbushur me mish të therur dhe rrinin të mbyllur, se mishi ishte qelbur dhe pritej dita ditës që të hidhej në gropë!

U krijua me ngutësi një komision nga tregëtia: një hetues, një mjek... dhe ja behën në zyrë. Të gjithë ishin të vrëjtur, sikur prisnin nga çasti

në çast të zbulonin krimin dhe t'i hidhnin prangat kriminelit. Njerëz të fandaksur kishin zgjedhur për këtë punë! Sidomos ishte një hetues (vjete më vonë doli në shesh se ai ishte një maskara) që as deshi të më flasë. Ai, me siguri, pa parë asgjë, ishte i sigurt se e zbuloi sabotatorin dhe se ky zbulim do ta ngrinte një shkallë më lart. Më vërente me ngulm, me një palë sy të vegjël e të gjelbër. Kish një buzëqeshje cinike e të ftohtë që të ngrinte nervat e ndonjë tjetri mund t'i fuste të dridhurat. Vetëm mjeku ishte babaxhan njeri. Ky ishte një mjek i vjetër, nga ata që nuk kishin bërë dot më parë as emër, as klientelë të madhe, njeri i dhënë pas gjahut dhe peshkimit.

— Shpejtoni se s'më durohet sa ta provoj atë pastërmanë e kripur — qeshi ai. — Ajo do të na hapë punë dhe mjerë të sëmuret nga majasëlli!

— Nuk kemi kohë për biseda — tha hetuesi dhe e shikoi mjekun. Shpjerna në depon e pazarit të druve.

«S'qënka budalla — mendova. — E ka nuhatur që kjo është depua më e keqe, ku kemi vendosur mishin. Po të kish vend ku mund të prishej, kjo depo ishte e para. Po të jetë mishi mirë atje, s'ka për t'u prishur gjëkund!» E kuptoja gjithashtu se atij biçimi do t'i mjaftonte edhe një mullar i prishur që të nxirrte blokun e të niste procesverbalin. Ishte dimër. Rrugët për në depo ishin zënë nga dëborë që kish rënë një natë më parë. Gjurmë më gjurmë, Jorgua në krye, hetuesi që s'i durohej sa të arrinte i dyti dhe unë në fund. Kërciti kyçi në bravë... Drita e dëborës t'i merrte sytë. Brenda sterrë si fund i kazanit. Ndezëm një shkrepse. Erë

e rëndë ajri të ndenjtur, kripel!... Një erë pothuaj e padurueshme që më bëri të dridhem i tëri!

— Hël!.. Qënka prishur — tha hetuesi.

— Mbaroi! Kaq ishte historia e pastërmasël!..

— Ku e nuhate ti që mbaroi? — pyeti Jorgua.

— Pse, mos e kam hundën të zënë e s'marr dot erë unë?

— Po edhe ndofta të zënë e ke, or të kegen! Mua më duket sikur kjo është era e ajrit të ndenjtur. Ja, sa të ndërrohet ajri dhe s'do të mbetet veçse era e kripës!

— Doktor! — s'm'u durua mua. — Shikojeni mishin!

Mjeku i shkurtër iu afrua një stave, preu një copë tuli, e mori në dorë, doli jashtë në dritë, e nuhati, e pa një herë andej një herë këndeje, sikur kish zbuluar ndonjë antikë të çuditshme.

— Ky mund të rrijë kështu edhe një mot dhe të mos priset — tha mjeku.

— Si the? — u hakërrua hetuesi.

— Thashë që mishi është i mirë!

— E, or bukë e kripë? — tha si duke kënduar Jorgua dhe i ra krahëve hetuesit. Po ai e përdrodhi trupin e vithet sikur i kish hyrë një kllasinë e tha përsëri:

— Ti the që mishi është i mirë?

— Ashtu sikur thashë, më duket!

— A e kupton përgjegjësinë e rëndë që ke në këtë mes? — shfryu hetuesi.

— E di, e di, or djalosh! Unë e kam kaluar atë moshë kur njerëzit nxitohen dhe nxjerrin përfundime a priori! — tha për herë të parë, me

inat mjeku, i cili, siç duket, nuk para e honepste dot hetuesin. Hetuesi mbylli blokun, ku po matej të mbante shënime, po s'iu durua pa thënë:

— Megjithatë, këtu ka një erë shumë të keqe!

Nga gëzimi bëra dhe një budallallëk. Sapo doli në treg pastërmaja, bleva një këmbë të prasmë dhe ja dërgova zv/ministrit, po m'u inatos keq se ishte keqkuptuar: «mallin e tyt' eti e ke atë mish?» Më shfryu në telefon. Mezi munda ta bind që e bleva në tregun e qytetit, kur doli për herë të parë pastërmaja në shitje.

Shumëkujt mund t'i kujtohet pastërmaja e kripur e atyre viteve të largëta, kur ne s'kishim frigoriferë...»

NJË NJERI I VOGËL

NJË BURRË i hijshëm zbriti nga autobuzi. U hodhi një vështrim të vrerët njerëzve që she-tisnin dhe psherëtiu.

«Më në fund u ktheva! — tha. — Ç'profesion të tmershëm më caktoi fati!» Vështroi rrobat e tija të zhubrosura prej doku të verdhë dhe këpucët që kishin humbur ngjyrën nga balta.

«Intelektual i veshur si një pastrues rrugësh! — qesëndisi veten. Burri nxitoi si me turp anës së vitrinave, nën hijen e dëndur të gështenjave, larg turmës që rridhte në udhë pa pushim. Sa të shkujdesur, të qetë e të lumtur dukeshin të gjithë! Vetëm ai ishte i mjerë! Ç'profesion të tmershëm që kishte! Ja! Shoku i tij i vjetër i shkollës së mesme — Valteri! Ishte ekonomist në bankë! Ç'ëndër e bukur të jesh ekonomist në bankë! Çdo ditë mund të vishesh me kostum të mirë, me këpucë të lustruara, të vësh kravatë! Duart nuk do të të mbajnë kurrë erë bagëti e bajga! U mori erë duarve. Asgjë!

«S'jam aq i marrë sa t'i fus duart aty ku s'duhet» — buzëqeshi. Këtij burri të hijshëm, flokët e dredhur kishin filluar t'i thinjen në tamthat. Me që kish nisur të verë bark, dukej i ngathët, po

kjo i kishte hie, e bënte më të pashëm e më burrnor. I kish kaluar të tridhjetat. Para dhjetë vjetësh kish mbaruar studimet e larta në një fakultet veterinarie jashtë shtetit dhe po prej aty vjetësh ishte kryeveteriner i këtij rrethi malor.

Befas, ai doli nga hija e errët e gështenjave, kapërxeu trotuarin dhe i ra përmes shetitores. Kish parë që larg nënkryetarin e komitetit dhe shefin e seksionit të bujqësisë, që shetisnin e bisedonin me gjallëri.

«Nuk duhet ta humbas këtë rast! Para një jave, në mbledhjen e seksionit, dërdëlitit një orë të tërë për mua ky shefi i ri! S'ka dy muaj që nisi nga puna dhe bramb... me stap në dorë e me kritika: «Tafilit s'ja ka ënda të shkojë në teren, s'para e heq fshati!» ...Cili është ai budalla që do të bredhë fshatrave? Se mos i pëlqen shefit? Mëngjesit bredh me motor, pasdite futet në kënetë për rosa, dhe këtë e quan «teren» — qesëndisi përsëri ai.

Tafili kish ulur kokën si i menduar dhe shikonte për tokë, sikur kërkonte diçka.

«Duhet të më venë re patjetër! Sa mirë që sot është e diel dhe që unë kam veshur rrobat e dokut!...»

— Ej! shoku Tafil! — ndjeu ai zërin e trashë të shefit.

— Mirë mbrëma — tha Tafili, si i lodhur.

— Kur u ktheve?

— S'ka as dy minuta!

— Si u bë puna e deshve të racës?

— Pakujdesi! pakujdesi e madhe, shoku shef! Pa ndërhyrje edhe mund të kishin ngordhur.

Të tre vazhduan të shetisin në shetitoren e gjerë. Tafili midis tyre ndjehej mirë e bukur me ato rroba të verdha doku e me këpucët pa ngjyrë. Iu duk sikur nënkryetari e shikonte me dashamirësi e me vemendje. Shefi, sipas zakonisht, e pyeti gjërë e gjatë për deshët, për qetë, madje edhe për tokat e reja, sikur të ishte Tafili edhe agonom. Pastaj Tafili përfundoi se çdo gjë kishte shkuar si jo më mirë dhe tha:

— Më falni! Do të shkoj të lahem! Kam një javë; në ato fshatra s'ka dhe aq pastërti.

* * *

Të nesërmen u ngrit i rëndë, i lodhur. Që natën i kish mbetur në mendje, si mendim i pambaruar i një ëndre, një pyetje që ai e formulonte kështu: «Nga do të na rrahin patkonjtë këtë javë?»

Shefi i ri çdo të hënë bënte gjysmë ore mbledhje dhe pastaj i barkariste gjithë specialistët e seksionit nëpër kooperativa. Një javë zyrat mbeteshin të zbrazura, sikur kish rënë bomba! Mirë që s'e niste edhe nëpunësen e administratës në teren! Vetëm Tafili kish zotësinë ta vërtiste punën e të rrinte më shumë se të tjerët në zyrë!

Këtë javë kish vendosur të mos shkonte gjëkund. Kishte punë në zyrë! Oh, sa punë kishte në zyrë! Ai ish njeri i prerë për punë zyre! Kish një ton të rëndë, urdhërues për veterinerët «e vegjël» të lokaliteteve, por që i bëhej i ëmbël, i bindur kur e thërrisnin në raport në kryesi! Kush dinte më bukur se ai të qëndiste relacione, të pregatiste

referate e diskutime, t'u përgjigjej shkresave të ministrisë. Kush i nxirrte më shpejt e më saktë evidencat?

«Këtë javë do të bëj evidencën mbi lëvizjen e blegtorisë. Do të punoj një material për brucelozën, do të pregatis disa leksione për kurset e kualifikimit për punonjësit e blegtorisë — tha me gjysmë zëri, sikur i përgjigjej shefit. Do të dal edhe në komisionin mjekësor — tha me vete. Tani në atë komision bënte pjesë edhe një shoku i tij i vjetër, me siguri do ta merrte raportin «për kontroll të vazhdueshëm mjekësor dhe për punë të lehtë» Pas kësaj, kish një ëndër të bukur! Me atë raport do të zinte, më në fund, vendin vakant si veteriner në klinikë. Ku je ti, veteriner rrethi dhe veteriner në klinikë!»

«Në rreth je si biçim korieri. Këtu u sëmur një dash race, o burra Tafil! Krijohet një ekip për ndihmë kooperativave malore — fusim në të edhe Tafilin! Kurse në klinikë, megjithëse prapë ke të bësh me kafshë, mbaron tetë orë e mund të vishesh si të duash, të shkosh ku të duash!»

«Duhet të shënoj në lutje që, nga ana profesionale, në rreth nuk kam përfituar një gjë të madhe, kurse në klinikë mund të bëj edhe ndonjë studim shkencor» — mendoi.

Në orën tetë shefi i thirri në zyrën e tij. Tafili kundroi specialistët e tjerë të seksionit që ishin ulur me nga një blok shënimesh në duar dhe buzëqeshi. Ish i bindur se shumica e tyre mendonin pak a shumë si ai, se u ish rëndur ajo breddhje pa fund në fshatra, po puna ua donte të shtireshin si punëtorë të mëdhenj, prandaj rrinin

aqë të përçëndruar e të menduar, të thuash se mbi shpatullat e tyre rëndonte toka e gjithë rrethit! Tafili mendonte gjithashtu se shumica e tyre ishin tutkunë fare dhe nuk dinin se si duhet vepruar që të dukesh ashtu si nuk je. Ja, për shëmbëll, agronomi i mbrojtjes së bimëve! Shih ç'po thotë! Këtë javë kërkon të shkojë në lokalitetin e Lukasit! Ai e di se për të shkuar në Lukas duhen pesë orë udhë më këmbë që nga xhadeja; e di që aty ha pula gur; e di që do të flerë në rrogos e do të hajë një bukë që edhe me plumb t'i biesh, zor se e shpon! Dhe ja ku ngrihet e thotë «do të shkoj në Lukas!» Po të ishte i zgjuar duhej të thoshte, për shëmbëll, «do të shkoj në fshatrat e lokalitetit të qendrës për të kontrolluar spërkatjet». Në to mund të vesh e të kthehesh brenda pak orëve me biçikletë! Shefi do të ishte dakord! «Prit tani kur të thotë shefi: — meqë në lokalitetin e Lukasit nuk kemi fare veteriner, le të shkojë edhe Tafili me agronomin! Eh, të marrin më qafë ca tipa si ky!..»

— Po ju, shoku Tafil, ku keni menduar të shkoni këtë javë? — dëgjoi ai pyetjen e papritur të shefit, që e shkëputi nga mendimet.

Tafili nxori blokun e shënimeve dhe bëri sikur lexoi diçka në të.

— Mendova se do të ishte mirë të shkonte edhe një veteriner në Lukas.

— Shumë mirë!.. — e ndërpreu shefi.

— Mirëpo, shoku shef, kemi për të punuar atë relacionin që kërkon ministria, duhet të nxjerrim evidencën mujore të lëvizjes së gjësë së gjallë. Prandaj, mendoj që me shokun agronom të dërgohet një nga teknikët e brucelezës, më mirë shoku

Niko që është teknik i mesëm. Unë, në orarin e punës, do të shkoj në atë vatrën e tuberkulozit të gjedhit që kemi në R., mbas dite, jashtë orarit do të punoj relacionin për ministrinë...

— Mirë!... — pëshpëriti shefi.

«Tha mirë: E hodhëm lumin këtë javë! — mendoi Tafili.

Pas kësaj, të gjithë u shpërndanë. Tafili u ul në zyrën e tij, u përkul në tavolinën e madhe prej dru arre dhe u mendua një hop, pastaj hapi sirtarin dhe nxori me kujdes një dosje të madhe prej kartoni të bardhë, sipër të cilës ishte shkruar për merak «shkresa për përgjegje». Dërgoi njërin nga teknikët e brucelozës të merrte nga administrata shkresat dhe udhëzimet për veterinerin. Në zyrë hynin e dilnin ata tre katër teknikët e brucelozës, që Tafili i quante «doktorë të dhive». Meqë zyra ishte plot njerëz, ai i lexoi ngadalë gjithë udhëzimet dhe shkresat në njërin skaj të të cilave shefi kishte shkruar «Veterinerit». Dukej aq i zhytur në leximin e tyre, sa një të huaji do t'i dukej sikur për atë burrë të hijshëm gjithë ata njerëz për rreth ishin vetëm si çaj miza të mërzitshme. Mbase i lexoi, i renditi në dosjen «shkresa për përgjegje», ose në dosjen tjetër «udhëzime të ministrisë». Për fat të keq, i erdhi radha shkresës së fundit. Sa i hodhi një sy, iu ngrit mbi fytyrë një hie shqetësimi. Sikur s'u besonte syve, e lexoi edhe një herë ngadalë. Po! Urdhri ishte i qartë!

«Brenda datës... t'i dërgohet kësaj ministrie studimi mbi shkaqet e shterpësisë së gjedhit!.. Ky studim të kryhet vetëm nga veterinerë të lartë.» Fluturimthi përfytyroi se si duhej kryer ky studim!

Ama punë! Ç'venë e shkruajnë këta të ministrisë!
Si mund ta bëjë këtë punë vetëm ai, i vetmi veteriner i lartë i atij rrethi të vogël e malor? Kjo do të thoshte që ai, Tafili, të bridhte fshat më fshat, të linte punën e zyrës deri sa të përfundonte studimi! Vërtet afati ishte i gjatë! Por... vetëm?!.. Iu kujtua ajo krahinë e thellë, e zyrtë e Lukasit, ku kish shkuar nja dy tri herë në dhjetë vjetët e shërbimit, udha që zvarrisej në një shpat të pjerrët mali, përmbi hone të frikëshme, një grykë e thellë, ku lumi kalohet në vah, një shoshë qiell përmbi grykë, nata në një shtëpi guri, të palyer, kurorët e misrit të varura, trarët sikur do të binin e do ta shembnin mbi rrogozët me peshën e tyre...

Pse i kish rënë në pjesë një jetë e tillë, xhanëm? Ja, Valteri, ekonomisti i bankës! Ai nuk e dinte ç'do të thoshte të flesh në rrogoz e të të hanë tartabiqet e etura! Pse nuk ish bërë ekonomist, po ish gënjyer nga ajo bursë studimi për jashtë shtetit?

Më në fund Tafili u përmend! Kish ikur koha e vetëqortimeve.

«Këtë valle që nise, duhet ta heqësh deri në fund! Dhe duhet ta heqësh ashtu, që të tjerët të thonë se po e heq mirë! Pra, duhet ta zhdukësh atë njollë e hie që po të ve shefi, sidomos tani që ka një vend në klinikë!»

«Po sikur të shkoj vetë në çdo fshat e të kryej një studim të mirë? — mendoi një çast.

«Ja shkova! — qesëndisi. — E bëre edhe studimin! Të lavdëruan! Kur të vijë puna që të kërkosh të emërohesh në klinikë, do të thonë: «Ti, Tafil, ja ke marrë dorën punës në rreth, je i pazëvendë-

sueshëm... Veç kësaj, duhet të flesh në Lukas, mor vëlla!...»

Arsyetimi i dytë, i shëmbi përdhe gjithë lëkundjet e vogla.

«Dreq o punë! — tha. — Të punosh mirë, s'të heqin kurrë, të mos punosh, ta bëjnë lëkurën për dy para! S'di si të bëjë njeriu i shkretë!»

Tafili buzëqeshi hidhur dhe me përtesë hodhi në një fije letër konceptin e një shkrese: «Veterinerit të lokalitetit.... Brenda datës... duhet të përfundoni studimin mbi shkaqet e shterpësisë së gjedhit në zonën tuaj, sipas urdhrin të ministrisë. Të dhënat do të nxirren për çdo kooperativë dhe ekonomi. Porositeni... Bashkëngjitur ju dërgojmë udhëzimin mbi mënyrën e kryerjes së studimit si edhe një material shkencor, ku flitet mbi shterpësinë e gjedhëve»..

«Këtë material duhet ta përkthej dhe ta daktilografoj! Është punë e madhe! Do t'i them edhe shefit. Për fat të mirë shefi nuk merr erë fare nga veterinaria! E marr me mend se ç'studim do të bëjë Fuati që është teknik i ulët, vetëm me një kurs! Vetëm Serveti mund të bëjë një gjë të saktë!»

Por, papritur, hamendjet e tija u përmbysën nga një frikë që i mbiu në mendje. Po sikur shefi ta kishte lexuar me vemendje shkresën dhe ta dinte se ministria urdhëron që studimi të kryhet vetëm nga specialistë të lartë? Atëhere shtërngo opingat, o Tafil!

«Duhet ta shtyj disa ditë këtë punë. Deri atëhere, edhe në e pastë lexuar, do ta ketë harruar. Ndofta shefit nuk i ka rënë në sy fare kjo frazë

e mallkuar «të kryhet vetëm nga veterinerët e lartë». Shefi ka besim te specialistët. Ka lexuar vetëm «Lëndën» e shkresës dhe ka shkruar «veterinerit!»

* * *

Pas një jave, mbasi përktheu edhe «materialin shkencor», ai trokiti në zyrën e shefit. Në dorë, mbante urdhrin për veterinerët e lokaliteteve, të gatshëm për firmë. Shefi dukej me humor! Bisedonte e bënte shakara me dikë në telefon. Kjo iu duk një ogur i mirë. Shefi i bëri shenjë me dorë të ulej. Posa vuri receptorin në vend, Tafili brofi në këmbë gati për të raportuar.

— Ulu, shoku Tafil, ulu! — tha shefi. — Ç'kemi?

— Kam ardhur të bisedojmë për atë studimin mbi shterpësinë e gjedhit, që kërkon ministria. Ju kujtohet?

— Mbi shterpësinë? Ah! po.. po.. — tha shefi.

— Mendova të urdhërojmë gjithë veterinerët e lokaliteteve të nxjerrin të dhënat, pastaj unë t'i përmbledh në një studim përgjithësues.

— A thua se janë të gjithë veterinerët të aftë për këtë punë, shoku Tafil? — tha shefi. Tafili e vërejti shefin një çast, po ky çast i mjaftoi që të bindej se shefi nuk i kish ngritur asnjë kurth! Shefit kjo pyetje e rrezikshme i kish lindur vetvetiu!

— Pse të mos e bëjnë? — tha. — Ndihma jonë s'do t'iu mungojë. Unë s'u mjaftova me një udhëzim të thatë!. Përktheva një material shumë të mi-

rë shkencor që do t'ua dërgoj bashkë me udhëzimin. Mjerisht, shqip s'kemi akoma një studim të mirë për këtë! Ndonjë si Fuati mund të mos e bëjë studimin si e kërkojmë ne, po do ta ndihmojmë, do ta ndihmojmë. . . pastaj praktika do të na mësojë...

Shefin, siç duket, e mërzitën ose e bindën argumentat e tij, se mori me ngut penën për firmë.

* * *

Shkuan dy muaj. Tafili i gërmoi edhe një herë me ngulm gjithë njohuritë që po mjegulloheshin në trurin e tij të plogët. Bëri edhe vetë disa kontrole në kooperativat afër qytetit, ku kish disa raste shterpësie. Çdo mëngjes vinte në zyrën e administratës dhe linte një shënim «Jam në teren për shterpësinë: Tafil». Në zyrë vinte vetëm kur e thërrisnin për ndonjë mbledhje seksioni. Kurrë s'kish qenë më «operativ». Kush mund ta dinte se ky «operativitet» bëhej vetëm në fshatrat afër dhe mbaronte para orës një? E kish pushtuar një ngazëllim i fshehtë. Me raportin mjekësor në xhep dhe me «operativitetin» e fundit, do t'i shlyente gjithë njollat dhe do të zinte vendin në klinikë.

I pari e dërgoi studimin Fuati. Ai as që mori mundimin ta lexojë ç'mund të krijonte Fuati. Tafili mund ta bënte studimin që ditën e parë, por i mungonin shëmbuj, raste... i duheshin sa më shumë të dhëna mbi sëmundjet që kishin kaluar gjedhët shterpa, mbi kushtet higjienike, ushqimin. . . Fill pas studimit të Fuatit, që ishte bërë një muaj para afatit, erdhi në zyrë Serveti. Ky ishte një djalosh i ri, i thatë, i hajthëm. Kishte bërë dy vjet

studime të larta, po pastaj, për shkak të kushteve familjare, e kish braktisur shkollën dhe prej dy vjetësh ishte veteriner në lokalitetin e madh B. Në këto dy vjet, Tafili deri diku ish bindur se mospërfillja e tij për këta «djemka», të paktën për rastin e Servetit, kish qenë e gabuar. Por, sigurisht ky ishte një përjashtim.

— E solle studimin? — pyeti Tafili.

— Jo! — tha djaloshi.

— Nuk e ke përfunduar akoma?

— Kam mbledhur shumë të dhëna, shoku Tafil! Por, për të nxjerrë përfundimet, duhet të vini edhe ju të shihni disa raste tipike! Besoj se edhe ju e kuptoni që studimin që kërkohet s'mund ta bëjmë dot vetëm ne, specialistët e mesëm!

— Unë jam i zënë me punë deri në grykë, mor djalë! — tha ai. — Po ti puno vetë, lexo me vëmendje materialin shkencor! Ti do ta bësh vetë, edhe përfundimet për zonën tënde do t'i nxjerrësh vetë!...

— I kam kontrolluar gjithë gjedhët shterpa: Por juve nuk besoj t'ju duhet vetëm statistika se sa lopë shterpa kemi. Qëllimi i studimit është të përcaktohen shkaqet! Ne s'jemi në gjëndje ta bëjmë plotësisht këtë!

— Kush «ne»? Fol për vete ti! Më mirë thuaj që përton të shkosh e të shtrohesh në fshat dhe të bësh një studim të gjerë, të thellë.

— Nuk e pranoj këtë! Ju e dini se puna ime është të shkoj çdo ditë nëpër kooperativat!

— E po atëhere,?

— Më mungojnë njohuritë e duhura për këtë

detyrë, shoku Tafil. Unë nuk ngurroj ta them kur nuk e di diçka!

— Shiko! Ki kujdes! Mua s'ma hedh dot ti! Unë të mbërthej me shpatulla pas murit për këtë punë! — u nxeh Tafili. — Të kam lavdëruar dikur, po për këtë punë do të të çoj në raport te shefi!

— Nuk kam kundërshtim!

— Të të vijë turp! Edhe Fuati që është teknik i ulët, u përpoq, djersiu dhe e dërgoi studimin i pari, dhe i lumtë!

Tafili ish inatosur. Ndjeu një damar t'i rrahë me forcë në tamtha dhe, nga vërshimi i gjakut, u skuq i tëri në fytyrë.

«Bobo, mos më ngrihet tensioni!» — mendoi.

Iu duk çudi që Serveti ishte fare i qetë, ai bile u ul në karrige pa i thënë njeri. Pastaj tha: — Mund ta kenë bërë të gjithë! Po unë nuk dua të gënjej veten dhe shtetin me shkaqe të kota e të përcepta. Ky studim nuk është për fuqitë e një veterineri të mesëm.

— Është apo s'është për fuqitë e tua, këtë e di seksioni që të ka urdhëruar!

— Këtë e di unë më mirë! Unë e di se sa kam në kokë! Shkurt, unë këtë studim nuk e përfundoj dot vetë. Mund të lajmëroni edhe ministrinë se në lokalitetin B. keni një vetriner që nuk është i aftë të përfundojë studimin mbi shterpësinë, pa ndihmën tuaj.

— Ik! — thirri Tafili, — ik! Do të bëjmë edhe pa studimin tënd! Nuk po të shpie te shefi këtë herë! Mendohu prapë! Unë të këshilloj ta përfundosh, dhe brenda javës ta dërgosh studimin!

— Mos e prisni! — tha ai.

Tafili mbeti një çast i shtangur. Ku e kishte gjetur këtë guxim të krisur ai djalë i hajthëm? Pastaj qeshi me përçmim dhe mendoi:

«Axhaminj të varfër! Kujtojnë se jeta është një arenë cirku, ku kushdo mund të rrëfejë guximin dhe «un-in» e tij. Nuk e dinë se jeta është e shkurtër dhe e ngatërruar, nuk e dinë se duhet të jesh i lakueshëm, nuk e dinë se vetëm kështu mund ta gjesh fillin që të shpie në qetësinë trupore e shpirtërore. Axhami i shkretë! Më mirë le të mbetet kështu siç është! Sa më shumë vullnetarë e kokëkrisur si ky, aqë më mirë për mua!»

«Unë duhet t'i jap një mësim të mirë këtij — tha. — Do të vijë dita!».

Tafili ish fyer në sedër nga guximi me të cilin e kundërshtuan atë, eprorin, deplorët e tij. Kjo i dukej një përmbysje e jashtëligjëshme e të gjitha rregullave që i respektonte ai vetë. Mirëpo s'mund ta shpinte punën te shefi. Druhej se mos shefi kërkonte hollësira e vinte puna deri te shkresa e ministrisë dhe te ajo fraza e mallëkuar. Priste një rast...

* * *

Dhe rasti nuk vonoi të vijë. Pas një muaji, Serveti, si për inat, nuk e dërgoi në kohën e duhur evidencën muajore të lëvizjes së blegtorisë. Pra, ai nuk do ta nxirrte në ditën e caktuar përmbledhësen e rrethit! Për shkak të tij nuk do të ish i rregullt në një punë zyre, aqë më tepër me ministrinë! Oh, kjo s'mund të durohej! Kjo e mbushi kupën!

S'mund të falej më! Me një hap të rëndë, të shkujdesur, Tafili hyri në zyrën e shefit. Një fshatar i thatë, me një kokë çuditërisht të vogël, ku i kolovitej kasketa, po dilte nga zyra.

Shefi e pa me vërejtje dhe pyeti:

— Si është puna, Tafil?

— Keq, shoku shef! E shkelëm kësaj here! Po bëj kaq vjet kryeveteriner i rrethit dhe s'më ka ndodhur një hata e tillë!

— Ç'të ka ndodhur?

— Nuk do ta dërgojmë dot, në afatin e caktuar, përmbledhësen mbi lëvizjen e blegtorisë!

— Pse?

— Nuk më ka ardhur evidenca nga lokaliteti B. E kam kërkuar tri herë në telefon, po Serveti kushedi se ku bredh! Duhet ta thërresim këtu, shoku shef, të sjellë evidencën dhe t'i flisni ju! J është rritur mëndja këtij djali, ja ka varur punës!

— Kisha menduar edhe unë ta thërres! — tha shefi. — Ka bërë lutje që të punojë në një kooperativë bujqësore!

— Ka kërkuar të vejë në kooperativë? — pyeti me kërshtëri Tafili. — Sigurisht në kooperativën e qytetit ose në ndonjë tjetër këtu afër, ë?

— Nuk shkruan asgjë tjetër në lutje! Thotë vetëm se puna në kooperativë i duket më e frutëshme dhe se aty mund të përfitojë edhe vetë më shumë... Tafili u largua buzëgaz nga zyra.

«Edhe unë pata kujtuar se ai ishte një përjash-tim! Po ja që ka kërkuar të vijë në kooperativën e qytetit! E dija mirë unë! Të gjithë rehatin e tyre shohin!»

Të nesërmen, për herë të parë nuk u ul si gjith-

një hierëndë në tryezën prej dru arre. Vinte vërdallë koridorit dhe dy tri herë hyri te shefi duke pyetur:

— S'ka ardhur akoma? Po më pengon shumë! Më gozhdoi në zyrë, kurse unë desha të shkoj në kooperativën R.

Më dhjetë, në hyrje u avit figura e thatë, e hajthme e Servetit, që kish një buzëqeshje sikur s'kish ndodhur asgjë.

— Ju më thirrët, shoku Tafil? — pyeti.

— Shefi dhe unë!

— Nuk munda ta dërgoj pardje evidencën! E solla sot! Më thirrën me ngut në kooperativën e Rudinës. Kishte një rast fryrje në një lopë race. Ju e dini që ky fshat është shumë larg. Nuk munda të kthehem.

— S'më hyjnë në punë llogje të tilla mua! Pse e le evidencën deri ditën e fundit? Shkojmë te shefi!..

Në zyrën e shefit, Tafili, në krye, ngeli shumë i habitur nga qëndrimi i përzëmërt i shefit. Ky, sikur kish harruar fare, nisi dhe e pyeste Servetin për familjen, për shkollën. Të gjitha këto Tafili i dëgjonte veresie. Vetëm një herë e ngriti kryet dhe i mbërtheu sytë me tallje në fytyrën e njomë të djaloshit. Shefi kishte pyetur:

— Pse nuk e ke shënuar në lutje se në cilën kooperativë kërkon të shkosh?

«Tani do të thotë: aty ku kam familjen, në kooperativën e qytetit — mendoj Tafili.

— Nuk ka rëndësi vendi, shoku shef! Atje ku ka nevojë për një veteriner dhe ku ju mendoni se unë mund ta kryej.

Tafili mbeti një çast i shtangur, pastaj tha me vete:

«E kam ditur unë se ky axhami i varfër do të mbetet gjithë jetën fshatrave». Pastaj s'iu durua më dhe tha:

— Shoku shef! Tani që i është ngritur mendja të shkojë në kooperativë, ua ka varur punëve në lokalitet.

— Vërtet! Pse nuk e dërgove në kohën e duhur evidencën?

— Më thirrën me ngut për një rast të rëndë, përsëriti ai! — Mendoj se një lopë vlen më shumë se një evidencë!

— Të duket gjë e vogël evidenca për ministrinë, ë? — shfryu Tafili. — Mos harro se nuk është hera e parë që u bën bisht urdhrave të seksionit — u kanos ai.

— Ashtu është — tha djaloshi. — Para një muaji nuk pranova të përfundoj studimin mbi shterpësinë pa ndihmën tuaj, po dhe prapë sikur ta kërkonit, nuk do ta bëja. Unë habitem se si nuk e kuptoni që një studim i tillë nuk është për shpatullat e një veterineri të mesëm.

— Ti, Tafil, nuk më ke venë në dijeni për këtë, — tha shefi.

— Ishte e kotë t'ju shqetsoja, shoku shef! Kjo ishte një vogëlsirë. E qortova vetë dhe kujtova se do të ndreqej, por, siç e shihni...

— Kjo nuk është vogëlsirë! Ç'janë këto nënvleftësime të urdhrave të seksionit? Pse ngul këmbë ti? — tha rreptë shefi!

— Unë mendoj se me njohuritë që kemi ne, nuk mund të nxirrnim përfundime siç i kërkon

studimi. Po të kish ardhur shoku Tafil një javë, do të kishim bërë një studim të mirë dhe unë do të kisha mësuar shumë prej tij, si mjek i lartë e me përvojë që është!

— Përse e zgjatim? — tha Tafil. — Edhe pa ty e bëmë studimin! Deri sa studimin e bënë edhe teknikë të ulët si Fuati, ti mund ta kishe bërë fare lehtë.

— E di unë si e bën Fuati! — s'u përmbajt më djaloshi. — «E, bëje si ta bësh, se e rregullon Tafil»; — thotë. — Unë habitem se si një studim i tillë u ngarkohet teknikëve të ulët dhe, nga të dhënat e tyre, nxirren përfundime për gjithë rrethin!

— Shoku shef! Ky po më rëndon kot së koti — tha Tafil, e u mendua të duket sa më i qetë. — Ju e dini se unë përktheva edhe një material shkencor! Kontrollova vetë aqë raste sa..

— Nuk mund të zbulohen shkaqet e shterpësisë me një material të thatë!

— Të thatë? Një studim, autori i të cilit është akademik, ma quan të thatë?!

— Ngadalë — tha shefi. — Mos u rrëmbeni! Mund të na ketë shpëtuar edhe ne diçka, Tafil. Pa të shohim edhe një herë udhëzimin e ministrisë.

Tafil u zbeh!

Truri nuk i pillte më asgjë; ish zhytur në një topitje të rëndë. Hyri në zyrën e tij, nxori prej dosjes «Shkresa të ministrisë» udhëzimin dhe zvarrisi këmbët deri në zyrën e shefit. Nuk mendonte asgjë.

Shefi ish pak dritëshkurtër; e afroi shkresën

te sytë dhe u zhyt në leximin e saj. I ngriti sytë vetëm një herë dhe e mbërtheu me një vështrim të zymët Tafilin. Siç duket, kish lexuar atë frazën e mallëkuar!.. Hijet zbritën mbi ballin e tij të ngushtë dhe fytyra iu mvrejt. Seç pëshpëriti me vete dhe fërkoj sytë.

— Mund të largoheni të dy! — tha shefi.

Tafili doli në koridorin me pllaka mermeri. I dukej sikur ecte në vahun e lumit të Lukasit dhe sikur mbi krye shihte vetëm një shoshë qiell. Një mendim shqetësues i shkrepri befaz në kokë:

«Si do të bëhet puna e klinikës?».

MALAI

MË KUJTOHET Malai. Vetëm pak njerëz e dinin që ai quhej Mihal, sepse të gjithë e njihnin e i thërrisnin Mala, dhe ai ish mësuar më këtë emër të çuditshëm; madje i pëlqente që e thërrisnin me një emër jo të rëndomtë e bajat.

Atë ditë shkurti Malaj kish ngjeshur kokën midis dy shpatullave që të mos i hynte dëbora në qafë e nxitonte. Frynte një fërfillizë dëbore dhe atij i dukej sikur njerëzit e tjerë ishin shumë të ngathët, sikur kishin ngrirë në një palëvizëshmëri akulli dhe e prisnin erën e mprehtë si një goditje të pashmangëshme, të pafuqishëm e të frikshëm para saj. Mbi vetullat e trasha, të ashpra, të varura deri në cep të syrit grimcat e dëborës kishin gjetur një mbështetje të ftohtë dhe kishin ngrirë duke krijuar qerpikë të vegjël akulli.

«Përse më thirrën vallë? — mendonte Malaj, — apo përsëri për atë punën e vjetme?»

«Bah!... s'e besoj — thoshte me vete. — Pas kaqë kohe ajo do të jetë harruar, lum Malai. Por, siç thotë llafi, ku dhëmb dhëmbi vete dhe gjuha. Ty atje të rreh mendja, Po ku ta dish? ndofta drejtori i ri kërkon të njihet me mua!...»

Dimri kish zveshur fshikujt e tij më të mprehtë, por Malain e fshikullonin hamendjet e tij më të zymta. Ai u ndal përpara derës së madhe të lyer rishtazi me bojë vaji blu të errët, shkundi dëborën nga flokët dhe nga rrobat, pastaj u kujtua se, me që hynte në një zyrë, duhej të mbërthente dhe kopsën e sipërme të këmishës prej doku, se Malaj mendonte që një zyrë nuk është si një punishte rrotari. Por, për fat të keq, këmisha nuk kishte kopsë dhe s'kish pse të kishte, se Malai nuk kish duruar dot kurrë të rrijë i mbërthyer si i mbytur. Mbi flokët dhe rrobat prej shajaku nuk kishte mbetur më asnjë fije dëbore, por ai i fshiu një copë herë ngadalë, butë, dhe në duart e ashpra nuk e ndjeu fare lagështinë e dëborës që tretej!

«Punë është kjo? — murmuriti nëpër dhëmbë. — Të thërresin dhe s'të thonë se për se? Të paktën të thoshin: Malai! Të duam për këtë punë! Të dije njeriu ç'të mendojë e ç'të thotë, mos jetë abansës!»

Trokiti në portë, por nuk ndëgjoi ndonjë zë që t'i përgjigjej trokitjes së tij.

«I ka bërë dyert me pambuk ai drejtori i parë, që të mos dëgjohet nga jashtë» — mendoi Malai dhe trokiti më fort. I u bë sikur dëgjoi një zë të thellë e të largët që po të thoshte «hyr», prandaj shtyri derën e rëndë dhe futi kokën.

— Me lejë? tha. — Mos kini ndonjë punë?

— Jo, jo... urdhëro, shoku Mihal — tha njeriu që rrinte afër dritares dhe u ngrit, i zgjati dorën dhe e vuri të rrijë në një karrige të rehatëshme afër zjarrit. Në zyrë ishte një vapë e rëndë, që e mbështolli si një afsh prushi dhe atij iu duk sikur po i

merrej fryma. Hoqi kasketën e lyrosur dhe e mbajti në duar.

— Me lejë? — pëshpëriti. — Unë s'para e duroj të ngrohtit. Do të rri këtu pranë dritares. — Malai foli me zë të ulët, sepse në telefon po fliste me një zë të hollë kryetari i komitetit profesional, Besniku. Këtë qerata që e mbante veten për shakaxhi, Malai e kishte zët, sepse nuk fjalosej si të tjerët, por si avokat.

«Paska ndonjë punë me rëndësi drejtori pa më vuri të rri, se, ndryshe, mund të ma thosh më këmbë. Po sikur të kenë ndonjë porosi për të bërë talike për fermën, si ato që bëjnë këtu e gjashtë vjet të shkuara? Sikur të më thotë tani drejtori: Mala! a na bën dot nja katër talike apo u mplake e s'të punojnë më duart? A i bëj dot thua? — do t'i them! I bëj që të fluturojnë me krañë, të fluturojnë!»

Iu shkrep ta mbushë një herë llullën, por Malai mendonte se zyra nuk është punishte e karrocave dhe e rrotave ku mund të pish duhan kur të të teket, prandaj e fshehu prapë llullën në xhep.

«Uh! Ç'erë e ngrohtë! Kjo sikur të mbyt, bre! — tha me vehte!

Drejtori kishte një hop që po e vërente Malainë. Malait s'mund t'ja gjeje moshën. Ish një njeri i veçantë Malai. Diku, koha kish gjetur dhe të butë e të shkrifët dhe plugu i viteve kish lënë brazda të thella, diku kish ndeshur shkëmb. Ja, ajo fytyrë e vogël, e mprehtë, me kockat e mollëzave të kërcyera, tepër e thatë dhe pa ndonjë shprehje të veçantë: as zgjuarësi, as trashësi mendjeje, gjithçka e rëndomtë, ajo mbar-te gjurmat më të ashpra të viteve. Një mori rru-

dhash të thella fillonin që nga cepat e syve, si zgjatime të natyrëshme të qerpikëve, tërkuzeshin nëpër lëkurën e fishkur të faqëve dhe në ballin e ngushtë, deri rëzë veshëve të vegjël. Por brenda kësaj vyshkaje të herëshme, lëviznin si zhivë sytë: të thellë, të pastër, kërkues. Në krye, koha kish gjetur truall shterpë dhe s'kish mundur të rrezojë asnjë fije e as kish mundur të ndehë mbi to hirin e viteve. Akoma më të çuditëshme, si dy koçkorë të mbirë prej gdhënjësh, ishin duart e tij. Të tilla duar mund të kishin vetëm ata që tërë jetën kanë përkëdhelur drurin e fortë. Pëllëmbët i kish të ashpra, me lëkurë të plasaritur tërë blana të zeza, gishtërinjtë të trashë, të palëvizshëm, sikur nyjet e tyre të kishin zënë smërc. Në dy gishtat e mesit, rreth të çarave të thella, Malai kish lidhur spango që, nga koha, kish marrë po atë ngjyrë të murme të lëkurës, dhe s'mund të merrej me mend dora e Malait pa spangot e lidhura rreth të çarave të gishtave. Thonjtë s'kishin më as ngjyrë as formë.

Malai kish rënë në mendime. Ajri i ngrohtë e bënte të ndjejë në trup një vakësi të habitshme, si një gudulisje të përherëshme. Drejtori u kollit si me qëllim dhe Malai u përmend nga ëndëritjet.

«Mos dremita? — mendoj i lahtaritur. — Këtu është zagushi e madhe dhe njeriut i vjen për gjumë. Po të kem dremitur, u turpërova një herë e mirë.»

Drejtori i zgjati kutinë e cigareve dhe ai mezi mundi të nxjerrë një cigare me gishtat e trashë, pastaj ja hoqi letrën dhe e hodhi duhanin në llullën e vjetër, të nxirë e të djegur. Nxori nga qesja edhe duhan tjetër dhe e mbushi shtrenguar.

— Do të urdhëroni nga ky imi? — pyeti Malai.

— Është pak i sertë, po s'të jep kollë.

— Falem nderit — tha drejtori.

— S'ke parë ti se sa të butë e mbajnë duhanin këto qese prej lajloni, — tha ai dhe, pa e vënë re se drejtori i zgjati çakmakun, hapi derën e porit, mori në pëllëmbë një thëngjill dhe, si e vuri me nge në llullë, thithi tym dy tri herë me forcë. Drejtori dhe Besniku për një çast u panë sy ndër sy, pastaj Besniku tha:

— A t'u dogj lëkura, Mala?

— Jo, — tha ai. — Nuk ndjen më as të ftohtë as të ngrohtë. Është bërë si shuall.

«Si shumë shtruar e kanë punën — mendoi. — Kështu s'më pëlqen, trëmbem se mos dalë përsëri avazi i vjetëm. Megjithëse e lëvdojnë, mua ky Besniku s'para më pëlqen. S'ja qan hallin punëtorit, po merret vetëm me tra lala dhe me thiatro!»

— Mihal — tha papritur drejtori, — Si venë punët në punishten e karrocave?

— Puna punë. Punojmë — tha Malai, — dhe pyeti veten me ankth: «Ku e ka hallin?»

— Malai ka njëzet vjet këtu. S'i ka përtuar dora kurrë e s'i ka lënë gjë mangut — tha Besniku.

«Po ky si e pati që më mburr? — mendoi. — Apo ndofta ja bën të njohur punën time drejtorit, me që ai është i ri? Ku ta dish. A thua të më ketë thirrur që të njihet? Ai tjetri ishte mendjemadh, po ky mund që ka qejf të njihet me punëtorët».

— Këtë pranverë do të kemi shumë punë — tha Malai.

Kjo fjalë e thjeshtë «punë» kish një tingull të veçantë në gojën e tij; gjithë fjalët e tjera ai i përtypte nëpër buzë, vetëm këtë fjalë e shqiptonte

me një përplasje të fortë buzësh, si një shpërthim të papritur.

Kasketa e vjetër i shkau nga gjuri i pantollo-nave të shajakta dhe, ai me një lëvizje të shpejtë, e ngriti prapë. Ishte vapë; ajri ish si i fryrë me avuj dhe, për herë të parë në jetë, atë e bezdiste shajaku duke e shpuar në gjymtyrët.

«Kjo vjen se këtu është zagushi — mendoi. — Si e durojnë këta, të nxehtit?»

— Me se merresh tani në punishte? — pyeti drejtori që nuk dinte si të fillonte, prandaj bënte pauza të gjata.

— Bëjmë gati materialin për punë të pranverës!

— Po ai djali që të kemi dhënë si nxënës, u mësua?

— E mori zanatin mirë — tha Malai.

Biseda mbeti përsëri. Ata të dy e kishin vësh-tirë t'i flisnin Malait për atë, për kryesoren... Bes-niku kishte biseduar me të dy djemtë e Malait. Të dy ishin punëtorë, njëri murator, tjetri suvator dhe i ngjisnin për çudi Malait: të pakët, me fytyra të thata, flokëdrudhë, po të fortë si gdhënj. Djemtë kërkonin me këmbëngulje që ndërmarrja ta nxirrte babanë në pension se i kish kaluar të shtatë-dhjetat. Edhe ata të ndërmarrjes dëshëronin që Ma-lai të dilte në pension, megjithëse, si zanatçi, i kish-te të rrallë shokët. Por... shtatëdhjetë... janë shu-më!

Nga heshtja, mendimet dhe vështrimet që i hi-dhnin njëri tjetrit, Malai u bë i ndrojtur dhe sërish i lindi dyshimi:

«Po sikur të më kenë thirrur për atë të vjet-men? Apo zuri rrënjë ajo punë?»

— Mihal! — tha drejtori. — Ne jemi shumë të kënaqur nga puna jote dhe të çmojmë si punëtorin më të mirë e më të urtë që kemi në ndërmarrje.

Ai uli kokën dhe seç ndjeu një ngashërim të mbytur që iu ngjit nga thellësitë në cepat e syve. Nuk i kishin folur kurrë kështu Malait! Shtrëngoi me duar kapelen që mbante mbi gjunjë dhe zjarrllëku i brendshëm iu ngjit deri në fytyrë.

«Këtu është zagushi e madhe — mendoj.

— Djemtë e tu erdhën këtu dhe na u lutën të të nxjerrim në pension — tha drejtori.

«O zot! — psherëtiu plaku, — përsëri ai avazi i vjetëm!»

— Erdhën këtu ata? — tha pa dashur.

— Po — tha Besniku. — Ne e dimë që edhe djemtë, edhe nuset të mbajnë në pëllëmbë të dorës.

— Po ç'u hyn në punë djemve kjo?

— Ata mendojnë për të mirën tënde, Mihal — tha drejtori. — Ti duhet të çlodhesh; punove tërë jetën me nder, tani të gëzosh pleqërinë e mbarë.

— Të çlodhem? — pëshpëriti plaku dhe mendoj me vete:

«Të thërresin në zyrë e s'të thonë përse! Punë është kjo? Ta dija se më thërrisnin për këtë, mendohesha më parë ç'do t'u thoshja.»

— Edhe ndërmarrja thotë që unë të çlodhem? — pyeti Malai dhe sytë, ata sy të lëvizshëm, gjyrmuan në çast fytyrat e tyre, sikur donin të kuptonin e të hetonin diçka. Por ato fytyra iu dukën tepër të pakuptueshme. Drejtori buzëqeshte (E përse buzëqeshte? Ç'kish këtu për të qeshur? — mendoj), kurse Besniku i hidhte dru zjarrit (sikur s'mjaf-

ton kjo vapë që na mbyti fare!). Dhe, si s'mundi të kuptojë dot asgjë, Malai tha:

— Nuk është e kënaqur ndërmarrja nga unë, që kërkon ta le punën?

— Jo, Mihal! A nuk të thamë që të kemi punëtorin më të mirë? Ku të kemi dhe të tjerët si ti! Por ne mendojmë për të mirën tënde, për qetësinë tënde! Ja, po vjen pranvera dhe do të ngrohet moti! Në vend që të punosh rrotat e të rregullosh qerret, mund të dalësh e të shëtisësh me nipërit: edhe djemtë...

— Eh! djemtë! — e ndërpreu Malai. — Ku kuptojnë gjë djemtë? Nuk më kuptoni dot ju që jini ndërmarrja e jo djemtë!

— Ç'farë të kuptojmë, Mala? — pyeti Besniku.

Malai u gëlltit. Ç'të thoshte tani? Ai s'kish folur kurrë kaqe shumë dhe s'kish pasur kurrë rastin të thoshte mendimet e tija më të fshehta! Dhe, si mund t'ja thotë njeriu mendimet e tija më të fshehta një tjetri? Ata duhej ta njihnin Malanë, duhej ta dinin se ai ka një bindje të tijen, të fortë e të prerë, që i është ngulur si gozhdë në tru, që atë ditë kur mundi të bëjë rrotën e parë. Malai këtë mendim e ka të qartë si kristal, por atyre nuk mund t'ua thotë dot. Se ç'i mbetet njeriut sikur të zerë e të rrëfejë të gjithë përçartjet që bën me vete? Ja, për shëmbëll, Malai mendon për vdekjen. Thonë se vdekja vjen si një rrufe nga qielli dhe të kosit, zëmra s'rreh më dhe gjithçka nis e bëhet e akullt, e verdhë dyllë! Mirëpo ai e di që vdekja nuk vjen kështu: ajo është e gjatë dhe e mërztishme dhe e nis vallen e saj muaj e vite më parë se të vijë minuta e fundit, që është

fillimi i ftohjes së përjetëshme. Vdekja nis që kur njeriut s'i bën më dora për punë, s'i bën më këmba për udhë. Kush e di të tjerët, po ai do ta ndjejë fillimin e vdekjes: ajo do të vijë kur të mos e ngrejë më dot as sqeparin për të gdhëndur drurin, kur të mos e shohi se si rrumbullakoset druri që do të bëhet një pjesë e rrotës, kur t'i dridhen duart e të mos ngulë dot një gozhdë!

Pa dashur, Malai kish zgjatur duart përpara dhe, nën atë krifë të ashpër vetullash që i jepnin fytyrës së tij një rreptësi të çuditëshme, kundroi duart me sytë e vegjël.

«Jo!.. nuk më dridhen — tha.

Ata të dy nuk flisnin dhe ndjenin një trishtim të panjohur, sikur e kuptonin se ç'mendonte Malai.

— E, Mihal? — pyeti drejtori.

— Si të them, shoku direktor? Ato shetitjet që më thua ti s'janë punë për mua. Unë mërzitem ashtu. Ja, tërvit ma dhanë lejën me zor. S'kisha ku të veja. Mora xhadenë e gjerë dhe qëndrova në lulishten e Themistokliut¹⁾. E dini që atje mblidhen pleqtë. U ula në një fron. Ish një diell e një e ngroh-të aq e ëmbël sa të hanin duart për punë. Në fron m'u ulën pa pyetur dhe nja pesë biçimë të tjerë. Siç duket, ata e kishin si shtëpinë e tyre dhe unë u u kisha zënë vendin. Ishin pleq me duar të bardha e të fishkura. Unë s'para flas. Vetëm kur jam keq më zgjidhet gjuha. Ç'të dëgjoje, shoku direktor! Njëri pyeste: «I ke bërë rrobat e vdekjes gati?».

1) Lulishtja prapa monumentit të Th. Gërmenjit në Korçë.

tjetri: «A të kumandar nusja ty?», tjetri akoma më zi niste e nëmëronte «Ja na shkoi dhe xha Tër-pua, xha Saliu ka një muaj që s'po duket, më thanë që ka karqinon në ujët e hollë...» Ç'të të them? «Ikë të ikim, Mala! — thash me vete. Po ndënje me këta myka, ma more të kegen.» Dhe e lashë lejën.

— Mirë bëre, Mala! — qeshi Besniku.

— Sa vjet mund të jesh, Mihal? — pyeti drejtori.

— Ku e di unë? Ndofta shtatëdhjetë, ndofta më shumë a më pak! Unë s'i nëmëroj ashtu vjetët!

— Po si i numëron?

— Ja, sa je për punë, sa të bën këmba e dora, je i ri. Kur s'je për punë, fillon edhe pleqëria.

Drejtori ndjeu e kuptoi se iu bënë hi e pluhur gjithë ato që kish menduar për të bindur Malanë. Iu kujtua se kështu i kish ndodhur dikur me një plak që nuk donte të delte në pension, por gjatë bisedës, ai e pat kuptuar se plakun nuk e lejonte djali i vetëm, se i pakësoheshin të ardhurat dhe nuk do të mund të argalisej si t'i donte qejfi me nusen e re. Por çfarë t'i thoshe Malait, këtij plaku të çuditshëm?

Në zyrë zotëroi heshtja, një heshtje që i ngjiste një trishtimi të qetë, dhe secili ishte zhytur në mendimet e tija. Malai nxori qesen dhe mbushi lullën. Pinte duhan si i harruar...

«Do të vij në edhe këta në këtë timen, po dale — mendoj. — Dhe do t'u vijë keq që ta lënë punën në një dorë tjetër; atëhere do ta kujtojnë Malan...»

Përmes tymit erërendë që i turbullonte mendjen, Malai i shkrepri një shkëndijë dinake dhe kujtoi se do ta hidhte lumin:

— Shoku direktor — tha. — Unë e kuptoj që po i bezdis edhe ndërmarrjen edhe djemtë. Se, ta marrë e mira, në mës sot, nesër do të dal.. Po ju bëj rixha të madhe të më lini dhe këtë verë, se e kam bërë gati materialin për tërë verën..

— Po ti kështu na the dhe vitin që shkoi Mala! — tha Besniku. — A të kujtohet? Më lini të punoj edhe këtë verë, pastaj, edhe sikur të më luteni, nuk rri më:

— Vërtet ashtu do t'ju kem thënë? — pshe-rëtiu Malai dhe nuk i mbajti mëri Besnikut, po vetes së tij që nuk e mbajti mend.

«Eh! Të më kishin thënë që më kërkojnë për këtë punë, do të kisha gjetur ndonjë yçkë që t'u mbushej mendja. Po ma bënë me të pabesë. «Hajde se të kërkon direktori: «Punë është kjo?» — mendoi.

Malai thithi edhe një herë llullën dhe vështroi jashtë dritares. Fërfilliza e ftohtë e mëngjesit kish pushuar dhe atij iu duk sikur kish pllakosur një heshtje e thellë dhe e mërzitshme. Larg, në një oborr, dy fëmijë mundoheshin të bënin një njeri prej dëbore.

«S'e bëjnë dot, jo. Janë shumë të vegjël!» — tha me vete.

— Puna është se dhe djali nuk është stërvitur si duhet — tha ai. — Po të rrija edhe këtë verë, do ta mësonte zanatën dhe do të bëhej i pari i rrotarve, se është i zgjuar shumë, shejtani..

— Vërtet? — tha drejtori. — Ti, Mihal, je i bindur që ai s'mund t'ja dalë ndanë punës?

«Këtu më zuri — mendoi Malai. — Po të them se nuk e bën, ndofta edhe më mbajnë, por nuk mund t'ja ha hakën djalit, jo...»

— Më zë buka sytë po të them se djali nuk e di zanatin — tha. — Po mua do të më kishte krah të djathtë. Kishte se ç'të nxinte nga unë akoma!

Përsëri në zyrë ra heshtja, heshtja që i detyronte mendimet të punonin. Malai u mundua prapë të hetojë me vështrimin e tij në kish ndonjë shpresë apo jo, po përsëri nuk mundi të kuptojë gjë nga fytyrat e tyre.

«Këta njerëzit e sotëm janë tjetër lloj. Nuk i kupton dot; — mendoi. — Ndryshe është me brezin tonë —»

«Ç'mund të bëj po të dal në pension? Lulishtja e Themistokliut jo dhe jo! As kafeneja «familjare». Ja, dolla në verë një shetitje me Mihalin e vogël, pastaj? Po sikur të bëhem rrotar privat? Privat?... hej, drej! Unë kam njëzet vjet që punoj për shtetin dhe tani shih ku më vete mendja... privat thotë!... ptu!... po sikur, sikur...»

— Shoku direktor, — tha papritur Malai. — Sikur domosdo ta le punën që këtë dimër, a mund të më jepni lejë të punoj sa për qejf në punishten tonë? ë? ë? pa para! se edhe djalit mund t'i hyjnë në punë këshilla ime!

— Pa tjetër, Mihal! Ti e ke punishten si shtëpinë tënde! Mund ta mësoh djalin!

— A do të më jepni një shkresë për këtë? ku të thuhet se Mala Buçova lejohet të punojë nganjëherë rrotar pa pagesë për ndërmarrjen?

Po të kishte veshë më të mprehtë Malai, do të kish dëgjuar psherëtimën e gjatë të drejtorit, i cili, pa pritur, u shkarkua nga një barrë e rëndë mendimesh e ndjenjash. Eh! sa e vështirë i ishte dukur që të gjente dhe një fjalë më tepër për të bindur Malan, plakun e çuditshëm që kish të ngulur në krye mendimin e kthjelltë se vdekja fillon atje ku mbaron puna....

ZJARRET E NATËS

KISHA humbur udhën në male. Ishte vjeshtë. Poshtë, në luginë, gishtat e padukshëm të erës thërmonin mjegullat e fundit të mugëtirës dhe nga grykat po zvarrisej nata e ftohtë. Lugina u kredh në një heshtje të ftohtë, kaçubat e spërkatura nga shkrumbi i natës u shndërruan në grumbuj pa formë errësire dhe në qiellin bojë plumbi mbinë yjtë e zbehtë, që regëtinin, të ngrirë, si shkëndijat e majit.

Yj të largmë e të ftohtë!

Përpara meje, si një karvan i vrazhdë kurri-zesh, mbështeteshin malet mbi supet e njëri tjetrit. Mbi brinjët e tyre lakuriqe, aty ku kishin mbetur akoma vatra të varfëra drurësh të cunguar, errësira ishte e plotë, e zyrtë. Në horizont, një yll i vetëm dridhej si në ethe, kurse në shpatin e malit, si meteorë të padjegur, digjeshin katër zjarre. Zjarret duhet të ishin të strukur në gropat dhe vetëkuptohet, në atë hapësirë të murme, drita e tyre vetmitare ndillte me një forcë të çuditëshme udhëtarin e vonuar.

Vetëmia dhe shtigjet pa krye, ku kisha humbur, më shtynin të nxitoj nëpër lëndinat e buta

drejt një zjarri. Zjarret e natës janë zjarre barinjsh ose udhëtarësh..

Në fytyrë ndjeja frymën e ftohtë të erërave tinzare të dimrit. Këto erëra harbute bridhnin si një kope kuajsh të egër nëpër rrëpirat e malit të thatë, pastaj dyndeshin në luginë ku copëtonin të fundmet fasha mjegulle. Sa më lart ngjitesha, aq më e fortë bëhej dëshira për të qenë pranë një zjarri. Por në male ka shumë zhgënjime optike. E largëta të duket e afërt!.. Sidomos hëna, yjtë zjarret.

Rëndom, më vinin në mend fragmente të tregimeve të një mikut tim, prozator i ri. Në pejsazhet e tija malore kishte shumë yj, yj që bien, yj që u ndrisin udhën karvaneve... Ai ndofta nuk i kishte parë kurrë zjarret e natës, brenda gjirit të dheut të maleve plot vlagë, afshe e aroma.

Vonë, pas shumë bredhjesh, zjarri, nga një dritëz që luhatej, mori forma flakësh. Zjarri ishte nën udhë, por, në morinë e shkurreve që më pengonin, unë nuk e gjeja dot shtegun drejt tij. Errësi e thellë. Heshtje nate, heshtje tinzare... Vetëm zjarri dhe yjtë e zbehtë të largësive!!

— E...e...j!. — thirra. — A ka njeri aty?

Zërit tim, në vend të jehonës së zbrazët, iu përgjegj një lehje e ngjirur, e zgjatur, më tepër angullimë se sa lehje.

Ndofta mendohej të lehte një nga ata qentë e plakur, që rrinë pas zjarrit dhe i lehin hënës. U ndie një zhurmë si një turfullim nëpër driza.

— E...e...j... mblidhe qenin!..

— Hajde! Mos ki frikë! Qeni nuk të kafshon!

— Ku është udha?

— Nuk e gjen dot? — pyeti zëri.

— Jo!

— Prit atje!

Një hie u ngrit, iu afrua zjarrit, mori një urë të ndezur. Bariu u nis drejt meje nëpër shtegun e padukshëm. Karthjet thyheshin me zhurmë nën peshën e trupit të tij.

«Ky duhet të jetë një bari i vjetër, si edhe qeni — mendova.

Nuk i ndodh shpesh njeriut të njihet me një të panjohur, me anë të ça thirrjeve. Kur ndodh kështu, përfytyrimi krijon një portret, që ndofta i afrohet dikujt që ke takuar vite më parë, prandaj edhe unë prisja të shihja një bari plak. Flaka e urës u afrua, nëpër shkurret shkiti një njeri i mbështjellë i tëri me një bruc. Natën, ai që rri në errësi, e kundron kurdoherë i pari atë që afrohet me një pishtar në dorë.

Bariu ishte i ri. Kapuçin e kish hedhur mbrapa. Flokët e shpupuritur, të njomur nga mjegullat, ishin ngjitur pas ballit të lartë. Ai e mori urën në dorën e majtë dhe me atë çiltërinë e rëndomtë të malësorve, më zgjati pëllëmbën e madhe, që shtërngonte si darë.

— Tungjatjeta, o mik! Mos ke humbur udhën?

— Po — thashë. — Po mbërdhij shumë!

— Eja! — kasollja është aty poshtë.

Bariu, shpejt u përdrodh nëpër shtegun midis shkurreve. Unë, duke ndjekur lëkundjet e pishtarit, duke u penguar nëpër krahët e zveshur të shkurreve, mezi munda të mbërrij anës së zjarrit.

Yjtë humbën. Mbi krye mbeti vetëm qielli i ulët, i zbrazët si fundi i një pusi. Të dukej sikur,

po të thërrisje, nga kjo zgavër, do të vinte prapë zëri yt valë, valë, si frymë erërash. Dhe mbetej vetëm zjarri, flakët e purpurta dhe prushi. Si me përtim, vështronte me sytë e përgjumur një qen i murmë. Më tej, dukeshin konturet e kasolles, dhe, më tej, hieja e zbehtë e një kasolleje tjetër të gjatë, që humbiste deri në kufirin e fundit ku dëpërtonte drita e flakëve. Mbetëm një hop në heshtje. Heshtja e zakonshme që lind midis njerëzish që takohen për herë të parë. Bariu kishte një fytyrë burrnore. Dritëhijet e gjuhëve të flakës i theksonin edhe më fort tiparet e ashpra, si të gdhendura, që tregonin një tip të ngadalshëm, të fortë, të thellë, të pjekur. Me atë bruc të murmë hedhur krahëve, ai mbarte një gjurmë lashtësie, të ndillte kujtime të vjetra, të largëta. Por, brenda asaj lashtësie, shkrepnin vështrime të thella, me gjurma mendimesh të mëdha...

— Unë duhet të zbres në luginë — tha bariu. Në kasolle është xha Kroni. Po e thërres! Është plak, nuk dëgjon mirë. Kur të të flasë, shikoje në gojë, se ndryshe zemërohet dhe hesht. Do të sjell edhe bukë e djathë.

— Do të zbresësh në fshat?

— Jo!... Na u këput një dele nga kopeja! Kushedi ku mbeti në këtë mjegull... — Bariu me bruc u ngrit, hyri në kasolle dhe bërtiti:

— O baba Kron!

— E. e. pse bërtet, o i shuar?! Se mos jam shurdh unë? — u ndie një zë i ngjirur në thellësi të kasolles.

— Kemi mysafirë, or baba! Unë do të shkoj të

kërkoj delen, prandaj ngreu e i bëj nderet e shtëpisë mikut!

— Kush është? Mos ka ardhur «shefi» nga fshati?

— Ç'shef, or baba? «Shefi» tani bën gjumin e parë! Është një udhëtar, ka humbur udhën!

— Pse s'u ndie qeni?

— Angulliti, si jo? Pastaj u përgjuan dhe tani po theket!

— Tfu!... mos e shaj Çobon, t'u thaftë gjuhal Djaloshi u afrua prapë anës së zjarrit, shkeli syrin dhe më tha:

— Ki kujdes mos i shaj qenin! Pas një çasti, figura e turbullt e bariut që zbriste në luginë nëpër një udhë të padukshme, humbi në errësirë. Në derën e kasolles, si një njollë, u shqua figura gërmuge e bariut plak. Plaku, i futur nën një gunë të përhime, u avit te zjarri. Qeni brofi pa prituri nga dremitjet, sikur i ishini zgjuar dëshira e kujtime të vjetra dhe përshkundi trupin e dobët. Iu lëpi plakut pas këmbëve.

— Mirëse të pruri udha, or mik! — tha plaku. Plaku se ku gjeti një kërcu dhe u ul anës së zjarrit.

— Për ku e kishe marrë udhën?

— Në Travishtë.

— Paskë trapitur larg!... Do të kesh humbur udhën atje ku nis një tragë me gjurma hajvanësh dhe bujashka bredhi... Ti ke lënë shtegun tjetër që duket sikur humbet nëpër lëndinat dhe ke zgjedhur udhën me më shumë gjurma.

— Ku e dini?

— Eh!... — psherëtiu plaku. — Kështu ndodh

ngaherë! Zgjedh udhën më të rrahur... pastaj je futur në pyll. Njerëzit gjithnjë zgjedhin udhët më të rrahura, ja, si puna e bagëtisë sonë... po ti bëre mirë që u ktheve! Ku ka zjarre, ka edhe një krodhë bukë e zemër të bardhë!.. — Plaku heshti. Në zbehtësinë e flakëve, rrudhat e fytyrës i duke-shin më të thella, si gjurma gryerjesh mbi smërç. Erërat iu japin një hir të çuditshëm rrudhave të malësorëve. Ato u ngjajnë gdhëndjeve në dru, gdhëndje të lakueshme, të ashpra; ato janë të ngrira në një palëvizëshmëri krenare. Të duket sikur s'janë rrudha, po blana dhe atavizma të krijuara nga dielli i pakët dhe i ftohtë dhe nga erërat e mprehta. Kurse rrudhat e pleqve të qytetit janë të flashkëta, nervoze, si ca lapucera mishi që lëvizin poshtë e lart duke ndjekur frymëmarrjet e nxitura...

Qeni mbështeti kokën në gjymtyrët e plakut dhe fjeti. Plaku lëmoi qimet e tij të ashpra.

— Vetëm këtë qen kini? — thashë.

Kjo pyetje ndofta ishte e kotë, ndofta jo. Ajo synonte të thyente heshtjen. Unë e kisha harruar porosinë që plakun duhet ta vështroje në gojë...

— Se mos duhet tjetër? Mos e shiko kështu të përgjumur ti! Duket sikur është i drobitur, po unë them, ja, për atë zjarr, them se s'ka qen më të fortë! Ou! sa i fortë është! Tërë forcën e ka te era!..

— Si?

— Në erën!.. Në erën për egërsirë! E ndjen këtë erë si lingua, po, po, i ngrihet qimja e të vërsulet e të bëhet trimoshi, sindozot vjete më parë kur i çante dy ujç...

Rrëfimi për qenin ishte i gjatë. Plaku trillonte e përfytyrimi i bridhte larg e më larg. Ato që kishin ndodhur vjete më parë, i tregonte si gjahtarët, sikur kishin ndodhur dje. Por ky ishte trillimi më i këndshëm e më i pafaj; brenda tij çpështilleshin fijet e dashurisë së vjetër për qenin. Pa prituri, sikur ta kish ndjerë se po fliste gjepura, bariu heshti, kroi zverku me forcë dhe tha:

— Eh, kur do të na e ketë çarë egërsira delen...

— Si do ta gjejë në këtë errësi?

— Vasili është sybardhë! Shikon si macja! Ky djalë duhet të ish brigadier i blegtorisë, jo ai Sotakroi..

— Pse s'e kanë vënë?

— Do ta venë, ke për të parë! Por tani ka ardhur në mal me mua! Erdhi vetë, më qejfin e tij! si i thonë asaj fjalës kur vjen me dëshirë?

— Vullnetar!

— Hë! Vollnetar! Më parë ishte me mua Jovan. Mirëpo ngrinte i shkreti!

— Si kështu?

— Kështu! Ngrinte! Iu hollua gjaku! Kur të hollohet gjaku, ngrin shumë.

Heshtëm. Plaku hodhi një krahë karthje në zjarr. Bubuluan flakët. Xixat u ngjitën me krisma e u dogjën mbi kryet tonë. Flakët ndriçuan më mirë konturet e kasolles së gjatë që kisha vënë re më parë. Kasollja dukej si shtallë e mbuluar me thekrishtë, e ngritur vetëm me drurë dhe e thurur me thupra të lyera me baltë.

— Paski edhe një shtallë këtu? — pyeta.

— Kemi! Si mund të rrinë bagëtia jashtë, netve me ciknë?

— Mirë e kini menduar!

— Mos je doktor bagëtish zotrote?

— Jo!

— E bënë djemtë tanë këtë punë, rinia! Ku të vejë më mirë? Për këtë shtallë shkrojti edhe gaze-ta; s'e paske lexuar zotrote?

— Jo!

— Gjynah! Si s'e paske lexuar? Dukesh edhe njeri me shkollë, pa le! Unë e kam gazetën në fshat! Së, që ta marrësh vesh ti, gazeta shkruan edhe për mua, sidoqë nuk i shkrojti edhe aq mirë të gjitha ai shoku! Thotë vetëm: «u lumtë të rinj-ve, kështu e kështu bënë, po edhe bariu plak Kron Kalua i mbajti krahun asaj... djallit... sjativës së rinisë! Mirëpo për «shefin» s'tha gjë, as për shokun sekretar të rrethit!..

— Kur paska ndodhur kjo?..

— Tani ndodhi! Kur u bë mbledhja e pllanit të katërt. Mbledhje e madhe, ç'të them? Kur ar-dhi fjala për bagëtinë, u ngrit Vasili, ky yni, si nga ana e rinisë dhe tha: «Ne i kemi kullotat larg, në mal... Ne i zbresim bagëtinë nga mali posa zë-në të ftohen netët dhe i fusim në shtallë. Edhe në pranverë presim sa të ngrohet moti, që t'i shpiem dhentë në kullotë. Gjithë për punën e netve të ftohta. Kurse bari në kullotat e malit kalbet. Ne propozojmë që të bëjmë një shtallë në mal... Shta-llë të thjeshtë, sa të futin kokën bagëtia natën, ta mbështjellim anë e mbanë me karthje». Pastaj u ngrit «shefi». Ai i llogarisë de! që më rri me laps në vesh! Bota venë cigaren në vesh, ai lapsin! «Ky

është budallallëk — tha shefi — shtalla në majë të malit? Përralla! Po sa do të harxhojmë, ë? S'hy-ni në llogari ju, or, jo!» E më të nisi ky «shefi» kaq për kaq! Me kalem, ore!.. e nxori që duhet të harxhonim qimet e kokës për këtë shtallë! Har-xhe të mëdha që thua zotrote! Pastaj ja mbajti ison edhe Jovani, bariu që ishte me mua: «Ama llaf me konak!.. — tha Jovani. Po për çoban kini menduar a? Demek, deri sa ta zbardhë dynjanë dëbora, unë dhe xha Kroni të mpihemi në mal! O po ç'ju pjell mendja, bre.. për besë! Rrinë, rri-në dhe hop!.. Një vrimë në ujë».

Pas tij më t'iu përvesh prapë Vasili ynë: «Nuk do bëjmë ndonjë pallat, o të shkretën — tha — Shtallën do ta ngremë vetë! dhe ditë pune nuk duam! Do ta ngremë me drurë, do ta mbulojmë me thekrishte. Ju vetëm na nxirrni një lejë në pyjore dhe na jepni kashtën.. Dhe barinj, po të mos dojë të rrijë Jovani, dalim ne nga rinia..»

«Lere rininë ti! — i tha «shefi». — Ty vetë, që më ngrihesh si këndezi majë plehut, a ta mban-të veç bari me xha Kronin në mal?

«Po! — hodhi fjalën, si bumje, Vasili.

Bariu trazoi zjarrin. U dha krahëve prapa dhe e rrëzoi gunën përdhe. Nxori qesen e duhanit.

«Pastaj, or mik, u ngrit shoku sekretar i par-tisë i rrethit, që ishte, si i thonë, i dilguar! Burrë me kokë, o mik! Kërkoj më parë të dijë mendjen time! Ai humbëtira ynë, shefi, dhe ca të tjerë, s'janë kujtuar kurrë të marrin mendjen tonë! Po, po më thotë:

«Si thua ti, shoku Kron Kalua, a i bëhet mirë bagëtisë kështu si thotë rinia?»

«More, për mirë, mirë bëhet — thashë, — se bagëtia jonë s'e ka mbushur kurrë barkun me bar e do t'u mbijë kashta në zorrët, për besë!.. Pa na dalin bagëtia nga dimri si legëtyra.»

«Këto fjalë, që thua ti, i shkrojti edhe gazeta!..»

— A nuk do të jetë e zorshme për barinjtë?

«Or po bariun era dhe shiu e rritin dhe e mplakin — thashë. — Po Jovanit duket ju hollua gjaku, ndaj ka frikë nga të ftohtit. U bë për atë udhën tjetër..»

Pa t'iu përvesh shoku sekretar «shefit». Hajde gojë, hajde!.. «A jeni menduar vallë se ç'e shtyn këtë njeri, këtë të ri, që të ngrihej e të flasë për shtallën dhe të kërkojë të vejë në mal? Se mos mendon ky vallë për veten e tij, për rehatin e tij? I lumtë rinisë! I lumtë edhe bariut plak Kron Kalos që s'i trembet syri, po bashkohet me rininë.. Ai është tamam revolucionar!.. — ja, kështu tha.. «Mbah mend në mbledhjet e tjera, xheku dremisnin njerëzia. Mbledhje, ore!.. të dëgjosh vër.. vër.. vër tërë natën, jo po pse i tha filani kështu brigadierit dhe i ra otoriteti, jo po pse hyri kali i Nakes në personalen e Jorgos, hajt tani t'i presim dy ditë rojtësit, se ku i kish sytë rojtësi!.. Po atë natë, ku të mos mbaronte mbledhja kurrë, aq mendje të mira dolën nga populli.. Populli është si ai bari i ëmbël i malit, që u vjen bagëtive dhe u rrjedh gjiri. Po kullote aty, mirë, po kullote në baltovinat, vrer të presësh..»

Zjarri po shuhej. Konturet e shtallës humbën në errësirë. U ndie një zhurmë nëpër shkurret.

— Po vjen Vasili — tha plaku.

— E ka gjetur vallë?

— Të mos e kish gjetur, nuk kthehej ai...
— tha bariu.

...Në kasolle nata ishte e ftohtë, plot drithë-
rime. Natë vjeshte. Po nën bruc, cingërima s'de-
përtonte dot. U ngritëm natën, pa gdhirë. Vasili e
kishte ndezur përsëri zjarrin. Në qiell yjtë ishin
edhe më të rrallë e më të zbehtë. Ndjehej grahma
e agimit që po nxitonte që përtej në largësi, nga
lindja. Vasili më priu udhën deri në qafë, ku ki-
shte një shteg për në Travishtë. Në brinjët e ma-
leve digjeshin prapë zjarret e natës. Kjo natë ishte
mbushur plot zjarre barinjsh. Sepse, ndjehesha si
i fyer nga përshkrimet e mikut tim, ku fliteja që
shumë për yj, bashkudhëtarë memecë të tokës so-
në..

Mendoja për yjet dhe për zjarret...

Përse të shkruajmë për yjet, kur në tokën e
vjetër, të njomë, digjen kaqë shumë zjarre?..

LËNDINAT E PASHKELURA

KUDO zotëronte vrazhdësia e maleve të mbjella me kropa të përhimta shkëmbijsh e me pisha të rralla, të cinguara; dhe rruga ishte si një nerv i humbur i rrëpirës.

Në këtë rrugë, arter i vetëm i malit, prej dy orësh po ngjiteshin si dy breshka të mëdha, të kuqe, dy traktorë të rëndë. Malet shkëmborë dhe grykat e errëta, për herë të parë, ndjenin e trandeshin nga një zhaurimë e tillë, e zvarrët dhe e ngjirur, si një kollë e thatë e mushkërive të dheut. Ajri i rrallë, i nginjur me aroma zhumbrice e jonxhe të egër, kundërmonte erë naftë e vajrash.

Diku majë malit, në një lëndinë sa një lëmë, traktorët qëndruan dhe britma e tyre u fashit e u bë si një zë i mbytur që del nga honet. Nga kabina e të parit mezi zbriti në tokë një fshatar.

— Udhë ndahet këtu — tha ai dhe drejtoi kra-hun në të majtë të shpatit.

— Pra, duhet të braktisim xhadenë? — pyeti një zë brenda kabinës.

— Po.

Atëhere nga dyert e kabinave zbritën dhe katër burra të tjerë, me xhupat plot njolla naftë. Tymi, nafta, vajrat dhe dheu kishin gjetur strehë

prej kohësh në porët e lëkurës së duarve dhe në fytyrë, prandaj, veç njërit që ishte kuqo, të tjerët dukeshin zeshkanë.

Fshatari me dy këmbë të shtrembra si dy bigat e një cfurku dhe me një shenjë të vjetër plage, si një goditje potkoi, aty ku bashkoheshin vetullat, nxori nga xhepet një kuti prej teneqeje me duhan erërëndë.

— Dridheni një duhan — tha. — Ta ndezim një herë me që erdhëm shëndoshë e mirë deri këtu, pastaj dalim e gjurmojmë vendin ku do të shkojmë.

Traktoristi i parë, Arif Hysi, mesoburrë, me një mjekër të kërcyer përpara, që i jepte fytyrës së tij një farë ashpërsie, i veshur me një mushama që dikur duhej të kish qenë e kuqe, mezi ndau një letër të hollë me gishtat e trashë dhe vështroi me dyshim malin e zveshur dhe rrëpirat nën të cilat dëgjohej rrjedhja e përroit.

Tjetri, Astriti i ri, flokëkuq dhe me vetullat si kashtë, duke vështruar dhe ai rrëpirat dhe shpatet e pjerrëta, pyeti:

— Ku është mali Shkozan?

— Ai është kudo: edhe këtu, edhe atje përtej ku nxin pylli i pishave.

— Si kështu? Kudo mali Shkozan?

— Sa të sheh syri! Por kullotat që do të hapim janë përtej majës, ku duket tufa e dheneve — tha fshatari.

— Fiu!.. nënoke! U dashkan krahë! — tha nëpër dhëmbë ndihmësi i Arifit, Rexhepi flokëzi, me një palë mustaqe të imta që nuk i shkonin fare.

— Këta traktorë i kanë krahët brenda në pistonat — tha Arifi.

— Thua se mund të kaloni pa rrugë deri përtej kodrës? — pyeti traktoristi i tretë, një zdap i gjatë.

— Ne u nisëm që të arrijmë...

— Ama punë — tha zdapi. — Deri më sot s'kanë shkuar gjëkundi traktorët pa u hapur një farë udhë. Kanë nisur t'i marrin nëpër këmbë të gjitha rregullat. Edhe juve kot do t'ju vejë mundimi, prit të bëhet norma në këto vithima!

— Njeriut nuk i ndjellin tersin kur niset për rrugë, po i thonë «udhë e mbarë»! — tha i ngrysur Arifi. — Ti stako rimorkion dhe ktheu, siç e ke urdhrin!

— Mua edhe sikur të më luteshin nuk vija këtu! Po rimorkion nuk mund ta shpiesh dot.

— Nuk dihet! Më parë duhet të shohim vendin, ku do të kalojmë.

— Unë them se vete, o vëllezër, vete! — tha fshatari, Ramadani. Ja, do t'jua heq unë udhën!...

— Ku merr vesh ti nga traktorët? Ti ndofta për herë të parë po sheh traktor — tha ndihmësi.

— Edhe ti nuk merr vesh nga traktorët — tha Kuqua, Astriti.

— Vërtet malësorë jemi, po s'jemi dhe aq të humbur! — tha nëpër dhëmbë fshatari me shenjën e plagës.

— Mjaft! — tha Arifi. — Fjalët janë fukarallëk. Ne do të vemi në kullotat e malit Shkozan, sikur kështu të kthehet!...

Ishte fillimi i majit. Larg, majat e hirta të maleve të zveshura e të thata, të mbështjella në një

mjegull të kaltërt, shponin si tehe shpatash të ndryshkura qiellin e paanë të bruztë. Në gropat e malit, nëpër hie, zbardhnin njollat e vjetra të dëborës, si fasha resh të përgjumura, të mbetura nga nata. Fryma e ngrohtë e fushës nuk ishte ngjitur ende dhe bari i hollë fëshfërinte e dridhej nga erërat e ftohta, që mbinin nëpër fashat e dëborës. Diku në fund të përroit, rridhnin ujëra të shumta dhe përplasja e gurgullimi i tyre ndihej si një gjësim që vjen nga fundi i dheut, por shtrati i përroit dhe ujërat nuk dukeshin se rrëpira ishte veshur me shkorreta bushi dhe gjëmbaçë të panumërt.

— U prishën rregullat! — tha prapë zdapi që ishte grindavec i pashok. Më parë duhet të ishte ngastra dhjetë dynym pa të hynte traktori. Këtu ngastrat do të jenë të vogla. Pt. . . Punë dreqi! . . .

— Këtu jemi në mal — tha Arifi. — Sikur të ishte ngastra tetë dynym, ti s'do të hynje?

— Ai edhe s'hyn! I ndjek shumë rregullat — tha Astriti.

— Sa lekë për ditë pune ndajnë këtu? — qesëndisi zdapi.

— Ç'të duhet ty? — thirri Arifi. — Të thashë, stako rimorkion dhe mbathja. . .

— Ti mos u hiq si komandant! . . .

Fshatari me këmbë të hapura si biga, ndërkohë hidhte vështrimin e hutuar nga njëri te tjetri. Rreth plagës së vjetër i ishin mbledhur zhubra të imta nga ankthi i fortë i pritjes së vendimit të tyre.

«Po sikur të kthehen? — mendonte. — Ata, po të duan, mund të kthehen. Mund të thonë pastaj

që s'kishte asnjë shenjë rruge dhe ishte rrezik të përmbyseshin traktorët. «Sytë e tij të vegjël, të pikëlluar, shihnin me një shpresë, të ndrojtur vetëm Arifin. Fshatari e kish gjurmuar shumë herë rrugën, ku do të tërhiqte karvanin e hekurt, por tani ish hutuar shumë pas madhësisë së traktorëve, plugjeve të rënda e disqeve, dhe i bëhej se gjithë hamëndjet e tyre për të shpënë traktorët në malin Shkozan ishin një vërë në ujë. I dukej pastaj se, po të guxonin të shkonin shpatit, pa rrugë, diku do të rrukulliseshin në humnerë, drejt ujërave të përroit dhe do të mbeteshin atje si një kujtim i ndryshkur i gabimit të tyre... Fshatari ish kaq i dalldisur me këto përfytyrime të kobëshme, sa që harroi të shuajë cigaren dhe u kujtua vetëm kur i dogji gishtërinjtë.

— Si thoni, or shokë? — pyeti ai.

— Hajde na hiq.udhën drejt tokave — tha Arifi dhe e dërmoi me thembër bishtin e cigares. — Të shkojmë një herë më këmbë, të shohim vendin.

Fshatari u nis me ngut nëpër tragën e livadrit, bëri përpjetë, ku gjarpëronte një udhë hajvanësh dhe, i shtyrë nga kërshëria, kthente kryet shpesh e më shpesh dhe vërente me sy të habitur dhe me gojë të hapur fytyrën e Arifit që vinte pas, sikur donte të pyeste gjithnjë «E? si të duket?» Po kjo fytyrë kish qëlluar shumë e ngurtë dhe çdo mendim e fshihte për vete. Në një vend, aty ku rruga binte thikë mbi humnerë, ai qëndroi, vërejti ngrysur hapësirën e ngushtë, u kthye prapa dhe mori një shteg nëpër drizat.

— E? — s'iu durua fshatarit.

— Zor — tha traktoristi. — Rimorkion dhe fuçitë me naftë nuk i sjellim do!

— Naftën mund ta sjellim me bidona, mbi kafshë!

Arifi bëri më tej. Bënë më tepër se një orë duke ecur kështu. Matanë humnerës ai nuk u ndal asnjë herë dhe fshatari që e nuhati se puna shkonte mbarë, tha:

— Tani, po u ngjitëm dot në këtë të përpjetë, deri në bregore, arrijmë në krye të gropave që janë kullota.

— Për të ngjitur është kollaj — tha Arifi.

— Ç'thua? — u habit fshatari dhe tha me vete: «Ky është njeri i mirë, nuk do të kthehet kurrë!» Me hapa të gjata u ngjitën në majë të çukës. Të priste era e ftohtë e malit, dhe ndryshimi i ajrit të bënte ta ndjeje veten më të lehtë. Poshtë shtriheshin ca lugina të vogla, ku rritej një bar i butë i ëmbël, i brishtë i hollë, si fije të blerëta mëndafshi. Në mes të luginave kishin mbetur ca trungje tërë zgorbuj ahesh të vjetër, të ronitur nga koha.

— Ja! — tha fshatari.

— Ky dhe duhet të jetë i pjellshëm, është i ndenjur — tha Arifi.

— Vatha janë! Kanë fjetur bagëtia e brigadave blegtorale vjete të tëra.

— Vetëm kjo gropë këtu mund të ketë katër hektarë.

— Tamam e gjete! E kam matur unë!

— Pse e ke matur?

— E po... unë jam brigadier — tha për herë të parë Ramadani.

— Mirë, o brigadier — tha Arifi. — Nesër duhet të sjellësh të paktën njëzet burra me kazmë, sopata e lopata për të hapur rrugën te gremina dhe në vende të tjera ku mund të duhet!

— Do të vijë i gjithë fshati — tha me bindje brigadieri.

* * *

Ky kishte qenë një udhëtim i tmershëm dhe, ngadalësia e lëvizjes përpara, s'kish pasur një tjetër të ngjashme gjëkund.

Arifit që printe, i dukej sikur trupi i ish mpirë, si të ishte i dikujt tjetër; ai nuk ndjente më as tkurrje muskujsh, as frymëmarrje, të gjitha forcat kishin braktisur trupin e tij dhe ishin mbërthyer në dy duart që shtërngonin levat ku rrihte një puls i nxituar, si goditje të largëta e të shurdhëta kambanash, dhe në sytë e thellë, që u bindeshin pejzave të tendosura të trurit, të cilat duhej të ishin diku në brëndësi të kafkës.

Mbrapa traktorit dridhej, tundej, e zvarrisej, duke kërkuar nëpër gurët e bardhë, plugu i madh me trupin e lyer me bojë të kaltërt. Diku hepohej sikur do të përmbyses, dhe atëhere truri që shihte edhe udhën edhe plugun, urdhëronte duart e këmbët të ndalnin lëvizjen përpara. Këto vende të pjerrëta dhe hepimet e plugut ishin kurthe që njeriu duhej t'i nuhaste më parë, t'u dredhonte, dhe, pas një çasti, të kërkonte shteg për të lëvizur dhe dy metra më tej, në drejtim të kullotave që prisnin dhëmbin e çelniktë të plugut.

Kështu ndodhi që pesë kilometra udhë u bënë në një ditë dhe kjo ishte dita më e gjatë e jetës së tyre. Vetëm kur arritën në të përpjetën e fundit, në tokë të gjerë, të sigurtë, traktorët ngulën me inat dhëmbët e zinxhirëve pas barërave, sikur u qepën me thonj dhe u hodhën me tërbim drejt majës së fundit.

Ramadanit, që e kish kujtuar këtë të përpjetë më të vështirën, i dukej sikur këtu pesha e plugjeve do t'i kthente përmbys me zinxhirët drejt qiellit, i bëhej se pas asaj uturime të frikëshme motorësh, që ulurinin si arinj të plagosur, do të vinte një çast qetësie të thellë, zërat do të humbisnin dhe do të niste rrukullisja tatëpjetë. Njeriu, sa më afër plotësimit të ëndrës të jetë, aq më pak beson se ëndra është bërë një e vërtetë që mund ta prekësh. Por s'ngjau asgjë...

— Për besë! Vetëm tankset mund të ngjiten kështu — tha një djalë i ri.

— Si e the atë fjalë? — pyeti një plak i thijnjur, i fortë si një dru i vjetër, me latore në sup.

— Tankse, thashë! Ti nuk i ke parë kurrë!

Plaku tundi kokën.

— S'ka të bëjë maqina, po dora — tha. — Ngjiti dhe ti de?. Në majë qëndruan. Perëndonte dielli prapa maleve dhe qielli mbi tehet e mprehta të majave kish ngjeshur një brez bojë bakri.

Arifi zbriti nga kabina. Ishte ftohtë. Ai e ndjeu se ishte bërë për t'u shtrydhur nga djersa.

«Kaq djersë s'kam pasur kurrë — mendoi. Nxori me nge një shami që e kishte nën sediljen dhe fshiu gjoksin e zbërthyer, leshtor. Turma e fshatarëve, që kish punuar për të zgjeruar udhën, e

kundronte atë njeri me xhaketë lëkure, që kish sjellë këtu traktorin, si një perëndi të çuditshme. Zbriti dhe Astriti, që nuk e kish pasur më të lehtë se Arifi, megjithëse vinte i dyti. Fytyra i ish skuqur sikur kish thithur ngjyrat e perëndimit dhe i ndriste nga djersa si e lyer me vaj.

— A ka ujë? — tha me një frymë.

Ndihmësi i Arifit, një djalosh nga qyteti, që gjithë rrugën e kish bërë më këmbë, u ul i pari në lëndinë, lidhi gjunjët me duar dhe mendohej... «Ku jam kështu?»

— Fshati qënka larg — tha Arifi.

— Larg! Dy orë më këmbë — tha kryetari i kooperativës.

— Neve s'na del koha të vijmë të flemë në fshat e të punojmë këtu. A nuk kini ndonjë çadër? — pyeti Arifi.

— Këtu ndodhet kasollja e një stani të vjetër — tha kryetari.

— Jashtë do të flemë? Netët duhet të jenë shumë të ftohta — tha Rexhepi.

— Nuk duhet të humbasim asnjë minutë — tha Arifi. — Po bëhet vonë për mbjelljen e elbit distik.

— Do ta marrim plevitin me siguri!

— Do ta mbyllësh atë kllopashkë apo jo? — i pëshpëriti nëpër buzë me inat Astriti. — Ki kujdes se po na nxin faqen përpara fshatarëve!

— Punë e madhe!... — tha ndihmësi, por duke vënë re vetullat e ulura të Arifit, që i jepnin fytyrës së tij një pamje më të rreptë, u step...

U zhdukën dhe rrezet e fundit të ditës. Në

sfondin e kuqërremtë të qiellit, përbindshat e he-
kurt dhe njerëzit dukeshin si një piramidë e gurtë,
e palëvizshme. Pastaj, nga ai grumbull i ngurtë,
që kish rrethuar traktorët, e i kundronte me ha-
bi si dy krijesa të gjalla e të panjohura, u shkëput
hija e Arifit që hyri në kabinë dhe tha diçka me
zë të ulët. Megjithatë, të gjithë e dëgjuan zërin e
tij, sepse sytë e të gjithëve gjurmonin vetëm lë-
vizjet e tiparet e Arifit, të këtij njeriu të jashtëza-
konshëm, që kish mundur të sillte traktorin, sikur
e kish zbritur nga qielli.

— Do ta hapim brazdën e parë! Për hair go-
ftë! — tha.

Plori nguli tehun e tij të fuqishëm, të çeliktë
në djerrinën e butë nga shirat mu, sikur ta fuste
në gjalpë, përmbysi pas vetes e shtriu më krahë-
zaj një sërë plisash të mëdhenj. Krimbat e dheut
lëvrinë midis rrënjëve të trasha të rizomeve që
dolën përsipër dhe një mori kandrash të tjera të
nëntokës, të verbuara nga drita e mbrëmjes, nxi-
tuan të futen nëpër plisat.

— Dre!... — lëshoi një thirrje plaku me la-
tore. Ja nxori themelinë dheut!

— Si do të thërmohet ky alamet plisi? Se
mos mbetet kështu e na ruat pastaj!

— Njihesh ti që nuk i ke kapërxyer kufitë e
Shkozës! Përse i ka disqet, or t'u mbylltë?!...

— Dëgjomëni mua! Do ta bëjmë dhe ne bu-
kën tonë, o vëllezër! Po nuk e bëri fshati ynë
bukën, mos më thëncin Zylfo!

U err. Luginën e mbuloi shkumbi i natës
Arifi ndjeu se mbërdhinte dhe i dhimbnin gjithë
kyçet. Nga gjithë tendosja nervore e ditës

së shkuar, kur i qe dashur të mbarte ngar-kesën prej plugjesh buzë greminave, nëpër vende të pashkelura, i mbeti topitja e trurit dhe një kapitje gjymtyrësh. Sikur të ishte ditë, nuk do të ishte i zoti të hapte qoftë dhe një brazdë tjetër, dhe gjithë kjo plogështi trupore dhe mendore i ngjiste fillimit të një gjumi të thellë. Astritit i kishte mbetur në buzë shiriti i bardhë i shkumës, gojën e kishte të thatë e të hidhur dhe kish një etje që nuk e shuante dot.

Brazdën e parë nuk e pa vetëm një njeri: Ramadani. Në atë kohë ai shtronte me fier të butë truallin e kasolles që dikur kishte qenë stan. Kjo ishte një ngrehinë e vogël prej guri, me një dritare që shihte në lindje. Ramadani e zuri me gurë këtë dritare të vetme që ishte më tepër një mazgall i hapur pa kujdes në mur, dhe vështroi me pikëllim hyrjen, ku s'kish pasur kurrë një derë, dhe që tani sillte brenda një rrymë të ftohtë. Pas pak askush nuk e vuri re se si u nis me kalë drejt fshatit, sepse trokëllima e patkonjve ishte shumë e dobët përpara uturimës së traktorit. U kthye vonë. Të tre trupat mezi shquheshin brenda errësirës së kasolles dhe ndofta nuk do të dukeshin fare, por kulmi i çatisë ishte pa plloça dhe, nga të çarat e dërrasave të rralla, hynte drita e zbehtë e qiellit dhe dukej vetëm një riskë e bardhë e hënës. I mbuloi me nga një velenxë të trashë. Ndihmësi u vërvit nëpër gjumë dhe pëshpëriti «ftohtë, nënoka!»

«Ky s'është mësuar — mendoj fshatari, dhe i hodhi dhe një batanie.

... «Nesër duhet të sjell velenxa të tjera. Netët

po bëjnë shumë të ftohta dhe kjo dreq kasolle është aq e vogël, sa nuk ke ku të ndezësh as zjarr se mund të të digjen këmbët natën! — tha.

Bëri të shtrihej në njerin cep dhe hodhi mbi shpinë batanien e vetme që kishte mbetur, por i vanë sytë tek ajo zgavër e hyrjes, që duhej të quhej derë, që ku vërshonte një erë e ftohtë e drithëruese dhe mendoi se kasollja do të ngrohej shumë sikur ta mbyllte hyrjen.

Kërkoj me dorë brezin prej druri në terr, nxori nga xhepi dy perona dhe i mbërtheu me gur duke goditur ngadalë që të mos zgjonte të tjerët, pastaj vari velenxën. U bë një errësi e dendur. U shtri në skajin e lirë dhe shtriu këmbët, po i prekën një trup të ngrohtë prandaj i mblodhi nën mjekër dhe fjeti si i vdekur. Më të gdhirë shihte ëndër plisa të mëdhenj si shkëmbinj, që rrukulliseshin nga pjerrësitë në dherat e lëruara dhe habitej se si disqet e vegjël mund t'i thërrmonin këta plisa. Edhe kur u zgjua i kish mbetur në mendje kjo pyetje dhe s'iu durua pa ja thënë Arifit, po ky, i përgjumur, i tha se ajo tokë ishte e lehtë dhe, po të mos thërmohej nga disqet, mund të sillnin një «tresh» nga qendra e brigadës. Ramadani s'e dinte se «treshi» s'ishte gjë tjetër veçse një plug me tri korpuse, por nuk pyeti më dhe mendoi se, përdërisa tha Arifi kështu, s'kish përse ta vriste mendjen më tej për këtë gjë.

U gdhi një ditë e vrejtur, e errët dhe aspak mikpritëse, Arifi mezi u shpi nga ajo natë e ftohtë. Ndhimësi shau përsëri nëpër dhëmbë dhe pyeti:

— Kështu do të flemë për natë?

— Po ç'kërkon zotërote? Krevat me sustë? —
tha Astriti.

— Jemi në mal! — tha Arifi. — Këtu s'mund
të kërkossh ato që kemi në fshatrat e fushës.

— Do të sëmuremi të gjithë, të vemë në
djall!

— Mos ki dert, or vëlla — tha fshatari. —
Sonte do të sjell velenxa të tjera. Po të doni, mund
të flini edhe në fshat, ngrohtë!

— Jo! tha Arifi. — Fshati është larg, prandaj
do të flemë këtu. Ti, Rexhep vëllai paske marrë shu-
më frikë nga të ftohtit, po njeriu është i fortë. Po të
sëmurej aqe lehtë s'do të kishte mbetur njeri i
shëndoshë nga ne të luftës, që kemi fjetur
në dëborë. Po ja! Jemi mirë si mollë e
kuqe, dhe përsëri flemë në kasolle të ftohta. A ta
zuri veshi se si tha ai fshatari plak me latore?»
do ta bëjmë bukën, o vëllezër! «Për bukën ne
mund të flemë edhe më keq, mund të durojmë
shumë.

Rexhepi s'foli më. U nis me hapa të mëdha
deri në fund të arës ku kishte mbetur që mbrëmë
traktori dhe e ndezi.

Ishte ende errët dhe dielli kish praruar ve-
tëm majat më të larta të maleve. Në djerrinat e
luginës zvarriseshin hijet e murme të mugëtirës.
Arifi hyri në kabinë, tërhoqi fort levën e majtë
dhe Ramadani që ishte prapa, u habit se sa lehtë
u kthye traktori i madh. Vrapoi pas gjurmës së
plugut me këmbë të hapura duke u penguar nëpër
plisat e si i dehur nga avujt e tokës. Fytyra dhe
sytë e vegjël i ndrisnin si në ethe dhe në shenjën

e plagës i ishte mbledhur gjaku sikur do t'i pël-
ciste nga çasti në çast. Qëndronte, vërente si e
mahnitur dheun e murmë, që dukej edhe më i
errët nga mugëtira, përkulej, fuste duart brenda
në tokën e shkrifur dhe i nxirrte të mbushura me
dhe që e shtrëngonte në grushte. Vraponte dhe i
dilte përpara traktorit, ngrinte lart dy grushtet e
mbyllura, ku thërmohej dheu, i hapte pëllëmbët
e i shtrinte krahët përpara, dhe bërtiste me një
zë të fortë:

— Ej! Arif, vëlla! Ky dhe qenka gjalpë! Ple-
hë i gjallë, për besë! A s'e mban një herë traktori
ta shohësh se si thërmohet në dorë?

Arifi qeshte, e ndalte traktorin, e merrte to-
kën në duar dhe i thosh:

— Mirë! Dane! Po mos më pengo më tani!
Shko shih një herë Astritin.

— A i sheh këto arrat e dheut? — nuk i nda-
hej fshatari. — Ej! Tokë, tokë! Të kishte marrë
malli për plugun, për rrënjën e grurit dhe kokrrën
e patates dhe në vend të tyre më ke rritur këto
arra dheu! Do të shkoj deri në fshat e ta bisedoj
në kryesi. Nuk është vonë dhe mund të mbjellim
nja tridhjetë dynym patate, po të gjejmë farë!

Fshatari u nis dhe, pas një çasti, kur Arifi
ktheu kryet prapa, s'e pa më. Me bishtin e syrit
pa ndihmësin, që rrinte pranë tij dhe që vështro-
nte prapa vazhden e drejtë të brazdës dhe plisat
e përmbysur.

Dy muaj më parë, Arifin e kishin thirrur në
drejtori dhe i kishin caktuar si ndihmës këtë dja-
losh nga qyteti. Që ditën e parë Arifi e kuptoi se
i kish rënë shorti të kish si ndihmës një djalë të

përkëdhelur, që nuk kish dashuri për punën e traktoristit. Por Arifi mendonte gjithnjë se i riu është si brumi; si ta gatuash, ashtu do të bëhet bukë, dhe pat premtuar se do ta mësonte e do t'i fuste në zemër dashurinë për punën. Në ditët që pasuan, Arifi u bind që kurrë s'kish pasur një ndihmës më të aftë e më të krisur se ky.

Natën, Arifi mendoi se duhej ta qortonte parënë në sy, që të mos ankohej në sy të fshatarëve. Por tani nuk dinte se si ta fillonte dhe, siç ndodh gjithnjë në kësi rastesh, foli për diçka tjetër:

— Ngrive sonte? — e pyeti.

— Deri sa më zuri gjumi... pastaj nuk ndjeva më.

— Nuk kishe fjetur kurrë jashtë?

— Jo.

— Sikur të ishte një natë e ngrohtë vere, do të dilnim të shtriheshim të flinim nëpër barërat e lëndinës. Do të zgjoheshim kur të ndriste akoma ylli i mëngjesit, do të dëgjonim një cicërimë të zgjatur, sikur këndon gjithnjë një zog i vetëmuar. Kjo vjen sepse zogjtë në të gdhirë këndojnë e s'kanë të lodhur, sikur i thonë «mirëmëngjesi» ditës së re! Eh! kur fle jashtë, vllako, e ndjen veten të lehtë, të lehtë si ato fijet fluturake të gjëmbaçëve, që i merr era, dhe, të fortë sikur çdo çast të përtërihen forca të reja dhe ti nuk di ku t'i përdorësh e të vjen të shtërngosh e të thyesh bisqe minjollash! Po ne do të kemi kohë të flemë jashtë! Do të punojmë bashkë gjithë verës dhe ndofta do të punojmë këtu në malë e në pyje!

— Ç'do të bëjmë këtu në verë?

— Mund të hapim toka të reja. Qilizmë! A e di ti se cila qilizmë është më e mira? Ajo e gushtit! Pastaj mbille misër dhe i thuaj qiellit: «mos piko kurrë po të duash»!

— Të hap unë ndonjë brazdë? — tha djaloshi dhe sytë i shkëlqyen nga ai gëzim i brendshëm, që e ndjejnë vetëm njerëzit që marrin në dorë për herë të parë timonin dhe e shohin se ai u bindet!

— Hajde! Të vaftë mbarë! — tha Arifi. Zbriti në lëndinën e lagur nga vesa dhe, duke ecur drejt kasolles, tha me vete:

«Thuaj si të duash, por puna jonë të bën për vete! Ta ka ënda të çash lëndinat e pashkelura që pa gdhirë e të ndjesh se si u bindet duarve të tua ky traktor i fuqishëm!»

* * *

Kaluan dy net në kasollen e ftohtë. Ditën e tretë, mbas dreke, Arifi me brigadierin u nisën të hetojnë shtigjet e reja, ku duhej të ecnin traktorët për të arritur në tokat e Gurrës, dhe u kthyen më të errur. Që nga maja e sukës, Arifi e kuptoi se diçka kishte ndodhur në mes të dy traktoristëve të rinj, Astritit dhe ndihmësit, se ky i fundit e kishte lënë punën dhe ishte shtrirë në një gëmushë.

— Sikur të na bëje një zjarr jashtë kasolles ti, Dane! — tha ai. Nata do të jetë shumë e ftohtë dhe mund të ngrohim gjellën. Vetë, vrapoi tatëpjetë bregut.

— Ky s'ka për t'u bërë kurrë traktorist —

bërtiti Astriti sapo e pa, i skuqur e i bërë flakë nga inati. — Ky nuk merr vesh fare nga lëvrimi!

— Ikë, o, mbushu! Shiko punën tënde dhe mos e fut hundën atje ku s'të ftojnë!

— Ç'paske bërë kështu, o Rexhep? — pyeti Arifi.

— Ç'ka bërë? thirri Astriti. — Ja, ka shkruar me sy mbyllur, sa ka mbuluar larg e larg lëndinën e papunuar me plisat e brazdës tjetër që të duket si e lëruar.

Arifi e copëtoi me thembër një plis, e ngriti dhe nën të u duk bari i gjelbër i lëndinës.

— Rexhep! — tha me zë të ulët. — Je nxituar, vëlla. Ke bërë një gabim të madh, ndofta pa e kuptuar as vetë!

— E kupton si djalli ai! Sa i di lëkura këtij, s'ta pret mendja. Kushedi se si mejtonte: t'i biem e ta mbarojmë një orë e më parë e të ikim nga ky mal i mallëkuar!

Rexhepi rrinte ulur në gëmushën e një kullumbrie të vjetër e s'fliste. Arifi mendoi se tani ose kurrë duhej ta bënte për vete këtë djalë, duhej t'i thyente një pjesë të botëkuptimeve të tija. Po si? Si duhej bërë kjo?

— Ai duhet të qërohet që këtu — tha Astriti.

«Ja, kjo s'më pëlqen — mendoi Arifi. — Për ta përzënë duhet vetëm një fjalë. Po për ta bërë një traktorist të vërtetë, duhet derdhur djersë. Sido që të jetë, unë kam dhënë fjalën!»

— Rexhepi do të rrijë me ne — tha prerë Arifi. — Sot ka bërë një gabim të rëndë për të cilin nesër do të skuqet. Se, pa mendo, Rexhep, sikur të punonim dhe ne të tjerët ashtu! Ramada-

ni, ai fshatar shpirtnjeriu, që po rri ditë e natë me ne, e ka për detyrë të kontrollojë punën, thëllësinë e punimit dhe cilësinë, por ai ka lindur këtu në mal dhe për herë të parë po i sheh traktorët duke lëruar. Dania i mirë, sido që ta punojmë ne, do të na ngrinte në qiell. Ai ka parë vetëm se si gërvishtet toka me paramëndë. Ne, atëhere, punën e dy ditëve mund ta bënim për një ditë! Do të hidhnim farën. E ç'elb do të rritej këtu? Një elb i rrallë dhe i hajthëm sa fshatarët do ta humbisnin besimin te traktori, te toka, dhe te mundësitë e tyre për të bërë bukën! Jo... jo... Ne do ta punojmë dhe një herë këtë ngastër.

Kurse unë po mendoja se ti e mësove zanafin më mirë se unë dhe se mund të punoje më shumë se unë sa të sillja një «trash» nga qendra e brigadës. Eh Rexhep!... Rexhep!...

Luginën, që ishte më shumë një gropë rrëpirash shkëmbore, e mbuloi errësira. Zjarri në të hyrë të kasolles bubullonte e të thërriste pranë. Nën retë e zeza si për shi, nuk frynte asnjë fije ere dhe kaçubat kishin mbetur si të topitura. Arifi nuk foli më. I hodhi dorën mbi xhupin prej pambuku dhe e shkundi me dashuri djaloshin.

— Ngreu nga lëndina! s'ka pasur kurrë njeri që mos gabonte, po i mirë bëhet vetëm ai që e kupton shpejt gabimin e tij dhe kërkon ta ndreqë.

Në zjarr, koçkorët dhe dëllinjat e thata digjeshin me krisma të lehta sikur piqeshin pufka.

— E? mbledhje bëtë a? — qeshi Ramadani.

— Po ti, Dane, pse nuk zbret në fshat të flesh? — pyeti Arifi. — Nuk punojnë gjatë forcat tuaja?

— Është kryetari me ta. Unë jam ngarkuar të rri me ju deri sa të mbaroni.

— Eh, ç'paske pësuar! Do të të harrojë grujaja, o i gjorë! — tha Astriti.

— Nuk më harron, or, jo! — tha Dania. — Gratë tona janë mësuar kështu, se ne çdo vit merrnim çekanim dhe e mbanim frymën andej nga Peqini. Ktheheshim sa hidhnim farën, ngandonjëherë dhe mbi stërnishte, dhe prapë mendjen tek mistria e muret! Tani na u hapën sytë e na u mbush mëndja se sa ta nxjerrim bukën në Peqin e të vimë ta hamë në Shkozë, më mirë punojmë dherat tona! Do të mbeten keq dhe ata vulëhumburit andej, që kanë kaqe vjet kooperativë dhe s'kanë nxjerrë dot një murator!

— Rexhepi e ka mirë që është beqar — tha Arifi. — Ku ngul stapin var trastën!... E kam zili për moshën e tij!.. Ne na mbeti rinia maleve dhe u bëmë burra që pa na dalë qimja në faqe! Po unë, dhe po të isha i ri tani, prapë traktorist do të isha bërë! Njeriut nuk duhet t'i bjerë në short një zanat i lehtë, pa mundime. Kështu sikur plogështohet, bëhet si një enë prej kristali që pëlcet e bëhet pluhur dhe nga goditja më e lehtë.

Në dritën e flakëve të zjarrit, Arifi vuri re fytyrën e njomë me ato mustaqe të kota që s'i kishin hie Rexhepit, i cili ishte shtrirë përmbys dhe vështronte flakët e zjarrit.

«Mendohet apo ëndëron? — tha me vete».

— A ja marrim një kënge? — tha Dania kur s'e priste askush. Dhe, pa iu përgjegjur kush, me një zë të përmallshëm, të thellë, të ulët, mori një këngë që ishte si një jehonë plot mall e fshehtësi

e heshtjes, e ugarëve, e ujërave që dremitnin në-
për fletë...

Në një thellësirë
Ta dëgjova zënë,
Të dija bilbil,
Më dolle fëllëzë!...

Arifit se si i erdhi një brengë e një trishtim
i gjatë, i panjohur e hyri në kasolle. U shtri mbi
fierin e butë. Nga vrimat e çatisë dukej zbrazëtia
e errët e qiellit...

Natën, në gjumë, ndjeu t'i dhëmbë këmba e
plagosur dikur, siç i ndodhte kur prishej koha.
Hapi sytë dhe, nëpër të çarat e kulmit, vuri rë se
po binin fije të zbehta, të bardha, sikur grisej një
cergë merimange.

«Dëborë! — mendoj — ç'trille kanë malet!»

U ngrit, doli jashtë. Dheu ish mbuluar me një
cipë të hollë, por qielli ishte i pastër e i kthjellët
si një pikë lot.

«Ato fije dëbore që binin brenda, i sillte era!
— mendoj. — Bëra mirë që i hoqa ujin motorit.
Në male mund të presësh çdo gjë.» Mblodhi një
krahë karthie, që ishin të mbuluara nga një cipë
e bardhë dëbore dhe mezi ndezi një zjarr mbi
thëngjihtë e zez të mbetur nga nata e shkuar.

«Rexhepi duhet të ketë ngrirë, është i pamë-
suar. Ç'shokë ka në qytet vallë ky djalë? Nuk
besoj të ketë shokë të mirë. Po Astriti bën gabim
që i bërtet! I ka ikur koha të bërtiturit tani. Du-
het të flas edhe me Astritin!» — mendoj me vete.

Brenda në kasolle ishin zgjuar. Një dorë

ngriti velenxën e zezë që shërbente si derë dhe nga kasollja dolli Dania.

— Ka rënë dëborë a? — u ndje nga brenda zëri i Rexhepit.

— Po!

— A bie më?

— Jo! Është cikhë!

— Këtu ka bërë vaki të bjerë dëborë edhe në qershor — tha Dania.

— Do të punojmë nesër?

— Po. Kjo s'na pengon fare për të lëruar.

Nga kasollja dualën edhe dy të tjerët dhe ndenjën pas zjarrit. Rexhepi kish hedhur krahëve batanien.

— Do të shkosh nesër për të marrë «treshin»?

— Do të shkoj — tha Arifi. — Do të lërosh ti.

— Ama më ju lumtë juvel! — S'iu durua Dannes. — Po të ishte ndonjë tjetër me këtë kohë, do ta kishte gjetur se bopin për të ikur!

— Jo, o Dane! Vetëm ndonjë dembel ose frikaç mund të ikte!

— Pse, këtu do të njihej frikacaku? — pyeti Rexhepi.

— Po, edhe këtu. Edhe në luftë. Dëgjoni t'ju tregoj një ndodhi për të qeshur. Se kush ma ka treguar edhe mua — tha Arifi.

«Dy frikacakë rrinin në fund të llogores. Gjylet vinin breshër. Ahere, të trembur, të dy ja krisën vrapit tatëpjetë nëpër pyll. Me gjysmë shpirti, të kapitur, qëndruan në lëndinë, afër një burimi. «Qetësi! S'dëgjohen më as gjyle, as krisma». — thanë me vete.

«— More, a e di ti se ç'erë ka gjaku? — tha ai që kish vrapuar gjithë rrugës në krye.

«— Jo. S'jam plagosur kurrë. S'e kam nuhatur.

«— Se, po të ketë atë erën e të pëgërit, unë duhet të jem plagosur shumë rëndë këtu në tulet»...

Shkrepi gazi. Rexhepi mbante ijet me duar dhe kukurisej pas zjarrit si një kllloçkë.

— Por, — vazhdoi Arifi, — ata të dy nuk ishin shqiptarë, po të një ushtrie tjetër! Ne nuk e kemi për fis të trembemi!

— Tani s'na zë më gjumi! — tha Astriti. — Vëndi ndritka sikur është ditë! A ja nisim?

— Nisim! — tha Arifi.

— Nuk më the qëparë se sot do të punoj unë? — tha Rexhepi, dhe pa pritur përgjegje, u nis drejt gropës që tani dukej fare e bardhë e ku shquhej hija e traktorit si një masë e zezë.

SHTIGJET HUMBASIN PYJEVE

AI HAPI përgjysmë derën e rëndë prej dhogash, dhe, si një hie, humbi në zbrazësirën e errët të tisisit të natës. Kish një hap tinzar si prej kaprolli e prej tij kuptohej se ky njeri ish i ri, i shkathët. Nxori nga hauri një kalë të bardhë dhe e hoqi prej kapistre nëpër një udhë të verbër e të ngushtë që, dukej se të shpinte në pyll. Në kall-drëmin e prishur, nisi të thërmohej troku i patkonjëve dhe heshtja e vrerët e natës u mbush me tingujt e ziles së vogël, që tundej në qafë të gjokut. Këta tinguj të përgjumur atij iu bënë në vesh si një shungullim kambanash që do të zgjonin nga një dremitje gjithë frymorët e fshatit.

— Deh... gjok!... deh!.. — pëshpëriti butë dhe me pëllëmbën e rreshkët, si një copë dru i pagdhëndur, fërkoji vithet e ftohta të kalit. «Paskam harruar të heq zilen — tha.

U ul, mblodhi ca fletë arrash dhe i dëndi në atë kambanë tradhëtare. Por, përsëri dëgjohej fort troku i nxituar i patkonjve, që e merrnin erërat e vjeshtës; prandaj nxitoi të dalë nga kall-drëmi e të hyjë në shtegun e butë, të njomur nga brymërat, që të shpinte në pyll. Këtu reshti dhe troku, ndihej vetëm turfullimi i gjokut që ngjitej

më të përpjetë. Në atë hapësirë të mugët që ndjehej si cergë gjer tej, në havrat e zbehta prej dritës së yjeve, zbardhte si një njollë e lëvizshme dhe e frikshme, vetëm qimja e bardhë dëborë e gjokut. Ndihej shkoqur përplasja e ujërave, kurse poshtë, në atë grumbull të përhimë shtëpish të ngjeshura pranë e pranë, nuk regëtinte asnjë dritë..

Kur hyri në pyll, lindi hëna. Atij i ndriti fytyra nga një ngazëllim i këndshëm dhe kjo tregonte se ish i kënaqur nga hamëndjet e veta. Kish bërë hesap që hëna ta gjente në pyll.

Ky njeri që quhej Bido, tani dukej shkoqur që ishte i ri, i lidhur, me fytyrë të mprehtë e mjekër të dalë, që rrëfente vullnet. Ai mendonte se kish gjetur një punë, ku mund të fitonte shumë dhe për këtë ndofta i kish ndihur fati. Dje, kur kthehej nga qyteti hipur mbi gjokun, kish arritur një fshatar fusharak. Ky ish një rondokop flokëdrudhë, me mjekrën të parruar dhe me një palë sy të vegjël, dinakë e të përshkënditur. Nisën fjalën e motit të thatë. Rondokopi i hidhte disa vështrime ziliqare gjokut të bukur me ato vithe të rrumbullakta dhe me atë hap të rëndë e të fortë. Ndofta e përqaste me atë gomarin me qime të rëna ku kish hipur vetë.

— Paskë një kalë të mirë! ... — Psherëtiu.

— Edhe grazhdin të mirë e ka — tha me romuz Bidua.

— Si të mos e ketë me ato kullota që kini ju të malit? Ky Murrua im s'para ja di shijën barit të livadhut se tek ne s'lanë më kullotë e livadh pa çarë traktorët.

— Qahën qetë, qahet dhe qerrja — qesëndi-
si ai.

— Mirë e ka pasur ai i vjetri që thosh se i
zoti e di se ku i pikon çatia. Vërtet ndajmë më
shumë për ditë pune se sa ju të malësisë, po të
tjerat ku mi ke? Ja, meqë ra fjala, unë po ngre
një shtëpi të re. Mirëpo a e di se ku më ka ca-
ktuar pyjorja të pres lëndën? Mu në humbje të
zezë, në gropat e ariut. E di? Pa më thuaj tani, të
kam rixha, me se ta sjell? Me këtë ngordhësirë?
Apo gjen sot njeri të të bëjë një të mirë e të të
sjellë qereste nga mali!

— Është punë pa bukë ajo që thua zotrote.
E njeh atë rojtarin, Bucin? Sikur në bri të buallit
të futesh, nuk shpëton dot prej tij.

— Buci, thotë! Ai, një njeri i huaj dhe do t'i
dijë më mirë se ti tragat e pyllit! Hajde baba të
të rrëfej arat!

— Thashë punë pa bukë, se është e rrezik-
shme. Ndodh dhe që s'të kap dot. Po, që ta kam
llafin, e liga një herë bëhet dhe hajde ta ndreqësh
pastaj!

Në sytë e rondokopit dukej një brengë dhe
plot mendime të fshehta, dinake. Bidon e pat tër-
hequr kjo lojë dinake mendimesh dhe dëshoi të fi-
tojë mbi rondokopin, deshi ta fusë në thes dhe
prandaj e zgjati fjalën një copë herë, demek si pu-
në që s'mund të bëhej, që kur të binin në pazar,
t'i xhvaste një çmim të mirë. Të dy ishin të ngre-
hur si dy maçokë në pritje të ethëshme, kanosëse
dhe ruanin çastin kur njëri të epej, i shtyrë nga
kërshëria e nga nevoja dhe të pyeste për çmimin.
Dhe i pari u ep ai që kish më shumë nevojë, ron-

dokopi. Fërkoj me pëllëmbë mjekrën si drizë, futi thuan midis dhëmbëve të verdhë sikur t'i paskej mbetur aty një ashkël që e pengonte të niste dhe tha, përsëri si me mëdyshje dhe si për të ngarë fjalën:

— Sa mund të jetë pazari i qerestesë?

— S'e di. S'besoj të gjesh njeri që të ta marrë përsipër këtë punë.

— Nuk të pëlqen që ta ujdísim bashkë?

— Të thashë: është një punë pa bukë. Mund të ta gjejë lëndën dhe të rrofshin paratë pastaj.

— Po si thua ti, si del paraja, këput fiq dhe ha, ë? Unë them se fitimi është më i madh se rreziku.

— Ku dihet? Në këtë punë mund të të dalin të gjitha nga hundët. Një copë herë vazhduan udhën në heshtje. Bidua shpoi me thëmbra gjokun dhe gomari qimerënë filloi të mbetet prapa.

— Nuk do të thuash një pazar a? — thirri rondokopi. Bidua ktheu kryet dhe tha një gëmim. Rondokopi, siç mund të pritej, fërshëlleu e tha:

— Shumë lart e mbajte!

— Si të duash! Kërko se mos gjesh ndonjë tjetër më të lirë. Unë kthehem këtu. Udhë e mbarë të qoftë! Kishin qëndruar në udhëkryqe. Një udhë zbriste nga mali, tjetra shtrihej si një shirit i bardhë drejt fushës. Rondokopi fërkoj përsëri mjekrën dhe futi thuan në mes të dhëmbëve. Mërzinë që i sillte ky djalosh kokëfortë u mundua ta shprehë me një buzëqeshje.

— Duro o, i uruar! Nuk bëhet kështu pazari: një të matur, një të prerë, — e nisi t'i vijë rrotull gjokut, ku kish hipur Bidua, i cili vështronte

larg si i mahnitur. Pas një copë here shtërnguar duart dhe secili dukej i kënaqur. Kali mori udhën e njohur me ngut, se e ndillte grazhdi dhe era e njohur e fshatit, era e jonxheve të njoma dhe e barërave të mëzhdave me lëng të gjelbër. Dhe ai, si gjoku, nxitonte me mendimet e tij të papritura, të zymata e të turbullta, që i mbinin në tru. Ai s'kish bërë kurrë nga këto punë të errëta, që rëndom i kish zakon komshiu i tij, Nuz Selmani. Ish joshur shumë nga një ndjenjë djallëzore për ta futur në thes atë rondokopin, që dukej aq dhel-parak. Në fillim kujtoi se bëri një pazar të le-verdisëshëm, por tani, përkundrazi, i kujtohej se edhe ai tjetri kish mbetur i kënaqur dhe i dukej se i mashtruari ish ai vetë, që u fut një çark si një kunadhe e verbër. Si do të bënte për të mos dalë në punë? Kur bënte pazarin, kish menduar se mund të punonte ditën në hapjen e tokave të reja dhe natën me hënë, të futej në ato thellësi të lagështa të pyllit të madh e të priste lëndën. Por tani e kuptonte se kjo punë ishte tepër e rëndë dhe për krahët e tij të fortë. Po ngrysej. Kali uli kryet midis ujërave të përroit dhe u pengua pas një guri të mbuluar me myshk të gjelbër.

— Në djall të vejë... — kish vazhduar ai tragën e mendimeve të tija dhe i futi një fshikull gjokut. Ai përfundoi të shtirrej disa ditë si i sëmurë dhe natën, kur të dilte hëna, të futej në pyllin e dëndur të pishës.

Kjo kishte ndodhur dje, kurse sonte ishte nata e parë.

Pylli ish i vjetër, plot çataj të mprehtë ahesh, dhe zgërbuj në trungjet e kalbur, të nxirë nga rrufetë. Për një të huaj pylli ish i pafund dhe i frikshëm. Për të ish tepër i vogël, se mbaronte atje lart, ku fillonin kullota me barëra erëmirë dhe lugje, ku mbetej dëbora deri në verë. Ky ish një pyll i bukur, i paprerë, se pisha ish ende e njomë e në rritje.

Para disa dhjetra vjetësh, këtu shtrihej pylli i ahut, madhështor, me bukurinë e tij të ashpër e krenar për vetëminë e tij. Por, si një ushtri e e padukur, e fshehtë, e strukur në gji të tokës dhe nën hien e tij të ftohtë, kish nisur të buisë e të shtohet pylli i ri i pishës, dhe që atëhere s'kish reshtur asnjë grimë sulmi kokëfortë i pishës mbi ahun e mplakur. Dhe, doemos, siç ndodh rëndom, përballë kësaj dyndjeje halash e rrënjësh që depërtonin thellë, deri në shtresat me vlagë, pylli i vjetër, me rrënjë të cekëta u tulat, u mund, u shtri ngadalë duke u kalbur. Dhe gjithnjë, dita ditës, ngrihej lart drejt diellit kurora e blerët e pishave. Por edhe pylli i vjetër kryeneç nuk donte të ndahej nga toka mëmë, nga ajo tokë që e kish rritur aq vite! Bythakët e kërçepët, të gjymtuar nga rrufetë mot për mot nxirrnin filiza të rinj që harliseshin e s'bënin më përperjetë. Ishin grahmat e fundit...

Përpara syve të tij, mot për mot vazhdonte kjo luftë kryeneçe. Prishja e ahut dhe triumfi i pishës e vinte njeriun në mendime. Vdiste e vjetra

dhe, në vend të saj, lindëte një bimë e re, e fortë e kryelartë.

Edhe atë natë me hënë, në thellësitë e veta të përgjumura, tani mendohte me habi këtë ndryshim që kryhej para syve të tij. Pse vallë i lindnin mendime të tilla të çuditëshme? Një herë kish përqasur veten e tij me Nuzin plak dhe Nuzi i ish dukur një kërcëp që po kalbej. Tani, ai shkonte pas tragave të Nuzit. Edhe gjoku ecte pa qejf në këtë udhë të re e të ngushtë. Po kali i shkretë nuk kish mendime, ai ecte kështu se nuk e njihte udhën dhe nata ish e ftohtë; ai ndofta ëndëronte shtrojën e butë prej kashte. Eh; këto mendime!..

«Në djall të venë! — pëshpëriti ai një shprehje që e kish në majë të gjuhës. Opingat i shkisinin në shtrojën e butë prej halash e gjethesh. Në një farë vendi, gropë e llazhdyer nga ujërat, qëndroi. Këtu, kish menduar të priste lëndën. S'mund të gjëndej vend më i fshehtë. E la kalin në një lëndinë dhe u ul e ndezi një duhan. Hëna mbi krye dukej e palëvizur, sikur kish ndënjur aty për të kundruar me atë sy të verdhë vetëm gjokun, pishat dhe tehun e mprehtë të sopatës së tij. Ai rrëmbeu sopatën dhe iu kthye një pishe të drejtë e të lartë. Turbullt shquhej myshku i hirtë i degëve të poshtme që ishin tharë. Ai ngriti krahun dhe i sëlloi trungut duke nxjerrë një «ah» të rreptë nga gjoksi. Mbi krye iu shkund myshku i degëve, kurse trungut iu hap një gojë e bardhë prej së cilës kërcyen ashkla si stërkala ujërash. Mbjalti vesh. Një nerv nisi t'i dridhej nën qerpikët e syrit dhe ai s'ish i zoti ta ndalte e iu bë se edhe zemra i rrihte po me atë vërtik të çmendur të nervit.

«Hëm... — pëshpëriti. — S'qënka aqë lehtë siç mendoja. T'u dukërka sikur të përgjojnë tërë drurët e pyllit». Ngriti krahun dhe një herë, edhe një herë, pastaj e rrëmbeu vërshimi i nxituar i gjakut dhe s'mendoj më. Rrëzoi nja pesë trupa të drejtë dhe ja kish vënë synë një pishe tjetër, kur dëgjoji sopatë matanë gropës së tij.

«Kush të jetë vallë? — mendoj. — Le që këtë zanat s'e bën tjetër njeri veç Nuzit». Por, megjithëse ish i bindur që ky ish Nuzi, e fsheu sopatën dhe, i kërrusur hajdutçe nën degët, u hodh në anën tjetër të gropës. Tutje dukej një njeri i shkurtër, që kish shaluar një trup pishe të shtrirë dhe po i priste degët.

— Ej, ti! Ç'bën atje?.. — thirri Bidua duke u munduar të trashë zërin.

— Atë që bën dhe ti! Nuk e sheh? — tha njeriu përtej pa e ngritur kokën.

— Ku e ditke ti se ç'bëj unë?

— Ja.., ja.., ja..! Se unë ruaj dhentë thua ti, ë? E paske prishur dhe ti ndërgegjen, si thotë mësuesi.

Bidos s'i erdhi mirë. U pendua që kish vajtur atje të shohë njeriun, që, ashtu si ai, ish një kontrabandist i lëndës. Po tani ishte vonë.

— U habite që e dija a? Se mos më di mua të rrëgjuar nga pleqëria? Unë e kam syrin xixë! Të vura re qëkur dolë ashtu fshehur nga shtëpia.

— Jo, more! Unë isha, s'them se jo. Më doli një rast ashtu, për një mik. — deshi të gënjejë Bidua.

— Për një mik!.. — përqeshi Nuzi. — Kështu fillon kjo: në krye për një mik, pastaj për një

shok. Sa të lëpish një herë mjaltë, pastaj kërkon ta hash me lugë. — Bidua rrinte si më gjëmba. Me bishtin e syrit vërente Nuzin që po i dukej edhe më i shkurtër e i shëmtuar, me ata sy të futur thellë, si të një shpesi rrëmbenjës. Sidomos i vinte krupë nga që Nuzi kruhej, por pa duar, duke vërtitur trupin nëpër rrobat, se duart i kish të zëna.

— Po të duash, hajde këtu ku pres unë — tha Nuzi, si për ta marrë me të mirë. Këtu pisha e rritur është më e dëndur. Pastaj kthehemi bashkë në fshat.

Bidua s'iu përgjegj e u zhduk përsëri në hien e drurëve.

«Ç'pati ftujaku — mendoj Nuzi. — I arthka zor, siç duket! E po sa të argaset, pastaj do të hazdiset më keq!»

Bidua zbriti në gropën ku kish shtrirë drurët. Iu mat një pishë të gjatë të bukur, po vuri re se dikush e kish gjymtuar duke nxjerrë prej saj pishë për të shitur dhe sikur i erdhi keq që po godiste një të gjymtuar. I mëshoi një pishë tjetër që ish më pranë sopatës së tij dhe nuk e vuri re fare se trungu ish i shtrembër. Dhe përsëri e rrëmbeu vërshimi i nxituar i gjakut që i rridhte me vull në rrëmbat. Vonë, kur kish filluar të pastrojë trupat nga degët, iu fanit përpara Nuzi.

— Bobo! Ti paske bërë batërdinë! E më ta marçta të kraheve jo! A, po pse i thonë «të paça djalërinë», të isha dhe unë i varfëri dhe një herë djalë?»

— Qënkërke në qejf më duket, se ke një sahat dër. . dër. . dër — tha Bidua me inat.

— Hy, or i mallëkuar. Vete e shan babanë tënd. Ik, grremisu mos të të shoh, se të paskan hipur xhindet sonte!

Bidua s'foli, sepse ndjehej i ngathët e i mër-zitur. Po të ish ndonjë tjetër, do ta rrihte, po Nuzi ish plak dhe e kuptonte që s'i kish ndonjë faj se ish vetë i dërmuar dhe i inatosur. E ndjente se kjo nuk i vinte nga lodhja, po nga mendimet e zymta, nga diçka tjetër e re, e panjohur. U nisën. Nuzi i hiqte udhën nëpër ca shtigje të pashkelura fare. Hëna ish më të perënduar dhe qielli i ftohtë e i largët i vjeshtës që po humbiste fjollat e fundit të dritës së zbehtë, po bëhej i errët dhe po zbriste më poshtë mbi supet e brishta të drurëve e të kaçubeve. Pylli i pishave gjithnjë e më shpesh përzjehej me ahe të vjetër të anuar dhe ndjehej fëshfërima e butë e fletëve që binin ngadalë mbi dheun e njomë. Nuzi dërdëliste pa pushuar, po ai ish i fundosur në mendimet e tija të ngatërruara dhe s'e dëgjonte fare. E ngriti kryet vetëm një herë. Nuzi kish një copë herë që po mundohej t'ja mbushte mendjen të bëheshin ortakë.

— ... Se mos më shiko kështu siç hiqem, si i sëmurë nga veshkat! Jam kockë e fortë unë! Ja, e sheh këtë eshkën që më ka mbirë në trugun e ahut? Mu si kjo eshka jam edhe unë. Dhe sa për dinak, ti e di vetë! Të fut në thes e të shes për patate unë. Si thua?

— Eshkë më qënkerke, ë? Po nuk e di ti, bre Nuz, që kjo eshka nuk të ka rrënjë gjëkund? Na, shikoje eshkën — tha me inat dhe i këputi me thëmbër një shkelm të shëndoshë bulledrës që kish

mbirë si një gungë e hirtë mbi trung. Eshka u këput e mori rrukullimën.

— Hy! I paudhë! Ç'vete e bën! Atë që s'ta pret mendja. Tjetër i thua ti, tjetër të përgjigjet ai, sikur i ka hyrë zekthi!

* * *

Ai u fut në shtratin që ruante akoma ngrohtësinë dhe aromën e kurmit të femrës së re. E shoqja, ashtu nazike, dukej sikur nuk shkelte fare mbi dysheme. Me sytë, e pulitur për gjumë, ai ndiqte lëvizjet e pulpëve të saj të kolme. Po lodhja i tulati ndjenjat dhe atë e zuri gjumi i rëndë. Pa një ëndër të çuditshme, sikur t'i kishte hipur gjokut këmbëzbathur e mundahej ta vinte në revan, po ai ish i mbërthyer pas toke, sikur Nuzi e shihte ashtu të zbathur dhe qeshte me një zë të trashë, kurse ai çuditej e pyeste veten «pse vallë jam zbathur?» U ngrys shpejt. Në udhë dëgjohej poterja e zërave të atyre që ktheheshin nga puna dhe këto zëra ngjanin me një gumëzhimë të paprërë bletësh që kthehen nga bredhja e tyre e largët. Në mbrëmje erdhën për ta parë kryetari i kooperativës dhe dy shokë të tij. Ai, i shtrirë në shtrat, mundahej të lëvizë sa më pak, sepse e mbante veten të sëmurë nga mesi. Iu duk sikur sytë e kryetarit e shikonin me një tallje të fshehtë.

«Ky e paska marrë vesh — mendoj.

— Si e paske pësuar? — e pyeti kryetari.

— Nga mesi...

— Mos ke ngritur gjë të rëndë?

— S'mbaj mend.. ndofta, — murmuriti.

«Paskan ardhur të tallen! — mendoj. — Shiko Alushin si më shikon sikur thotë: ç'më rri aty në rroba e më jargavitesh si një ligavec? Sikur s'e dimë ne se ku trapit ti natën!»

Eh! sa e mërzitur qe ajo natë! Ata thekeshin pas zjarrit, nëna u piqte patate në hi dhe dukej sikur s'kishin ndër mend të tundeshin nga kllaniku deri sa të dilte hëna. Dhe, kur të dilte hëna, do të iknin nga udhët hijet e natës. Ai do të ish si një njeri lakuriq në mes të sheshit dhe, kush të donte mund të kundronte pas dritareve se si zvarritej pas gardheve, me kurrizin të thyer. Po më në fund ata ikën. Ai mbeti një copë herë si i shushatur, me sy të mbërthyer në tavan. Në vatër kërcinjin karthjet e seç thoshin me atë gjuhë flakësh.

— Biro!.. po afron të dalë hëna — tha nëna.

— Do të më lini rehat apo jo! — tha ai.

— Thashë se mos të iku koha. Dëgjova portën e Nuzit kur u hap. Ai do të ketë ikur.

— Në djall të vejë!.. — thirri e u hodh nga shtrati. U vesh me rrëmbim dhe mori udhën në t'errët. Këputi një fshikull rakite pas jazit dhe i goditi me forcë vithet e buta të gjokut deri sa doli në qafë. Atë kohë doli hëna. Por tani fshati kish mbetur larg dhe askush nuk mund ta njihte.

Ngarkoi kalin në pyll dhe u nis. Nata ish e kthjellët, me yj të rrallë, e mbushur me zëra pylli, që ai i njihte mirë. Nëpër qafa frynte një erë e ftohtë që të shponte tej e tej. Gjoku shfrynte avuj të bardhë dhe lënda pengohej pas shkurreve anëve të tragës. Bidua s'kish kohë të mendohej. Ky shteg ish i ngushtë për një kalë të ngarkuar me qereste

dhe ai duhej të kish mendjen që lënda të mos pengohej pas drurëve. Më të dalë të pyllit, në krye të një are të lëruar, qëndroi. Këtu udhët e pyllit futeshin në udhën e gjerë të maqinave. Larg, si dy xixëlloja, dukeshin dritat e një maqine. Ai priti. Ish një pritje e egër, e ethshme se nata rrëkëlente drejt agimit çaste të çmuara.

«Ej, bela! — mendoj. — Kam për të bërë dhjetë minuta udhë në xhade. Po të dal, mund të më arrijë maqina. Po sikur të jetë njeri i policisë rrugore në të? Ose, ndofta, edhe ndonjë i pyjeve! Djalli s'ka tjetër punë! Po të pres sa të ikë ajo, mund të duket një tjetër pas saj dhe kështu deri në mëngjes. . . » I lindnin në kokë hamëndje të çuditshme, ashtu siç ndodh rëndom në çaste të tilla: «Sa të ikë kjo! seç më thotë se në këtë maqinë do të jetë një i policisë. Në të tjerat s'do ketë njeri veç shoferit.»

Minuta të gjata, të rënda! Dritat u kthyen në udhën e minierës.

— Ush, gjok! . . . — thirri dhe i këputi përsëri një fshikull kalit të lodhur. Gjoku zbriti në rrugën e gjerë, po ish i kapitur nga lodhja, prandaj ecte me nge. Ai i këputi përsëri dy tri fshikulla sa i hante krahu. Kali turfullonte i ndërkyer sikur e dinte se nuk i kish hakë fshikullat e të zot, që e kish humbur durimin. Pastaj u kthye në një udhë qerresh që të shpinte në fshatin e rondokopit. Tani i shkriu gjaku dhe i lëmoi gjokut vithet e qullura nga djersa.

«Të nxora shkumë dhe ty, o i shkreti gjok! — tha.

Mundimet e udhës, frika, turpi dhe gjithë të

tjerat tok e brenin fort Bidon. E më shumë se frika dhe pritjet e ethshme, në udhëkryqet, e mundonte mendimi se të gjithë e dinin dhe pëshpërisnin se Bidua po ndahej prej tyre, po nuk i binin në sy se prisnin që të kthehej vetë prapë nga ajo udhë që ish aqë joshëse! E megjithatë, kjo s'ish veç një hamendje, se askujt s'i vinte mendja tek ai!

«E para dhe e fundit! Sa të mbaroj këtë lëndë që preva, dhe, pastaj, kurrë më!»

Tri net me radhë ai bëri po atë udhë. Natën e katërt, kur kaloi xhadenë dhe u fut në udhën e qerreve, iu bë sikur dëgjoi zëra të ulët dhe njëri prej syresh i ngjiste atij të Bucit të famshëm, që e nuhaste qerestën e pishës si zagat. Bidua pa nga të dy anët e udhës dhe mbeti si peshku në zall. Fusha e zveshur, e thatë, e lëruar, me ndonjë gëmushë trëndafil të egër anës së mezhdave dhe asgjë tjetër. E ngau kalin nëpër ara të lëruara. Gjo-ku pengohej nëpër plisa që i thërmonte me potkonj, kurse zhurmat e ndiqnin prapa, më të forta, më kryeneçe. U fut në një vend si të thellë, të rrethuar me shelgje, që duhej të kish qenë një shtrat i braktisur jazi, dhe qëndroi.

Nata kishte qëlluar me re, e turbullt dhe ai mezi e shquante udhën. Pastaj zhurmat e largëta u kthyen në një kërkëllimë rrotash dhe ai pa një karvan qerresh që vinin nga fshati i rondokopit.

«Shpien duhanin në grumbullim, prandaj e kanë marrë udhën që natën — mendoj ai.

Karvani i përgjumur, ngadalë po merrte kthesën drejt qytetit.

«U gënjeva — mendoj. — Po kjo pikë e zezë!

Të të dëgjohet kërkëllima e rrotave si zë njeriu?! S'është punë kjo, jo! Të udhëtosh me zemër të ngrirë nga frika dhe të të duken ferrat njerëz!»

Ai kish ndënjur në një lëndinë të llazhdyer nga ujërat. Gjoku, i shpenguar, kulloste e përtypte ngadalë barërat pa shijë, të thara e të athta të fushës. Bidua kish rënë në mendime. Ishin mendime të zymta, të errëta, pa fund e krye, si një shteg pylli që fillon i gjerë e pastaj nis e ngushtohet, ngushtohet deri sa humbet fare në thellësitë e pyllit.

... «edhe sonte më ndihu fati! Po nesër? nesër natën duhet të tulatem përsëri, si një qelbak, prapa drizave, deri sa të mos duken në xhade drizat e verdha.

... «ata në fshat, nesër do të fillojnë qilizmën në gropat e Breslikës. Dhera të mira ato! qilizma do t'i bëjë bukëvale fare! Pa do të hazdiset një misër atje që ta presësh me sopatë!»

... «edhe dy udhë po të bëj, e mbaroj lëndën e prerë.»

... «dy udhë! dy net! Dy herë duhet të strukem në drizat, më të dalë të shtegut...»

U ngrit me përtesë nga lëndina e lagësht dhe ndjeu lagështinë e dheut të ngopur nga shirat e vjeshtës, që i depërtoi si një rrymë e ftohtë, në të gjithë muskujt e mbetur në atë gjëndje plogështie.

Vonë trokiti në portën e rondokopit.

— U vonove shumë sonte — tha ai.

— Ashtu më ndodhi. Hajde të shkarkojmë e të bëjmë hesapin.

— Pse? Ti s'ke mbaruar!

— E di. Po tani kemi shumë punë në fshat — gënjeu Bidua.

— I çuditshëm je, mor djalë! Si të ze mëngjesi, nuk të gjen mbrëmja!

— Ajo është puna ime! Ti thuaj bereqavers dhe për këto që të solla!

— Se mos i solle badjava? T'i pagova si frëngu pulën. — Kur u nis, nuk i hipi më gjokut të lodhur. Ndënji një hop dhe e kulloti pas jazit. Ajri ish i rëndë, i ngopur me avuj dhe si për shi. Ai hyri në udhën e njohur të pyllit dhe shpejtoi hapin.

Nga majat e maleve drejt thellësive të përgjurmura të pyjeve, po zbriste shkrambi i natës dhe në pllajat e blerëta; lart, nisën të bredhin të parat gulshe të dritës së një dite të re.

Pa pritur, njëzet hapa para, në atë shteg të ngushtë, ai dalloi lëvizjen e supeve të një njeriu me uniformën e gjelbër të rojtarëve të pyjeve.

«Ky do të jetë Buci» — mendoi dhe i ra një fshikull gjokut. Kafsha mori një revan të lehtë, e arriu njeriun dhe i shfryu avujt e ngrohtë në qafë. Rojtari bëri një çap poshtë dhe i hapi rrugë kalorësit.

— Mirëmëngjesi — tha. — Paske mënguar sot!

— Udhë e mbarë, shoku Buc! Dhe ti e paske nisur herët këtë ditë pune.

— Sepse sa më herët t'i kap kontrabandistët e lëndës, aq më mirë është për ta dhe për mua — u përgjegy Buci.

Ky Buci, pa dyshim, ish njeri i shëmtuar. Dhe

e shëmtonin sidomos dy veshë llapushë si të stisur për të përgjuar.

— S'të kemi parë fare këtej, — tha Bidua.

— S'ke ç'i bën. E kam zonën shumë të përhapur.

— Si venë punët?

— Gjithnjë e më mirë. Hajdutët e lëndës janë pakësuar shumë. I janë shtruar punës në fshat njerëzit!

— Pse thua «hajdutë»? — qeshi Bidua. — Ata s'vjedhin gjë të botës. Lëndën e bëjnë me duart e tyre.

— Si s'vjedhin? — u inatos Buci. — Vjedhin! Vjedhin pyllin që është ende i ri dhe s'duhet prerë, vjedhin shtetin, shoqërinë dhe veten e tyre.

— Po ta shikosh punën nga kjo anë, del se ti ke të drejtë — tha Bidua dhe psherëtiu. Ky Buci seç kish një vështrim tepër hetonjës me ata sy të vegjël!

— Këta që vjedhin lëndë, s'e kanë të gjatë. Do t'i kallëzojë vetë fshati. Po mua më vjen mraz se dhe ju të tjerët, kur prisni dru zjarri, bëni dëm të madh. I futi pyllit si derri i egër, që s'di të bëjë anash po shikon vetëm drejt. Eh! Nuk ka akoma dhëmshuri për pyllin, jo!

Bidua i kish zbritur kalit dhe e tërhiqte për kapistre. Të dy shkonin krah për krah. Bidua nxori paqetën, po rojtari nuk deshi të pinte duhan esëll. Ky Buci i shkurtër dhe i pakët, dukej si mizë para tij. Po seç kish një dhëmshuri e një zjarr të fshehtë në ato fjalët e tija, sa Bidos tani i dukej se ky njeri kish një zemër të butë e të madhe!

— Si të ka fryrë era këtej në anën tonë? —
pyeti ai.

— Unë jam i vetëm, jam rritur jetimoreve —
tha Buci. Këtu më solli pylli. Pylli është shtëpia
ime. Udhë e mbarë, vëlla! — tha ai. — Unë po hyj
në këto korie. Sot kam për të bërë një punë që e
urrej. Do të damkos drurë për shtylla. Dhe të me-
ndosh pastaj se unë, rojtari, jap dënimin për dru-
rët që do të priten nesër!

«Udhë e mbarë, vëlla Buc! — tha me vete
Bidua. Mua s'ke për të më zënë kurrë me lëndë.
Kurrë më!».»

Ai hyri në pyllin e vjetër. Fletët kishin marrë
ngjyrën e kalbjes dhe era i spërkaste fytyrën me
pika shiu. Ai iu afrua një trungu, ku kish mbirë
një eshkë e madhe, i këputi një shkelm dhe esh-
ka, përsëri, si atë ditë kur ish me Nuzin, u këput
dhe ra prej drurit.

«Eshkë, — murmuriti. — E fortë po pa rrënjë!
Një shkelm dhe rrukullisesh tatëpjetë. «Në vendin
e eshkës, trungu kish mbetur i zbardhur dhe kjo
njollë e shëmtonte atë trung të bukur. Po ai e
dinte se koha do ta zhdukte atë njollë. Kur hyri
në fshat, po binte mjegulla që dyndej vandakë
vandakë nga grykat. Udhët ishin të shkreta. Ve-
tëm në oborrin e Nuzit u dëgjua një zë i trashë që
u thërriste pulave:

— Shuj! Ju shoftë mortja, ju shoftë!

Ai hapi ngadalë derën që mos ta shihte Nuzi,
po megjithatë nuk iu vodh dot vështrimit të tij.
Nuzi iu afrua gardhit prej purtekash, që ndante
oborret.

— E, mos të zunë?

— Jo.

— Se thonë që këtej rrotull vërtitet ai, Buci!
Mos lëviz ca ditë sa të ikë. Pastaj eja me mua. Unë
i di gjithë shtigjet e fshehta të pyllit.

— Eh, Nuz! — psherëtiu Bidua. — Ato shti-
gje që di ti janë pa krye, humbasin pyjeve.

Dhe iku, duke e lënë Nuzin gojëhapur për ato
fjalë të çuditëshme, që s'arrinte t'i kuptojë.

NATËN NË UDHË

«**D**UHET të ketë kaluar mesnata — mendoj ai dhe pa hënë që po perëndonte përtej, duke thithur të fundmet rreze të zbehta nga honet e greminat e thella, prej të cilave nisi të ngjitej tisi i natës si një avull i zi.

Njeriut i dukej sikur kjo ish frymëmarrja e ngjirur e dheut të ftohur nga shirat e vjeshtës, që po shfrynte në formën e këtij avulli të murmë e plot drithërime lagështie. Ai ndezi fenerin dhe hyri në tragën e pyllit.

Drita e zbehtë që lëkundej mbi fletët e kalbura dhe që ndriçonte trungjet e shumta të dru-rëve të prerë, e bënte hiën e tij më të madhe e të frikshme. Ky njeri ish i gjatë dhe si i plogët: në tërë qënien e tij të binin në sy eshtrat, mollëzat si gunga, gjunjët e mëdhenj si dy koçkorë gungaçë të mbirë mbi dy karina, mjekra si e gdhëndur në gur.

Ndofta do të dukej si i latuar pa kujdes, i ashpër e i vrazhdë, sikur të mos kish një farë zjarri të brendëshëm si në ethe, që digjej në dy bebëza të zeza, që tregonin një natyrë plot kontraste, të rrëmbyer e të trishtuar, një shpirt të ndjeshëm e të pabindur.

Nën atë kurorë drurësh të vjetër, ai dukej një

qënie e dobët, po kjo nuk e mërziaste aspak njeriun dhe ai futej, me hapa të gjata, edhe më thellë pyllit, që ngjiste me një zgavër të fshehtë e të lagësht.

Qëndroi të çlodhej mbi një ah të rrëzuar dhe vuri pranë fenerin.

«Sikur të dal më të gdhirë te udhëkryqi dhe të gjej një maqinë të druve, do të jem në qytet në orën dhjetë. Më mbeten dhe dy orë kohë — mendoj. Mbante erë kalbësirë drurësh dhe myshk të lagur. Fletët e drurëve binin me një fëshfërimë të përgjumur mbi shtrojën e butë të fletëve të vjetra, të kalbura.

«Do të kalben edhe këto — mendoj. — Thonë se kështu formohet ai dhe pjellor me emrin e çuditshëm humus. Dhe të mendosh se ky kalbëzim me erë të rëndë mbars me dhe të pjellëshëm arat tona rrëzë pyllit!» — tha. Njeriut i shkrepnin në kokë mendime nga më të çuditëshmet. Futi dorën me rrëmbim në xhep. Gishtërinjtë e ashpër, gjithë nyje, prekën një copë letër të vogël dhe e shtrënguan fort. Pastaj e hoqi dorën edhe më me rrëmbim, sikur të paskej prekur thëngjij të ndezur.

«Eh! — ç'ngatërrësë e madhe — psherëtiu. — Ç'turp, ore!

Njeriu mori sërish atë tragë pylli, që dukej sikur do të humbiste diku. Pylli i vjetër dhe hierëndë u rrallua. Më të dy anët e tragës, zgjatnin krahët e tyre të hajthëm e kërlësheshin me njëra tjetrën degët e lajthive. Si u përsëllua nja dy herë, ai e ndau mendjen të mos mendojë më asgjë e të shohë udhën.

Pastaj pylli mbaroi dhe rruga ra në ca rudina

me bar. Barërat ishin mpirë nga erërat e vjeshtës dhe po thaheshin. Njeriu nisi të mendojë përsëri çapraz. Ndjente një farë trishtimi të turbullt kur mendonte për këtë zveshje të pamëshirëshme të natyrës, për barërat e strukura pas dheut.

«Por kjo s'mund të quhet tharje — tha. — Eh! Si do të mbijë bari në pranverë nga dheu i ngopur me vlagë dhe me ngrohtësi të diellit!» Pastaj i shkrepri një mendim tjetër.

«Ja! hyra në qytet afër orës dhjetë. A të shkoj në seksionin e bujqësisë për ato fidanet?»

«Ku, mor derëzi? Në seksion? Harrove se nga turpi i njerëzve more udhën pas mesnate, që të mos flesh një natë në qytet e të vërtitësh kafe-neve?»

«Eh! mirë, de! Atëhere po hyj në një pijetore. Në atë pijetoren e pazarit ku mblidhen terjaqinj të. Do të rri sa të vejë ora e gjyqit.»

«Leri këto tani! Pse e vret mendjen? E nise vallen, dridhe deri në fund! Ja, në gjyq më dymbëdhjetë! Si do të jetë salla e gjyqit vallë?» Ai përfytyroi sallën e gjyqit. Kish parë dikur një gjyq të madh në Tiranë! Mendon se si do t'i durojë ato vështrime të turmës mbi zverkun e tij të fortë e me shënja çibanësh!.

«Gjyqtarët? Njerëz si ti e si unë, xhanëm! — tha. — Ja, dhe Demiri i Zemes është ndihmës gjyqtar. Njerëzit tanë janë! Halli është si do t'ua rrëfej atë që ndodhi dhe që ndjeva unë. Këtu të dua.»

«Por kemi dhe avokatin! Njeri që i di ligjet dhe që e ka gojën brisk! Mirëpo, sido të thuash, i zoti e nxjerr gomarin nga balta! Kryesorja mbetet

kjo: «E di që është gabim të godasësh një njeri?»
E di. Ka ligje, thua ti? Ka. E pranoj se u rrëmbeva në këtë punë. Ja që kështu jam gatuar unë. I rrëmbyer. Por duhet të më dëgjoni se pse e godita! Se ka rëndësi edhe kjo «pse-ja», apo jo?»

«Kur të them kështu — mendoi, — kryesorja është të mos ma presin fjalën. A mund ta kuptojnë se ç'ndjeva unë atë minutë? Këtu të dua! Je i zoti t'ua rrëfesh se ç'ndjeve ato çaste?»

«Jo? E ku ta dish? Kur të shohin dhjetë palë sy, e humbet e ngatërrohesh. Të trashet gjuha dhe nuk e vërtit dot në gojë...»

Nisi të zbardhë. Ai e shoi fenerin. Një napë bojë hiri nisi të zbresë nga majat e maleve dhe të gremiset në hone. Qielli i turbullt u var poshtë e dukej sikur do të binte shi.

«Ja! Jemi në gjyq! — nisi të mendojë. «— Emrin, emrin e babës, mbiemrin!

«Emin Sylfo Pisha.»

«— Ç'punë bën?»

«Bujk! — apo të them që jam kryetari i kooperativës?»

«Sikur s'vete! Ç'pyesin ca gjëra të kota atje! Sikur s'i dinë!

«— Pa na trego ti, Emin, si rrodhi puna? — do të thotë gjykatësi.

«Këtu të dua! A je i zoti të rrëfesh se ç'ndjeve atë minutë? — pëshpëriti njeriu dhe nisi vazhden e mendimeve të tija të ngatërruara.»

«Ne, shokë, jemi e vetmja kooperativë në lokalitet, që kemi lopë. Jo se jemi më përpara se të tjerët! Por, fshati ynë, është në një thellësi buzë lumit. Mal, doemos. Po vendi është i butë, ama!

Piqet edhe rrushi! Ndofta nuk duhen këto! Mirë! Siç e dini, shokë, lokaliteti ynë s'ka veteriner. Përa një viti, sidozot tani, po pak më parë, më të hyrë të vjeshtës, erdh ky veteriner nga rrethi. — Jam filani — tha. — Veteriner. Punoj në lokalitet të qëndrës po më ka dërguar rrethi për të bërë provën e tuberkulozit në gjedhet.

«Lopët, vëlla, i thashë, janë mburrja jonë. Malësi do të thashë ti! Ndofta ka më shumë leverdi delja e dhia. Mirëpo ne mendojmë ndryshe. Kemi livadhe të mira e jonxha aty buzë lumit!

«— Mirë, mirë — tha ai. — Po të doni mbani dhe buallica në jua ka ënda.

«Do të jetë lodhur nga udha e gjatë, prandaj është kështu i vrerët — mendova unë. — Mendova se do të vinte të shihte shtallat si të tjerët, po nuk erdhi. Në mbrëmje, kur erdhi kopeja, u hodhi një sy lopëve.

«— Qënkam kushërira të para me dhitë — tha me qesëndi. —

«Epo lopë mali këto — thashë. — Të vogla e të sërta po ne mendojmë...

«— Ah! ju mendoni!... tha. — Nesër do të shohim kur të bëjmë tuberkulinizimin! «Unë nuk e dija se ç'ish ky «tuberkulinizimi». Tani e di. T'jua rrëfej se si bëhet kjo punë? Ju ndofta e dini vetë!

«Të nesërmen, për çudi, na dolën dy lopë të sëmura. U habitëm pa masë. Kur iku, na tha si me shaka «po të më dëgjoni mua, prishini lopët! Këto s'janë lopë, po dhi! Ju as që i kini në plan. Kot sa na rrëzoni këmbët dhe neve veterinerëve deri këtu. Ja, tani unë duhet të vij në çdo tre

muaj një herë për të bërë provën e tuberkulozit.»
I dhamë një kalë deri në xhade. Udhë e largët kjo jona.

«Mirë! — më duket se deri tani jam mirë! — tha njeriu.

«Mirë, po mos më ndërpresin se!»

«Ç'frikë do të kem prej gjyqtarëve? Vërtet e kanë hien të rëndë po tanët janë!

«Pra, vazhdojmë! Si iku ky, ne i shpëmë lopët në grumbullim. Shkuan tre muaj. Të them të drejtën, sikur e harruam këtë gjë. Por, ndofta, edhe nuk e harruam, po, si të thuash, na vinte një frikë për lopët. Veç kësaj, kujt i shkonte ndër mend që doktori ynë, njeriu ynë të mos vinte? Megjithatë, ne u kujtuam të parët për këtë gjë. Në dimër dërguam një njeri. — Këtë muaj kam një punë të ngutëshme në kooperativat e zonës sime, tjetrin do të vij — tha. Tjetrin s'erdhi përsëri. Zbrita në lokalitet dhe mora në telefon seksionin. Kërkova kryeveterinerin. — Mos ki merak, do ta dërgojmë — tha dhe ky:

«Mos na shkojë shumë kohë — i thashë si me frikë.

«E dimë ne atë punë — tha edhe ky. — Ne jemi doktorë apo ju?»

«Eh! — mendova. — Ata i dinë më mirë këto punë.»

«Nisi kështu pritja e gjatë. Megjithatë, më vinte mendja gjithnjë tek ajo fjala që kjo punë duhej bërë çdo tre muaj! Më kishin djegur në zemër ato dy lopët që skartuam.

«Në fund të verës, zbritëm për një konferencë.

në qytet. Takova shefin e bujqësisë dhe i thashë për këtë punë. Shefi më tha se do të nisej ato ditë një ekip për në zonën tonë dhe me ekipin do të vinte dhe veterineri i lokalitetit të qëndrës. Në shtator erdhi ekipi. Veç atij ish dhe një shok nga ministria, zooteknik, dhe shokë të tjerë! Të nesërmen bëri provën! Ç'të shihje? Natë e zezë! Shtatë krerë me tuberkuloz! Ne po njëzet krerë kishim! S'i thonë shaka! E po kështu ish e thëna — mendova. — Siç duket, ka diçka që nuk u ecën në klimën tonë. Ndofta e ka fajin edhe bari!»

«Më duket se të gjitha këto nuk i thashë aq mirë — mendoj njeriu. — Por, s'ka gjë. E vërteta nuk do zbukurime, apo jo?

«Ai shoku i ministrisë na pa që u dëshpëruam: të gjithë. Duke dashur të na ngushullojë, se si na pyeti:

«— Po në verë, sa krerë patët?

«— Nuk e kemi bërë provën në verë, thashë.

«— Po në pranverë?

— Eh, mor vëlla! Që në vjeshtën e shkuar nuk është bërë tuberkulinizimi këtu — i tha njëri prej nesh.

«— Si nuk e paski bërë! — u çudit ai!

«— Duhej bërë në çdo tre muaj, xhanëm — tha ky.

«— Pse, a nuk të kam dërguar dy tri herë fjalë që të vije? — thashë.

«— Sy tri herë, jo, xhanëm! Mbaj mend që më dërgove një herë një copë pusullë, po unë kisha punë atëhere!

«— Edhe në telefon bisedova me kryeveterinerin dhe më tha që do të niseshe.

«— Paski bërë një gabim trashanik, shoku Vani, — tha ai i ministrisë!

«— Nuk të them se dhe unë s'kam pjesën time në këtë gabim, po më duket se kjo punë i takon rrethit, apo jo? — tha ky.

«— Po a nuk je ti që më the mua se do të vish vetë t'i bësh provat e tuberkulozit? — u nxeha unë.

«— S'besoj të kem thënë kështu — tha. — Pa tjetër s'të kam thënë, se unë nuk jam nga ata që e hanë fjalën.

«— Nuk ishe ti që më the se do të bënim mirë t'i prishnim të gjitha lopët?

«— Ej! Po trillon tani, vëllaçko! — qeshi ky — A ta merr mendja ty që unë të nxjerr nga goja fjalë të tilla, në kundërshtim me fjalën e partisë? Bela e madhe me këta njerëz, shoku Suat, — iu drejtua atij shokut të ministrisë. — E bëjnë qimen tra! — qeshi nën buzë.

Ai i ministrisë doli jashtë. Mua kjo e qeshur nën buzë, ma hipi gjakun në kokë. E kam një huq të shkretë që rrëmbehem. Është si rakia, them. Po filloi të të marrë poshtë, prit kur të mbahesh pastaj. Nuk desha ta le me kaqë dhe më duket se thirra.

«— Ti the që unë trilloj, ë?

«— S'ka si të jetë ndryshe. O ti, o unë trillojmë. Po në këtë rast je ti ai që trillon. Dhe më vjen keq se je dhe goxha kryetar! Pastaj pse bën kaqe zhurmë? S'më dukesh të jesh nga ata që u dhimbet malli i kooperativës!

«Tani është më e zorshnja — mendoi ai. — Si t'ua shpjegoj tani atyre të gjyqit? Apo, ndofta, kështu: kur tha ai «s'të dhimbet malli i kooperati-

vës», s'u mbajta më. E godita në tamthin e majtë dhe thirra:

«— Po ty të dhëmbi?

«Për çudi, u këput me arrëzë të qafës, përtej. E, pra, dukej i ngjallmë po paskej qenë i fryrë me pompë. Një grusht nuk e mbajti.

«Ah!... jo... jo... Këto të fryra me pompë sikur s'bën t'i them! Duket sikur do ta fyej atë tjetrin! Apo pse të mos i them? A nuk mendova kështu?»

«Ja, kjo ishte! Mirëpo, a do më kuptojnë ata?»

Njeriu, i kredhur në mendime, nuk e vinte re se pyjet po humbisnin prapa tij. Aty poshtë dukej lumi si një vijë e bardhë shkume. U ul në një gur të ftohtë, nxori nga xhepi një shami të kuqe, ku kish mbështjellë sillën dhe nisi të hajë, po buka nuk i shkonte fare. Atëhere kërkoi një burim të ftohtë e të kulluar si qelibar. Në ujë shihte një fytyrë eshtake dhe dy sy që shkëlqenin si në ethe e që e pyesnin:

«A do të të kuptojnë? A do ta kuptojnë vallë se ti atë njeri, të paktën për ato çaste, e shihje si një armik të kooperativës tënde dhe prandaj e godite? Duhet të të kuptojnë, se shokët tanë janë edhe ata dhe ligjet tona mbrojnë!... — dhe, si u mendua, shtoi:

— Po grushti, do të më thonë, është kundër ligjeve tona. — Edhe unë e di këtë, mirëpo... mirëpo... Ai u përtyp dhe po mendonte në do të ishte me vend të bënte autokritikë në gjyq, sado që në thellësi të shpirtit nuk e fajësonte vetën për asgjë.